

ЕВГЕН ПЛУЖНИК

* * *

Ляляють фарби... Навшквуть голоса...
І душі тихнуть... Зрозумій. Не ремствуй.
І тишу цю в собі носи
Як дар і величі й нікчемству.

Живи і далі лежнем чи в труді,
Ніяк не йди чи в ногу йди в добою, —
Лиш уникай лишатися тоді
На самоті в собою!

* * *

Стережися неба нічного!
Порожнечі його німії
Мало зору твого, і много —
Якщо душу відкриєш їй!

Зачарує. Приспить. Зруйнує.
Звідки?... Нащо?... Навік... Кудись...
... І мятеться, мятеться всує
Твій бентежний дух...
Стережись!

* * *

В. Підмогильному.

Стала ніч над горами. Затока
В безгомінні сірім пригаса...
Лиш одна зоря, бліда й висока,
Маревні вказує небеса...

Мить спокою... а душа в тривозі...
О, дитя валякане й слабе!
В тиші цій, що стала на порозі,
Страшно їй підслухати себе!

ФЕДІР ЛАЗОРИК
(Млинарівці)

Весняне

Перші квіти і доріжка біла...
По ненависному зимовому сні —
Так по дружньому проговорили
Що вже не прийдеться самотньо їти...

Що вже не прийдеться самотньо їти
Неприйдеться слухать шуму сніговію
— Поглядом жіночим нам весна цвіте
— Голосом жіночим вітер лебедів!

З перших квітів білі мрії в плузі
А над борознами синя височінь...
Серце, доки будем в тузі,
Доки у полоні голубих очей? —

Весна 1940.

МИКОЛА ЧИРСЬКИЙ

З недрукованих поезій

Г.

Такий пригнічений безсиллям олівця
Вже у минулому надхнення легкий чад...
Оці часи, коли я залицявся,
Коли любив таких, як ви, дівчат —

Одні рокам гукну крізь віддаль: Галльо!
Вітайте тих, що йдуть на зміну нам!
І тільки Ви, шановна панно Галльо,
Мене вертаєте забутим дням.

Якби давніш — утік би десь на Січ,
Новими метами любови осіяний,
Та може б блиснула мені веселка віч,
Коли б вмирав від кулі росіяна...

Мене гнітить гучна порожність міста
І ця юрба, спокоєм ситим п'яна,
І мрії ці, яким не можна вщеще
Літати звичайного аеропляна,

І моє власне (змучене) кривляння,
(Дозвольте, я отвертий буду з вами),
Й жіночих уст усмішки деревляні
На бараленім лиці зі штучними бровами.

Та ваших віч непереможна радість,
Відважний потиск ніжною долоні,
І навіть це безсилля на естраді —
Любити вас мені не заборонить...

Тепер гукну цим дням забутим: Галльо!
Хай давнє залишається на дні,
Бо ж ви мені, шановна панно Галльо,
Звеселчили сучасні дні.

Прага 1932.

П. ОЧЕРЕТЬКО
(Київ)

Світанок світу

Ще холодно і порожньо навколо,
і ранній вітер об дроті давенить.

Полощуть прапорці, і пиллом вапняковим
привали край дороги буряни.

Та вже в скляних дахах тремтять проміння-
повінь,
і розсипається в ясну спектральну гру.

І роженіє ранками любови,
і вечорами втоми золотими
торкається до теплих темних рук.

1934.

ЄВГЕН МАЛАНЮК
(Варшава)

Зустріч

Дарії Віконській.

І знову спогадом карає,
Разить непамять аж до дна :
Літепле плесо, щедрій авр,
Долина, гай і далина.

І беріг виситься ліворуч,
І мріє — все в садках — село.
І вгадуєш, як сон, як змору,
Все вло, що в безвість прогуло.

Ось випало — на передодні —
Увріть дідизну — божий лік
Для серця, що в журбі голодній
Жадало подиху землі.

Пий, невсипуще, пий, весите,
Високі обрії далин,
Вино подільської блакиті,
Солодкий — в гіркости — полни!

Пий, допивай чебрець і авр,
Пшенищний повів тихих піль,
Ще поки ваграва не грає
Й не чути реи залівних хвиль.

*3. серпня 1939. р.
Шляхтинці.*

МИКОЛА ЗЕРОВ

Сон Святослава

«Я бачив сон. Важенних перел ряд
На груди синали мені, старому,
Влягали в довгу, чорну паполому,
Давали пити не вино, а чад.

«Я вір будив, обводив кругогляд
І відчував крізь дамку нерухому,
Як обсяпався дах княжого дому,
Як каркав крук і як клубочивсь гад.

„О, що за туга ровум мій опала!
Яка крізь серце потекла Каяла,
Що за чуття на душу налягло!“

— Ніч місячна кругом, така студена,
Антена гветься, мов струнке стебло,
І чорний день десь дзвонить у стремена.

1934.

ВАЛЕРІЯН ТАРНОГРАДСЬКИЙ

Вінниця

Красо на береві високім!
Сади, ліси, простори нив...
Широкий Буг тебе потоком
Проворих вод своїх обвив.

Як вартові, над Бугом скелі,
Тополі в барвах з янтаря,
А там діброва та оселі,
Де в синій млі горить зоря.

Природа тут така прекрасна:
Шум нив, зелений плац дібров,
Глибоке небо, сонце ясне,
Що вічно юне, як любов...

Я всі місця люблю тутешні:
Зелений килим, де в маю
Цвітуть над річкою черешні,
Кув зовуля у гаю.

І вечір, ясний та прозорий,
На хмарах місяця срібло,
Коли за темні схилить гори
Зоря ясне своє чоло...

(Вв 25. I. 42).

СТЕФАН ГЕОРГЕ

Південне узбережжя і море

Забуту батьківщину в небом хмарним
Осніжена закрила дальня гать,
Лунає клич її привітом марним:
Країни див нас ваблять і манять.

Сумірні сосни, лагідні маслини
В садах, понятих світлом і теплом,
Нас жде, вниву, на водяній гладіні
Сапфірний човен в золотим крилом.

Троянди аромат в повітрі пліне.
Сам Князь Кінця, суворий палігрим,
Лише як приноситець благостині
Той край проходить в усміхом ясним.

*Перекл. Михайло Зеров.
Вінницькі Вісті 1. II. 42.*

РАЙНЕР МАРІЯ РІЛЬКЕ

* *
*

Я в себе дома межі днем і сном,
Де по забавах васинають діти,
Де люблять при вогні старі сидіти
І племін червонять усе кругом.

Я в себе дома межі днем і сном,
Де на криниці сперлися дівчата,
Утома їхня тишею понята,
А двояки ясно гаснуть за вікном.

Люблю я лаву в тивявим шатром:
Всі літа давні, що у ній мовчали,
Знов у гіллі густому задримали
І знов чувають межі днем і сном.

* * *

На нивькодолі гостя ждали;
Він не прийшов, забув про всіх.
Сади весміливо спитали
Ще раз — і стих їх добрий сміх.

І в полі, голім і багнестім,
Скарб сутинних алей абіднів,
Боялись яблука між листям
І кожен подув їх болів.

* * *

Сліпуча, тале в дальній дорога,
Тяжить проміння на безмірі гіл,
І раптом, як у сні — встав убога,
Днядавня брама між возраних стін.

Дверей нема, вони далися смерті,
І тільки герб та дядема, вперті
Ще не привали часові на пай.
І ти ввійшов, — ти гість. — А чий, спитай!
Здрагаєшся і бачиш: дакий край.

Перекл. Михайло Зеров.

СТЕПАН ЖЕНЕЦЬКИЙ
Берлін

Село урадило

I.

Мов у віночку, розложилось село Плєскані, серед лісів буйних, зелених, ялицевих, притулилося своїми хижками до високої, Липовецької гори, що своїми могутніми грудьми захищає його від буйних, північних вітрів полонинських і велухується в тихий, сумний і таємний і мало кому зрозумілий шум доколішнього густого бору.

Ю. КАНДІЇВ
(Київ)

Дерева

Де ладом елінським звучать тимпані парка,
Від безсоромних площ крик міста доліта, —
Моя тополе! Виростай, проста,
Немов у честь небес піднесена чарка.

В ній листя піняться — зелена голова, —
Переливаючись, сріблом одговнять віти,
Та з пилом вуличним тебе не розлучити
До пізньої пори, — аж доки, як слова,

Що аблідли у глухих і жовтих манускриптах,
Під фаустячне вітрове виття
Твое вбрання востане без життя,
Без духу — наче ерогліф Єгипта.

А там — зима. І од височини,
Летючи навскоси, як янгол домовини,
Гілля водягне сніг, пухнастий і ясний,
В єдиний аливши чин подібя і відмін.

То буде учтою безмовності й пітьми,
І з чарою в руці я воглашу: есми!

1938.

П. ОЧЕРЕТЬКО
(Київ)

Берег Дніпра

Схвильований, перехились над краєм —
за кручею впаде глибінь,
параболами велетенських райдуг,
над вирваним рудям корінням, над шарами
глин.

Параболами велетенських дуг
розгорнеться ранковий димний простір,
ранкове сонце, радісне і гостре...
Автобуси і бджоли загудуть.

1934.

Село Плескані невеличке: не цілих дві сотні задимлених хиж, і стільки ж ще менших stodілок та стаєн, розложилося над бистрим потічком, що випливає десь у вільшанецьких горах і пливе туди на доли, до Сяну. На горбочку, посеред хиж, така ж невеличка, дерев'яна, бляхою крита церковця зі золотим хрестом, трохи нижче вічно гуркотливий, мов старий сердитий дідусь, млин на потоці — і ось уже й усеньке село.

Плескані, — село тихе і спокійне, бо тут немає ні битих шляхів, по яких гоняться, мов скажені, гуркотливі авта, ні колієвих торів, якими вічно кудись женуться пискливі потяги. Немає ще тут і тартаків, тієї лісової чуми. Не побудували ще їх жида, і не спішається будувати, бо звідси далеко й тяжка гориста дорога до міста, мало зарібку буде на дереві, і на людському поті. Тому й гори красуються тут ще кругом, мов пави, поприкрашувані буйними і вічно молодими, бо зеленими, ялицевими лісами.

Тільки один раз у тижні, а часами ще й у свята, перерве вічну плесканецьку тишу, тоненький, мов дитячий, голосочок церковного дзвіночка, що скликає плесканчан до церкви помолитися і подякувати небесному Газді, що благословив їх тихим і затишним місцем у зелених горах, де вони проживають хоч убого, але тихо і спокійно, далеко від міста, далеко від чужих людей і далеко від людської злоби, лукавства й зависти: найбільшого лиха на світі...

Та плесканчани, хоч небагаті, але щасливі.

Правда, землі мають плесканчани багато, та щож, коли гориста, — сам пісок і каміння. Родиться на ній лиш один овес, заввишки кучохвостого зайчика, а більш нічого. Як би нагноїв її добре, то може б і що кращого уродилося, але як її гноїти, коли прийде злива і вода з гір злиже не лише гній, а й усю легку, зрушену землю. Тільки сіре каміння лишить і липку глину.

Лиш оцей кусень за лісом, коло Млиниськ, що тягнеться від потока аж до Груника, це й уся їхня добра, родюча земля. Та її не багато, для кількох добрих газдів ледво старчило б, а всі плесканчани нею поділилися, бо всі хочуть мати хоч невеличкий ланчик, де можуть посадити маґдебурку, посіяти жито, а часами навіть і золотисту пшеничку.

Та ще мають широкі полонини, — сіножаті і пасовища, — зелений хліб для корів і волів круторогих та овець кучерявих.

Та плесканчани на зебри не ходять, і з голоду не вмирають. Трохи зберуть з Млиниськ, трохи з гір, трохи зароблять літом на долах у жнива, а трохи рятують їх талярами ті, що до Гамерики повніздили, і так яюсь живуть день за днем, рік за роком, рід за родом. Живуть з давен-давна, від віків, аж до сьогодні. Живуть твердим, гірським життям, правляться своїми прадавними, ще прадідівськими законами і мають свої радощі і свої турботи. Та про це світ мало знає, бо лемки мовчаливі і будькому своїх таємниць не розкривають. Тому про них так мало розказують, а ще менше пишуть.

Тільки один-одинокий, найбільший їхній повірник, зелений, стрункий, ялицевий бір, шумить день-у-день і ніч-у-ніч і розказує казку їхнього життя.

Давно-давно плесканчани не памятають такої страшної бурі, як та, що учора в ночі зірвалася. Ще зараз сполудня насунули з долів густі хмари, не чорні, а якісь такі сиві-сиві, мов попіл, і закрили усе небо. На дворі стемніло, мов би ніч настала. А тихо так зробилося, аж страшно. Грімити не гриміло, тільки вітер нагло зірвався від мадяра і так затермосив лісом, з такою селою кинувся ломити та вивертати дерева, що вони аж заплакали тихим плачем-шумом: о-йо-йо-й-й-ш-у-ш-у-у-у-у-у. Та буря не слухала плачу-просьби бору, крутила струнками ялицями на всі боки, ломила верхки, вивертала з корінням, валила у дебри, у пропасті, жбурляла камінням, сердилася, немов хотіла за якісь гріхи увесь ліс і всі гори поперевертати.

Найстарші люди розказують, що тоді, як панщину скасували, той така буря лютувала. Тоді увесь ліс, до однісінького дерева на полудневому боці Липовецької гори, з корінням повивертало, мовби хто викорчував. Ще розказують старі люди, що тоді тому була така страшна буря зірвалася, бо багато панів-дідичів, як довідалися, що цісар скасував панщину і всім людям дарував волю, повішалися в лісах зо страху, що прийшов кінець їхньому пануванню. Тоді-то і пан Ліворш, до якого належало село Плескані, і всі поля, і всі полонини, і всі ліси і гори, аж до малярської границі, теж у лісі, на ялиці повісився...

Так тоді панські душі крутили і вивертали ліси, бо ними чорти тішилися три дні і три ночі, заки їх не погнали до пекла. Але що тепер сталося у зелених горах, що знов така буря зірвалася? І то ще якраз під неділю, коли люди мають йти до церкви молитися? Невже ж знову хтось повісився, або запродав нечистому душу і той знову з радощів справляє чортівське весілля?

Ой, напевно щось недобре сталося, або станеться, коли так ліс лютує. У неділю під полудне, якось трохи утихомирилося і церковний дзвін почав скликати людей молитися. Як кожної неділі, так і сьогодні усі походилися до церкви, хто лиш був дужий та здоровий. Навіть найстарший дід Габудяк, що то двом цісарям служив і аж на трьох війнах бував, з білим, аж жовтим, мов ялицева дошка, волоссям, що вже навіть сам не знає добре сказати, кілька йому літ, — і той прийшов. Бо сьогодні великий день у Плесканях: сьогодні будуть вибирати нового сільського старшину. А в такий день, усім треба йти до церкви помолитися, щоб Небесний Отець благословив доброго і чесного газду на старшину вибрати, аби так газдував громадою і його добром, мов своїм власним газдівством.

Сумні, невеселі сьогодні плесканчани. Гей, та й якже ж їм не сумувати, як не журитися, коли на Плескані такий великий клопіт напав: Петро Гичун, що то вже з копу літ, мов рідний батько над селом старшував, ходив в осені маїдебурку на Млиниська від диків стерегти, перемерз там, переязб, захорів і від Колядів вже хижі не покидає, все кашляє і кашляє, і крою спльовує.

А тамтої неділі переказав людям, аби собі іншого старшину вибрали, бо він чує, що вже не довго прийдеться йому їсти солодкі вівсяники і слухати таємного лісового бору.

З церкви пішли усі ґазди до Гичунової хижі. Найстарші і найповажніші позасідали на лави, а молодші поставали в хижі, в сінях, на дворі і почали радитися, кого би то їм вибрати собі на старшину, аби так розумно правив і старшував, як Гичун, що то і в селі умів лад держати і від панів боронити.

Радили й радили і все діда Габудяка питали:

— Кого ж нам діду вибирати?

Дід Габудяк довго мовчав, довго дивився на всіх ґаздів, хитав головою, а потім каже:

— Та кого ж нам, чесні ґазди, і вибирати, як не Івана Зарічного. Він ґазда чесний, розумний, письменний і господарний. Своім ґаздівством добре ґаздує, щороку докупляє щось нового від нашого дідича, — то і громаді добрий лад дасть. Моя рада, — най Іван нам старшує.

— Добре дід Габудяк радять, — ґазди погодилися.

— Най Зарічний нам старшує...

Тоді дід Габудяк звернувся до Івана:

— Беріть, Іване, печатку, ходіть до церкви, присягнете громаді, а завтра підете до міста, там запишуть вас пани у своїх книгах, тай старшуйте собі на гонір, Богові на хвалу, а громаді на добро...

Іван почав відмовлятися:

— Молодий я ще громадою правити. Нехай хтось старший, поважніший. Та й ґаздівство у мене велике, мало часу буде громаді служити...

Та ґазди вговорювали його:

— Що молодий, то й добре...

— Довго громаді служити будеш...

— А ґаздівством не журися...

— Собі зробимо і тобі поможемо...

— Давайте, Петре, печатку.

Хорий Гичун добув з під подушки невеличку скриньку, виймив з неї громадську печатку, поцілував її і передав Іванові.

— На, ґаздо Іване, служи так вірно громаді, як я служив...

Хотів ще щось повісти, та не міг, напав його кашель не дав докінчити. Іван узяв печатку, сховав за пазуху і оба зі старим старшиною поцілувалися.

А потім пішов з ґаздами до церкви громаді присягати.

III.

Добрим старшиною був Іван Зарічний. Дбав за громаду ще більше, ніж покійний Гичун, що то ще восени помер, як слоти настали і як гори почали курити. Плесканчани не могли собі його нахвалити:

— Добрий був тамтот, а тот ще ліпший...

Та не довго його хвалили. Десь на другий, чи на третій рік старшування, Іван почав часто їздити до міста, там злигався з панами і їм запродався. А за громаду перестав дбати. Для громади був з нього та-

кий пожиток, що він лиш деколи приходив до церкви, аби перечитати людям нові папіря, у яких пани допоминалися щораз більших податків і данин.

А далі і до церкви перестав ходити. У місті панам і душу запродав: Записався до косяцьола, і поляком зробився. І жінку свою на польку записав, і всіх дітей. Ще й до якоїсь шляхти записався. За це дав йому дідич три морги поля на Млиніських, одну полонину на Бедрах і ялиць на хижу.

Іван за намовою панів і ксьондза, ще й по селі почав ходити від хати до хати і всіх газдів намовляв, аби записувалися до косяцьола і переписувалися на поляків. І їм за це, — обіцював він, — дідич дасть по моргові на Млиніських, а пани в місті повідписують усі податки і всі данини аж на десять літ. Ще й дідич дасть ялиць на новий косяцюлок і сам за свої гроші побудує. І товар позволить пасти безплатно у своїм лісі.

Плесканчани навіть слухати не хотіли Іванових намов.

— Ми не жиди, — казали, — і душами не хочемо з панамі торгувати...

Тоді пани з міста почали посилати «везваня» до плесканських газдів. Кликали їх по одному до міста, а там ксьондз, староста і командант теж намовляли їх продавати свої душі. Та не помагали ні намови ксьондза, ні обіцянки старости, ані грозьби коменданта. Усі плесканчани одне повідали:

— Мої тато не ходили до косяцьола, мої дідо не ходили, тай я не піду. І поляком не буду!

Аж одного дня прийшов Іван до села з жандармами і повів їх до Михалика під Груником. Жандарми закували Михалика у кайдани і повели до міста. А Іван ходив по селі і говорив:

— То за того, що наговарював, аби панів в місті не слухати... І шиткім так буде, як панів не послухаєте...

Зараз на третю ніч після того хтось викосив Іванові усе жито на Млиніських і ввесь овес на Маргулі.

Знов прийшли жандарми до села і знов закували, тепер вже аж трьох парубків: Михаликового найстаршого, Афтанасового і Підбужного.

Від того часу почалося пекло у Плесканях.

Тепер майже кожного дня приходили жандарми до села і за все штрафували: непобілений пліт — плати злот; непривязана собака, — два; нема драбини на хижі — три; нема гака та й відра з водою — пять... І так вишукували та вигадували мара знає що і за все: плати й плати...

Газди продавали воли, вівці, останній овес, останню маґдебурку, задовжували свої газдівства, бідніли, голодували, а на панську намову таки не йшли.

Іван ходив, мов Юда, по селі, затирав руки і підсміхався:

— Не хцете панів слухати, так майте! Жебрачійте!

Люди в селі зненавиділи Івана. Всі оминали його мов зачумленого, ніхто з ним до бесіди не ставав, а як ішов до чужої хижі, засували двері. Діти кидали за ним камінням і дражнили:

— Поляк... поляк...

Перед Пасхою зібрався громада на раду і скинула його зі старшинства. Старшиною вибрали Блажука зпід гори. Прийшли до Івана по печатку, а він:

— Што ви хцете? Печатку? Пождіть, завтра піду до міста, то принесу...

А завтра знов привів жандармів і жандарми знов закували Блажука, і ще п'ятьох ґаздів.

Та найгірше прийшло зимою. Так, як кожного року після Різдва ходив священник по коляді, а Іван пішов до міста і наскаржив панам, що священник ходив по хатах і намовляв ґаздів до бунту. На другий день знов прийшли жандарми, закували священника і повели до міста.

Тоді в селі закипіло:

— Забити зрадника!!!

— Повісити Юду!!!

— Спалити анцихриста!!!

Парубки вже бігли з сокирами і з вилами до Іванової хижі, та старші зупинили їх:

— Так не можна, люди...

— І гріх на душу візьмете і село занастите...

— Треба скликати село і зробити суд над тим виродком. А тоді зробимо так, як село урадить...

Парубки послушали старших і повертали домів.

IV.

Ще спав Іван у своїй новій, великій, з панських дарованих ялиць поставленій хижі, як ціле село зійшлося до нього на Млиниська: ґазди і ґаздині, старі й молоді. Дітей теж зі собою забрали, щоб придивилися та й тямилі, і своїм дітям колись розказували, які давно порядки за їхніх батьків у селі бували. Одні ґазди пішли до повітки і виточили віз, другі вивели зі стайні коні і почали запрягати, треті привязували корови до драбин, а дід Габудяк, новий старшина, і ще двох найстарших й найповажніших ґаздів застукали до вікна:

— Вставай, Іване, та збирайся в дорогу!..

Заспаний Іван вийшов на поріг:

— В яку дорогу?

До нього підійшов дід Габудяк, а за ним усі ґазди. Іван розглянувся по людях і дивувався, чого їх тут стільки понасходилося. Дід Габудяк говорив:

— До міста збирайся, Іване. До своїх панів. До поляків. Ти відрікся села, відрікся громади, відрікся церкви, продався ворогам, то йди до них і жий собі з ними. Нам тебе в селі не треба, бо ти лем біди на нас наводиш і ганьбу перед Божим світом...

ґазди грозили палицями, а ґаздині кулаками:

— Забирайся з села, зраднику!

— Не треба поміж нами Юди!

— Не погань наших гір!

Іван як почув таке, почав кричати:

— Що то, напад на мене робите? Рабуєте мене? Палицями грозите? Я йду до міста, Я приведу шандарів! Я всіх вас до криміналу за-тахмачу...

Дід Габудяк підніс палицю, а як люди стишилися, повів до Івана:

— Ти, Іване, шандарами нас не страш. Ми вже добре знаємо, як вони виглядають, бо ти не раз приводив їх до села. Ти лем, небоже, збирай свої статки і забирайся геть зі села, поки ще газди добрі... А то пантруйся, аби тебе ще котрий палицев не потягнув...

Іван ще більше розкричався:

— Ви не маєте права мене виганяти. Ви не є суд! Я піду до пана старостого на скаргу!..

Дід Габудяк перебив йому:

— Ти, Іване, з громадою не правуйся, лем слухай, що я тобі повідам: ти мусиш іти собі геть від нас, бо так село урадило. Ціла громада. А воля громади — найвищий суд на тебе. І на то тобі не допоможе ні пан староста, ні пан вуївода, ані навіть сам нимистер не допоможе...

Іван перестав кричати і вже трохи смирніше спитав діда Габудяка:

— А якже ж буде з моїм газдівством, з млином та й хижою?..

— О, за того ти, Іване, не турбуйся. Ми тебе не скривдимо, бо ми не жиди і не запроданці, а чесні газди. І погаздівськи з тобою розійдемося.

Куме! — звернувся він до нового старшини, — а виймайте гроші.

Старшина виймив ізза пазухи газдинину хустку, розв'язав, а в ній зазеленіли самі американські таляри. Дід Габудяк узяв від старшини хустку, і підійшов з ним до Івана.

— Село зложилося і ми тобі за усе твоє газдівство заплатимо. По такій ціні, як ти у пана купував і як люди платили. По сто талярів за морґ ґрунту і по пів стівки за морґ полонини. А за хижу, за млин і за все, що зістане, дамо тобі дваццять стівок талярів. За тоті гроші купиш собі у панів газдівство і будеш собі з ними газдувати...

Дід Габудяк розстелив хустку на землі, а новий старшина числив гроші і давав Іванові.

— А тепер, Іване, — повів дід Габудяк, як той сховав усі гроші, — збирайся в дорогу і ще до завтра забирайся з села. Аби, як сонінько ясне зійде, — тебе вже між нами не було.

А на відхіднім сказав твердо до Івана:

— Назад до села не посмійся ніколи вертати. Навіть зі шандарами ні! Бо смерть тобі заподієм. Всі до гарешту підем, зогниєм там, а тебе таки до села не приймем. Затям собі то добре і панам своїм повідж, аби тебе не силували назад вертати...

Потім звернувся до людей:

— А тепер ходім, чесні газди і газдині...

Вертали до села тихо і спокійно. Тільки діти обзиралися часто на Млиниська і дразнили Івана:

— Поляк!.. поляк!..

А всетаки — життя

Петро стояв біля відчиненого вікна. По вулиці йшло військо — з Житомирського шосе до вокзалу. Червоноармійці сунули натовпом, по бруку і по тротуарах. Немов човни в цьому морі, пропливали окремі вершники. Це ще не була втеча, це був відступ, хоч уже дещо безладний.

Київ ще був глибоким тилом.

Тепла місячна ніч, тихий вітерець. Приглушене тупання багатьох ніг. Уривки розмов.

Очі ще не звикли бачити вулицю без освітлення (це був тільки третій тиждень війни). Але саме незвичайність цього видовища заспокоювала змучений безсонням мозок. Думки снувались поволі, стомлено.

«... так, це та сама армія, що марширувала на парадах тим нелюдським, штучним кроком. Тепер кожен іде своєю власною ногою, згинаючи ноги в колінах.

Завтра і я так піду. Цей призов усіх чоловіків од шіснадцяти до п'ятидесяти років — це не мобілізація, це більше нагадує, як женуть в колгоспів худобу, щоб не залишати переможцям. І ці люди підуть, залишаючи все, що було їх суттю, їх істотою. Невже-ж саме тільки життя, власна шкура — має таку велику вартість? Бо більше не лишається нічого...»

Він простояв так більше години, не помічаючи втоми в ногах.

«... моя країна, моя любов, сім'я, робота — покинути це все?

Назавжди? Це все одно. Надовго, може й назавжди.

Чи знайду я знову Ганю?»

Хід думок ставав стрункішим, виразнішим. І все міцнішала і набирала сили одна: він не піде. Ні завтра, ні післязавтра.

На другий день він попрощався з сусідами і безжурно попрямував «до воєнкомату». На всі питання він відповідав, не задумуючись. «Чому в нього такий великий клунок за плечима? Адже всі беруть речей небагато, бо доведеться йти пішки». — «Для начсостава запаса дадуть автомашини».

«Чи не страшно йти на війну?» — «О, ні! Перемога буде за нами. До того-ж і служба в ремонтних майстернях або на тиловому аеродромі — зовсім безпечна». (Безпечніша, ніж дезертирство — думалось потай). Іронічна посмішка допомагала стримувати хворобливе піднесення того дня.

Потім він не раз проклинав свою вдачу — свій скептицизм і недовіру до людей. Невже-ж не можна було ні з ким поділитись своїми планами?

Дружина поїхала кілька днів тому. На захід, назустріч Фронтові, назустріч волі. А більше з ким-же ділитись?

Були люди, які не видали-б його. Але може почали-б одмовляти

від цього безумного, як іноді здавалось і йому самому, рішення. Цього він боявся найбільше.

Він знав за собою цей брак внутрішньої певності.

Але що зробиш... А ті, хто підтримав би, і не словом, а ділом — ті були далеко.

Він пройшов повз вулицю, де був воєнкомат, вийшов за місто і пройшов мало помітною стежкою в яр, проритий од Сирця до Куренівки тоненьким струмочком.

Ці місця він знав добре. Люди тут бували уже рідко, а під час війни, коли прогулянки вийшли з моди, і зовсім не заходили. Він наперед обрав один з поперечних відрогів яру, але тепер це місце здалось йому ненадійним. Куці були занадто ріденькі і все розташування — занадто відкрите. Тоді він пройшов трохи далі й побачив те, чого шукав.

В кінці відрогу темнів справжній лісок, який нагорі зливався з колючими кущами жидівського кладовища. Вже вечоріло. Він вибрав більш-менш затишну схованку і заснув, скулившись на землі, поклавши під голову торбу з сухарями.

Його збудила холодна ранкова роса. Ноги залякли, спина була мов деревяна. Він не був раніш ні мисливцем, ні туристом, і тому ці невігоди дикунського життя дошкуляли йому. Але зате тим гостріше сприймалась небуденна краса зеленого неба і холодної жовтої смуги світанку, і величній простоті диких глиняних урвищ, по той бік яру порослих тільки ріденькою лозою з червоними стеблами і срібним листям.

Весь перший день він сидів у гущавині, бездумно відпочиваючи тіля вчорашніх турбот.

Тільки один раз він почув далеку розмову. Серце почало тривожно калататись — голоси помітно наближались. Двоє жінок тихо розмовляли по українському. Про що — не можна було розібрати.

Насправді жодної небезпеки не було. Хто-б не були ці люди — їм нічого було йти туди, де сидів Петро.

Його налякала більше невблаганно проста істина: він тепер поза законом, кожній людині він здаватиметься підозрілим. Для нього, що завжди боявся найменшої несправності в численних анкетах і документах, що ніколи не зважувався на нелегальність — одразу це було за багато.

Над вечір його почала мучити спрага. Вчора, стомлений переходом, він випив майже всю воду, що була в плянці. Йти-ж в яр до струмочка вдень було небезпечно.

Ще не зовсім стемніло, а він уже не витримав і пішов по воду. Струмок прорізав у піскуватому ґрунті покручену виїмку, береги якої густо поросли якимось буряном з великим білим низу листям. Ставши навколішки, він набирав воду в скляну консервну банку. Струмочок був настільки мілкий, що для цього й доводилось затоплювати до половини в пісок.

Раптом він почув ходу і розмову...

«...вот бы здесь поставить противотанковую...»

Без сумніву, це були червоноармійці або командири.

Вони йшли зарослою стежкою понад струмком, прямо на нього.

Тікай! — рвонув дикий, звірячий інстинкт. Заклякни, занімій непорушно, як мертвий — владно наказав другий, ще більш примітивний. Інстинкт сірої гусені, подібною виглядом до сучка.

Вони пройшли, майже переступаючи через нього.

І він зразу-ж почав, захлинаючись, пити воду.

Не помічав, що пісок хрумтить на зубах.

Цю ніч йому спалось погано. Приблизно опівночі він прокинувся, покусаний комарами, і вирішив при місяці оглянути жидівське кладовище, де мабуть були добрі схованки.

В місячному світлі кам'яні обеліски кладовища здавались химерними людськими постатями. Срібні й чорні смуги поперек чистих поспаних піском стежок, тихе сурчання коників — все це нагадувало про якусь елегантну прогулянку закоханих — їйби й не було війни. Далеко над обрієм прогудів невидимий літак, дивнувши небо два прожекторних промені — і погасли, коли упала зірка сигнальної ракети.

Проте, Петрові було не до того, щоб милуватись з місячного сяйва або піддаватись наївним сантиментальним міркуванням про вічність, про смерть.

Він шукав — і скоро знайшов. Це був склеп у вигляді маленької цегляної хатки. Іржаві залізні двері було відчинено, але з середини їх можна було замкнути.

На долівці було якраз досить місця, щоб спати, зігнувши ноги.

Будівля була масивна але добре поруйнована морозами і дощами. Очевидно, ніхто з родичів похованого не навідувався сюди вже кілька десятків років.

На ранок він перетяг у склеп свої речі. Дальші дні пішли так одноразово, що він уже шкодував, чому не взяв з собою якої книжки, або паперу й олівця — писати щоденник. Іноді вдень, коли було чути стрілянину зеніток, він виходив і лежав горілиць між могилами. Крізь листя акацій було видно, як літаки спокійно пропливали між круглими хмаринками од зенітних набоїв.

Здебільшого ж удень він спав, а вночі ходив по воду або сидів на могилці, слухаючи нехитру музику цвіркунів.

Він свідомо не дозволяв собі думати про війну, про долю країни, народів, навіть про своє майбутнє. Бо те, що для іншого було б джерелом натхнення і рішучості, у нього викликало б лише сумніви і детальні розрахунки «найгіршого варіанта». А тоді самотність стане зовсім нестерпною.

Дні йшли все повільніше.

Нарешті на світанку він почув далекі гарматні постріли. Це не були зенітки. Протягом може півгодини постріли повторювались що дві хвилини.

Ніяка музика не звучала так, як ця звістка про близьке визволення! Він прислухався ще і ще. Не було жодних сумнівів це далекобійна німецька артилерія.

Він чекав, що завтра ці постріли стануть голоснішими, що після завтра... Але канонада то затихала, то відновлювалась — на тому-ж віддаленні.

Нарешті настав день, коли пострілів зовсім не стало чути. День, і другий, і третій. Петро зрозумів усю серйозність становища. Недав-

но він думав, що німці візьмуть Київ через тиждень. Тепер доводилось розраховувати не на тиждень, а може й на місяць.

Він перелічив свої запаси. Розклав сухарі й цукор на тридцять маленьких купочок.

Наступної ночі він пройшов на город по той бік яру, викопав ножиком і руками декілька молодих картоплин і зів їх сировими. Якими смашними здавались вони!

Так, місяць протриматись можна.

А тут пішли дощі. Холодне взагалі літо завертало вже потроху на осінь. Він мерз ночами, даремно закутуючись у шкірянку і натягаючи на ноги порожню торбинку од протигаза.

Одного ранку він вийшов зі схованки, щоб нарвати трави і підмотити собі. Все-ж, здавалось, буде тепліше. День був сірий, похмурий. Він сидів на могилці і звязував траву в снопок, коли за спиною почувся голос:

«Що ви тут робите?»

— «Нічого, відпочиваю».

— «Ага, так. Ну, добре, добре».

Це був сторож кладовища, згорблений дідусь, чимось схожий на старого жида (хоч, безсумнівно, не жид).

Він повернувся і пішов назад стежкою. Петро подивився йому вслід. Стежка вела до виходу з кладовища. Потім дідусь заверне праворуч, пройде до входу в місто, де біля протитанкової барикади вартують два міліціонери. Одного з них він завжди зможе привести.

Петро побіг до своєї схованки. Швидко склав запаси в торбу, зшити зі старого гумового плаща. Пройшов заплутаними стежками до старого цегляного надгробка з мармуровою плитою зверху. Під нею була невелика заглибина. Тут його речей ніхто не знайде.

Потім витяг з кишені паспорт, поклав у ту-ж торбу, щільно зав'язав її і сховав під плиту.

Якщо його спіймають, то однаково ніякі документи не допоможуть. Але його сім'я зазнає репресій. Він не знав, чи звільнений вже Дашів, де тепер дружина, дочка і батьки. Чомусь думалось, що ще ні (проклятий «найгірший варіант!»). А сестра! Вона в Москві, на авіаційному заводі.

І ще одна думка. Страшно вмирати, коли знаєш, що Ганю через кілька днів сповістять — розстріляно.

Так, ніби принесуть твій огидний труп з виваленими кишками.

Легко вмирати, коли знаєш, що лише після війни вона довідається — пропав без вісті. Як тисячі інших.

(Насправді загроза репресій над родичами була уявною. Під час війни, при повній дезорганізації зв'язку, цього не змогли-б зробити).

Раптом він побачив, як між кущами промайнула зеленкувата міліцейська шинеля.

Він зразу-ж впав у високу траву, між двома могилками. Не тому, що надіявся врятуватись. Просто, не сміла було стояти і чекати, поки тебе помітять і схоплять.

Тепер це смерть. Невже справді смерть — це так просто?..

Він лежав на животі і майже нічого не бачив — лише вузький

просвіт між кущами і перед самими очима — стебла трави. По одній травинці поволі повз блискучий зелений жучок...

Мілицейська шинеля знов майнула в цьому просвіті, за нею горбата постать сторожа.

«...мабуть він не тут. Пробрався в яри».

— «А мені здавалось, що пішов сюди».

Петро лежав і майже не дихав. Потім проповз трохи далі, головою розсуваючи кущі. Недалеко був мур, що відділяв кладовище від якогось саду.

В роті пересохло, серце боляче калаталось. Він пройшов кілька кроків уздовж муру і тут побачив те, чого даремно шукав всі ці дні. Молода, тоненька вишня і на ній кілька ягід. Він зірвав їх і зів з якоюсь хворобливою жадобою. Жити! Жити, їсти, ще і ще роздушувати язиком соковиті, кислі вишні!

Він став навшиньки, достав руками до верху мири і спробував підтягнутись. Чи вистачить сили?

Одразу не вистачило, але за другим разом йому вдалось перекинути обважніле тіло через мур і зіскочити — майже впасти — з того боку.

Починався дощ: Петро знав, що під дощем його не так старанно шукатимуть. Вздовж муру ріс високий бурян. Він трохи пройшов навмання, ховаючись у бурянні. Раптом нога його відчула щось тверде і кругле. Він нахилився. Це була червоноармійська сталька каска. Трохи далі лежали нутроці протигаза, витягнутого з торбинки. Ці речі, напевне, покинув тут якийсь дезертир. На якусь хвилину Петрові здалось, що тепер він менш самотній.

Сад, куди він попав, був якоюсь дослідною ділянкою, де ріс виноград, абрикоси й інші південні рослини. Виноградні лози, спинаючись на кілки, утворювали щось подібне до куріня або намета. Тут він і заховався, і просидів майже цілий день. Широке листя винограду трохи захищало й від дощу.

На кладовищі, то ближче, то далі, неголосно погавкував собака. Мабуть, це шукають його. Даремна робота! Пройшов дощ, і нюх собаки тепер нічого не значить.

Смерть, що майже торкнулась його кілька годин тому, тепер здавалась зовсім не страшною. Страшно і безглуздо, коли вбивають 18-річного юнака, який ще нічого не встиг зробити, який весь — саме майбутнє. А скільки таких вбивають цієї-ж хвилини!

Трагічно й гірко, коли гине людина, що все своє життя жертвувала сьогоднішнім ради майбутнього — майбутнього, якого не буде. А скільки тисяч таких загинуло сьогодні?

А скільки тисяч гинуло за мирного часу, скільки було розстріляно не за реальні провини, а за участь в неіснуючих «контрреволюційних організаціях».

Якби його взяли в 37 році — це було-б значно болячіше.

Він загинув би, залишивши безліч невиконаних обіцянок, залишивши у Гані гірке почуття, що її ніби обмануто.

А тепер? Мов гострий біль, його пройняла думка: і тепер вона мимоволі подумає — «він не міг, не мав права так важити своїм життям. Воно-ж не тільки його. Воно також моє і нашої доньки».

Ах, за всяку ціну — залишитись невідомим, пропасти без вісті! Він подумав, що бути без документів — цього ще зовсім не досить. Мимоволі намацав пальцями в кишені бритву. Про це він якось думав і раніш. Не чекати, поки розстріляють, не датись їм в руки.

Він думав так, і потім думав, що це неправда, або не вся правда. Але серце билось спокійніше, і уже те, що взагалі думалось про щось — було доброю ознакою.

Вночі він переліз через мур на кладовище. Хмари розійшлись, було зоряно. Він відшукав ту могилку, де заховав свої речі. Підважив плиту, навпомоцки простяг руку — і ввесь захолов: мішка не було. Ще не отямившись, він розгублено озирнувся і побачив, що мішок лежить тут-же, розпоротий. Він засунув туди руку. Сухарі були цілі, але паспорта не було.

Ну, що-ж, і добре. Це лише один із спалених за собою мостів. Не більше.

Він пройшов у яр. Місце, де він провів перший день, тепер не годилось — там проходив дріт польового телефона. Він пішов трохи далі і ліг просто на мокрій од недавнього дощу траві. Ноги не тримали його. Але спати він також не зміг.

На світанку він знайшов більш-менш безпечне місце, де можна було просидіти день. Цей день, і другий за ним, були сповнені отруйної гіркості. Він розумів, що потерпів значну, хоч і не остаточну, поразку. Тепер ще кілька днів він не зможе повернутись на кладовище. А воно здавалось таким затишним і безпечним проти цього яру, де все-ж ходили люди, а внизу пастушки пасли корів.

Надвечір другого дня, 24-го дня своїх блукань, він пішов яром, стежкою, сподіваючись знайти краще місце для ночівлі. Йому здавалось, що вдень тут ходити безпечніше, ніж вночі. Окремим людям, яких він може зустріне, він не буде здаватись підозрілим, якщо-ж будуть які вартові — він вчасно помітить і не піде на них.

Справді, він зустрів літню жінку з кошиками і безтурботно пройшов повз неї.

Далі яр ставав зовсім неглибоким. Нагорі росли молоді деревця і ліщина — це був так званий Кирилівський гай.

Він зважився піднятись нагору. Вийшов на рівну, порослу травою площинку і кілька секунд простояв, озираючись.

«Стої! Кто идет!» — почувся вигук. З ліщини вийшов червоноармієць з гвинтівкою. Це була — як він довідався потім — охорона землі. Зараз же з другого боку на стежці з'явився якийсь командир, потім двоє-трьох людей в цивільному. Петро озирнувся навкруги.

Тікати в кущі? Сплигнути вниз, у яр?

Командир підійшов до нього. — «Чего вы здесь ходите? Ваши документы!»

— «Документы? Сейчас покажу». Петро поволі простяг руку в кишеню, немов шукаючи тих документів.

Чи зробить він те, що повинен зробити?

Він викинув бритву, старанно розкрив її, приставив до горла і різко рвонув убік. Болю майже не відчув, хоч знав, що різонув добре. Різонув другий раз і кинув бритву. Чомусь ступив кілька кроків напе-

ред, дивуючись — коли-ж смерть? Незвичний холод пройшов шиею — це він вдихнув повітря через рану.

На хвилину втратив свідомість, і знов отямився, відчувши, що двоє людей кудись тягнуть його, майже волочать по землі. «Куди ти!..» — кричав той, що ніс ноги. «Ідіть за мною, тут же близько лікарня» — кликав якийсь голос далеко спереду. Петро заплющив очі. Тепла, липка кров текла по животу.

Ось навколо нього проплив, хитаючись, світло-сірий будинок лікарні. Потім він відчув, що лежить горілиць на столі, до шиї йому хтось притискає великий шматок вати. В кімнаті було чимало людей.

— Ну, що, засували, хто це такий?

— Нічого невідомо. Документів ніяких нема.

— Мабуть, шпигун або диверсант. Можливо, парашутист.

— Ну, шпигуна без документів не пошлють.

— Поїхали вже за хірургом?

— Приготуйте переливання крові. Нульову групу.

— Хто такий? Видікуєте, тоді дізнаєтесь. Не раніш.

Петро лежав нерухомий, слухаючи ці уривки розмов.

Приїхав хірург, було чути, як він м'яче руки. Зробили впорядкування пантофона. Наркотик чомусь діяв слабо. Коли зшивали рану і голка проходила крізь шкіру, од болю терпло все тіло. Але він лежав, нерухомий.

Якась важка, гнітюча байдужість робила його майже мертвим. Та й чи живий ще він?

Операцію ще не скінчили, коли в кімнату увійшли ще двоє.

Вони оглянули Петра, потім одійшли трохи і почали розмовляти. Петро був при повній свідомості — настільки, що вирішив удавати, ніби міцно спить під впливом наркозу. Він добре чув усю їх розмову.

— Два дні тому якогось ловили на кладовищі. Втік, але, здається, захопили його паспорт. Передали нам, в обласне управління. Може це той самий і є? Як він назвав себе?

— Ніяк не назвав. Він же не може говорити.

— А коли зможе?

— Не знаю. Можливо, через кілька днів примусимо його писати.

З дальшого Петро зрозумів, що його, раніш ніж допитувати, трохи підлікують. Він відчув полегшення і — на якусь секунду — бажання жити. За ці кілька днів може статись все.

Його однесли на ліжку і він міцно заснув.

Увесь наступний день він пролежав нерухомо. Це не була непритомність. Але йому було настільки байдуже до всього, що навіть рослині функції організму майже припинились. Єдине — він дихав. Через срібну трубочку, вставлену в трахею нижче рани.

На третій день він попросив води. Він вимовив це слово і жажнувся — з уст виходив тільки беззвучний шепіт. Але санітарка зрозуміла його. Проте, пити він майже не міг. Вода викликала болочний кашель.

Те-ж саме вийшло, коли йому спробували дати молоко. Він кашляв — і майже все молоко попадало в рану.

В цей день знову приїздив слідчий. Але ще ніхто, крім тієї санітарки, не знав, що Петро може пошепки говорити.

А вона змовчала. Петро уже свідомо удавав повну непритомність. А сам уважно прислухався до всього — до далеких розривів артилерійських снарядів, до розмов санітарок.

Другого дня почалась помітна паніка. Хтось збирався тікати, налили якісь папери. Майже ніхто з лікарів не вийшов на роботу. Петро прислухався — і невиразна надія починала порушувати його байдужість.

Він не знав, що ця паніка вритувала йому життя. Його справу — другорядну дезертирську справу, бо вже ніхто не вважав його за шпигуна — загубили, а може й спалили.

І гості з НКВД більше не навідувались.

Лікарів не було, і його продовжували безуспішно пробувати годувати з ложечки. Схудлий ще за час свого перебування на кладовищі, він тепер зовсім обернувся на брудний, жахливий на вигляд кістяк. Настільки безсилий, що не міг піднести руку.

Старша медсестра підтримувала це животіння вливанням фізіологічного розчину з глюкозою під шкіру, в стегно.

Ноги страшно набрякали, етим розчин під впливом масажу розходився по тілу.

Паніка виявилась передчасною (в історії «оборони» Києва це повторювалось не раз). Нарешті повернувся дехто з лікарів. Петрові вставили через ніс зонд — тонку гумову трубку. Тричі на день через цей зонд прямо в шлунок наливали молоко або бульйон. Це не можна було назвати годуванням. Петро залишався голодним, доки в скляну лійку лилась неймовірно смашна на вигляд рідина. Лійку виймали, кінець зонда привязували бинтом до голови. І лише через швидкоплинності Петро непомітно забував про голод.

Зробили друге переливання крові, а потім і другу операцію, бо рана, в яку попала їжа, сильногноїлась і накладені шви розійшлись.

Тепер Петро почав одужувати. І разом з кров'ю поволі відновлювався інтерес до життя і надія. Він знав, що кожного дня його могли «згадати» і потягти на розправу. Знав, що директор лікарні, комуніст, що ходив уже в військовому і з наганом, може нагадати про нього. Але чомусь цього не сталося.

Він назвав себе чужим прізвиськом — Ніконов, і розказав якусь не дуже правдоподібну історію про те, як в нього вкрали документи, і т. п. Але тому, що він говорив пошепки, ніхто од нього кращої історії не вимагав.

Ніхто — ні лікарі, ні сестри, ні санітарки — не дивились на нього, як на ворога, якого лікують, щоб потім розстріляти. Сестра Клава, яка щодня перевязувала йому рану, робила це дуже старанно; він завжди милувався її вмілими засмаглими руками. Це була висока й міцна українська дівчина, русява, з ніжним пушком на щоках.

Якось він попросив її відчинити вікно, хоч було вже досить холодно. Він хотів краще чути далекі гарматні постріли. Вона зрозуміла його — «Слухайте, слухайте, товариш Ніконов. Наш Зак вже знову лагодиться тікати. Не ви один чекаєте цього!»

Через три тижні Петро вже ходив. Ще через тиждень вийняли зонд. З якого насолодою пересохлий рот знову сприймав смак молока, житнього хліба!

Поранений, що лежав поруч з Петром, прекрасний кароокий парубок, часто розповідав «Ніконову» про своє життя. Про бій, в якому йому з автомата прошило обидві ноги (це був його перший і останній бій. Він не повоював і пів години). Про своїх батьків, їх садок на тридцяти сотих гектара, про маленьке містечко Цибулів, де він працював слюсарем на цукроварні. Петро любив слухати ці оповідання. Вони повертали його до справжнього життя — од хвороби, до неприродного, штучного світу пофарбованої в біле лікарні.

Він помічав, що Клава особливо довго сидить біля цього хлопця, з особливою ніжністю поправляє йому подушку і тепло вкриває його. Часто вони розмовляли між собою так тихо, що Петро не розбирав слів. Але йому приємно було стежити за цим нехитрим початком кохання. Як приємно дивитись на стрункі молоді клени за вікном.

І от настав день, коли, як казала Клава, Зак уже остаточно зібрався тікати. Ще напередодні він зходив увечері до поранених і бадьоро запевняв, що справа покращується, що кільце навколо Києва прорвано. Його слухали мовчки. «Да, победа буде за нами» — басом прогудів один оброслий щетиною дядько. Всі зрозуміли іронію.

А сьогодні радіо вже мовчало, і снаряди бухали так, що дивитися вся будівля. Петро стояв біля вікна, загорнувшись в зимовий байковий халат, і слухав грізну симфонію бою. Уже чути було кулемети.

І раптом страшений удар повітряної хвилі відштовхнув вікно і одштовхнув його назад. Двеніло скло, силлючись з верхнього поверху. Це недалеко розірвалася міна з важкого міномета.

Холодний вітер рвонувся в палату. Але Петро щільніше закутався в халат і знов підійшов до розбитого вікна. За вікном розкривався широченний димний обрій. Життя! Жити — тепер справді жити!

1939.

В. Пачовський про поезію М. Філянського.

Від редакції. Серед багатой літературної спадщини невіджалуваного В. Пачовського († 5. IV. 42) найменш знаною ділянкою є його критичні статті. Нижче подаємо його характеристику свого часу мало популярного через свій естетизм, самостійництво, а почасти й церковництво поета Миколи Філянського. Критичні зауваження Пачовського тим цікавіші, що виявляють його українські самостійницькі та месіаністичні погляди, цілком самотні на тлі тогочасного (р. 1907) розношення в українській критиці федералізму та марксизму.

Поет вечірньої луни, сонного спокою руїа і резигнації, душа глибока і незвичайно вразлива в відчуженні, що до зовнішнього світа відноситься як маляр, задивлений в божественні краски довічної краси. Загублений в собі артист-самотник, що живе згадками минулих літ і прочуттям загробової вічності; по вірі — теїст з закраскою пантеїзму, нав'язаною красою природи рідної країни. На кожнім слові, яке говорить «блідими устами», кладе своєю оригінальною мовою п'ятно якоїсь

арілої новаги. Здається нам, що говорить до нас сивий від смутку і терпіння чоловік, якому все гарне — пропало. Спомини минулого — то зміст його дум; прочуття таємної ночі по смерті — зміст його чуття. Нема нічого лекшого, як натякнувши на його сталі оригінальні вислови, легкодушно висміяти з лицем циніка-матеріяліста його глибокі рефлексії; та нема нічого кращого, як піддатись його настроєві і слухати святочного його тону з похиленою головою перед минулим, та перед незбагнутим і вічним, що спливає на нас з кожного його слова...

«Коли нема чим жити, нема надії на будуче, живе поет задивлений у минулість свою і свого народу, де усе було краще, ясніше супроти теперішності і молиться «дням давно минулим», подивляє «красу руйн». Остає тільки жити з дня на день, в упоєнні красою світа, бо «сладок світ і благо очима зріти сонце...»

З цілої нашої бувальщини остав «ряд могил давно німих», які чують увесь смуток замираючої днини народу, недбалий рокіт буденних хвиль життя і останню луку колишньої слави, але ми не відгадаєм їх таємних дум, бо ми не віддали серця красі великої героїської нашої боротьби за волю. Минули час лине коло нас марно без відгуку, без почитання до давнього, без побудження до нового життя, бо ми не вміли собі сотворити славної історії з великих картин, якою крипіли-б ся грядучі покоління. Ми здерли велику авреолу зі своїх героїв руками «сонних варварів науки», що сплюгавили їм лица в наших очах, аби відобразити почуття своєї республіканської бувальщини в нашого народу і замінити його на гній російської культури, культури централізму і ідолопоклонства. І завдяки цьому ми перестали творити історію через цілий ХІХ. вік; «під туманом півночі російські Українці за всякими міжнародними кличами і за рокотом безладних хвиль буденщини затратили почуття гідності свого духа:

На кін **(дошки театру)** перенесли ми жарти і кохання
Зразки нікчемної забутого убрання
І раді досі ми, що є в його базарі
Горілка, мед, гонак і сині шаровари.
І тим, що згинули в зорі весінніх літ
Хрестів поставити в свій час ми не зуміли
Одна вечірняя **(зоря)** вітає їх моєли,
Одна вечірняя їх чує заповіт.

Так, се правда! Ми не зуміли поставити в час хрестів слави тим, що згинули за велику ідею вільної України і затратили її з очей в ХІХ. в., тому не чуєм їх заповіт, тому замінилися в безкровну отару гарматного мяса для чужих держав.

З природою Філянський живе, або як маляр або як музик, або як рідний її син; як маляр малює її красками холодної краси! як музик — вчувається в пісню хмар, сонних вітів яворів; як син рідний — знаходить у ній свою рідню, що чує разом з ним краще як люди...

Що зложилося на таку фізномію духа Філянського? Невже се чуже нам?

Хто знає життя нашого народу в другій половині ХІХ. віку, той зрозуміє і побачить в фізномії Філянського синтезу того глухого

терпіння, застою і задуми, в яку попав наш нарід минулого віку після безуспішних поривів. Від часу Шевченка не заговорив ніхто так глибоко з душі того безмірного отупіння і сонности народу, перервала ту смертну тишу Леся Українка своїми Бремїніми плачами, але не дала синтези, а решта поетів, хоч говорили «мудрі свої речі», але немов боялись говорити щиро про страшний занепад, аби не відбирати ілюзії і надії. Боявся пустити у світ свою сповідь і наш поет і видав свою книжку саме в час, як та страшна хвилина мертвої точки минула і наступив зворот до нового життя — та проте клонимо голову перед ним за се... Слово Філянського — се останнє слово пошевченківської доби, останнє і найкраще слово старої України з часу зневіри.

Може бути його поезія не хосенна в напрямі побудження до нового життя, але вона під зглядом **артистичним** стоїть на такій висоті, що ми можемо гордитись нею, як новим вкладом в нашу культуру. Рецензент «Літературно - Наукового Вістника» (Коцюбинський) хоч сам великий артист, так піддався загальному у нас тонові нищення, що уловившись за найслабшу поезію, де поет висказує свій погляд на мистецтво, закинув зовсім несправедливо йому повне незнання мови, убогість думки і форми, порадив поетові таке: Коли ти старший чоловік, то тобі вже нема ради на твою присмеркову музу... Проти убогости змісту говорить цілий ряд зясованих мною і пропущених думок, що криються під образами, годі ж шукати в нїм (Філянським) сівача шабьонових фраз про «землю і волю...» Певно є і в Філянського деякі провінціалізи, переставки слів незгідних з поточистою мовою, декуди розливність образів. Але се не аргумент, щоби нищити Філянського.

(Василь Пачовський: Поезія переломової хвилі, **Діло**, Львів, 31. грудня 1907.).

Д-р ОСТАП ГРИЦАЙ
(Відень)

На вівтарі всежертви

Риси до малюнку життя полк. Е. Коновальця.

IV.

Полк. Коновалець згадував з великим признанням про пропагандивну роботу нашого відомого тоді журналу у Відні, «Ukrainische Review» — спершу «Ruthenische» — заснованому в р. 1903. з доручення Українського Національного Комітету, а видаваному відомим публіцистом Романом Сембратовичем (опісля д-ром В. Кушнірем) при близькій співучасті послів В. Яворського як ініціатора та д-ра А. Коса. І тому, що в нас про незвичайну, сказати б, каменярську роботу Р. Сембратовича в ділянці закордонної пропаганди української справи не знається, а головню, не тямиться багато, я дозволяю собі тут згадати про неї дещо точніше.

Р. Сембратович (1876—1906) — його пам'яті присвячено в З. У. Енциклопедії (том III, ст. 55) не цілих десять рядків — почав свою пра-

цю пропагандійну перед європейським форумом при кінці 90-их років тамтого віку.

Дехто з галичан ще перед ним пробував, правда, писати у віденській пресі, але ніхто з них не виходив ніколи поза вузькі галицькі рамки, а навіть і письменник тої міри, що Іван Франко, писав як дописувач віденського журналу «Die Zeit» — (він дописував теж до центрального органу австрійської соц. дем. партії «Arbeiter-Zeitung» О. Г.) *) — виключно про галицькі відносини і то лиш доривочно, час до часу. Поза межі Австрії ніхто не пускався, про українські відносини в Росії ніхто ніколи не згадував, ніхто з нас не поінформував навіть віденських журналістів про те, що українці і т. зв. галицькі русини це один нарід.

Тому то Роман Сембратович, що помістив був у р. 1898. кілька статей про російську Україну, стрінувся з гострою полемікою зі сторони віденського публіциста барона Зутнера, який брався доказувати, що живучі в Росії малороси це один нарід з москалями, а галицькі «Ruthenen» це зовсім інша нація. *) Та Роман Сембратович не зразився ніякими труднощами, а з правдивим завзяттям намагався вивести українську справу перед форум Європи. **) Але воно знаменне і пропам'ятне притім те, що доки він писав ті статті як дописі до чужих органів, а не у власному журналі, то все те мало лиш хвилеве значіння, і в р. 1900. писав йому начальний редактор журналу «Frankfurter Zeitung» д-р Штерн з того приводу таке:

— «Я подивляю Ваш ідеалізм, Вашу безкорисну працю, але сумніваюся в тому, чи Ваші змагання увінчаються успіхом. Бо хоч би Ви видали 100 строго наукових томів з поля історії і етнографії Вашого народу, хоч би Ви написали 1000 статей по чужих часописах, то Ви всетаки не заінтересуєте ними європейської журналістики до тої степені, щоб вона сама заговорила про Вашу справу. Томи Вашої наукової праці будуть гнити по книгарнях і прочитає їх ледви 2—3 учених, Ваші статті підуть в забуття, а остаточно ніхто не буде знати, хто властиво бажає видвигнення Вашої справи: Ви сам, чи теж і Ваш нарід? Але як-що Ви зорганізуєте Вашу пропаганду, створивши якусь постійну трибуну, з якої представники Вашого народу могли б свobodно заговорити — подбайте ось про заснування хочби невеличкого тижневика на одній із європейських мов; тижневик, в яким поміщувалися б політичні, історичні й літературні статті, розвідки та переклади пера Ваших кращих публіцистів, словом журнал, що був би дзеркалом політичного і культурного життя у Вас і водно пригадував би світові про Ваш забутий нарід — а побачите, що це найвідповідніша дорога до досягнення Вашої ціллі». *)

*) Справа Франкового співробітництва у віденській пресі це чергове завдання працівників літератури, присвяченої дослідям його життя і творчості. О. Г.

*) Олек. Гундакар З., — це чоловік відомої письменниці-пацифістки, Берти Зутнер. Він довгий час проживав у Тифлісі і тому і вважав себе спецом у справах України. О. Г.

*) З відносних праць Сембратовича важливі такі: „Про унію Хмельницького“, „Про свободолобні змагання України“, „Про закріпощення України“, „Проскрипція українського слова, почавши від Петра I. до указу Александра II. 1876. р.“, „Літературне відродження в Україні“, „Про польську господарку в Галичині“, „Галицьке шкільництво“, та інші. О. Г.

*) За текстом у Яворського, I. с., ст. 29/30. Підкреслення мої. О. Г.

І так після того, як заснований Сембратовичем спершу журнал «X-Strahlen» — видаваний ним власним коштом, тільки з гонорарів, що їх він заробляв як журналіст! — мусів бути задля браку відповідних фондів зліквідований, повстає в р. 1903. журнал «Ruthenische Revue», заснований на ширшій матеріальній базі з допомогою всього громадянства після відповідної прилюдної дискусії в «Ділі», та після наради, в якій взяли участь: посли Ю. Романчук, д-р Е. Олесницький, д-р Е. Левицький, д-р А. Кос, К. Яворський, та Сембратович. Журнал виходив як двотижневик. І що він зразу ж приступив до праці з усією свідомістю свого завдання, цього доказом нехай буде ось хочби осуд відомого шведського публіциста д-ра А. Гедіна, який про наш журнал написав таке:

«Наколи «Ruthenische Revue» буде ще кілька літ так світло заступати народню українську справу, то вона перед очима культурного світу буде поставлена так ясно, що затемнити її не буде в силі ніщо».¹⁰⁾

І що так воно і сталося справді, і що найкращі уми Європи зацікавились згодом — завдяки пропагандивній роботі цього нашого журналу у Відні — українською справою, на це доказом в першу чергу анкети у справі заборони української мови та літератури царатом в р. 1876., влаштована Сембратовичем в р. 1904., в якій взяло участь 20 світочів тодішнього духового світу в Європі, між ними такі, як Бернштієрне Беризон, славний голяндський письменник — тоді представник голяндської модерні, — **Фредерік фан Еден**,¹¹⁾ відомий німецький поет, драматург і оповідач **Йоганнес Шляф**, чолові італійські поети і вчені: **де Губернатіс**,¹²⁾ **Ранісарді**¹³⁾ та **Серджи**, і цілий ряд інших німецьких, англійських, французьких і шведських поваг. Правда, — воно інша річ те, чи наш тодішній політичний провід і поза рямцями тієї анкети використав основно знайомство з такими світлими людьми, чи піддержував зі своєї сторони всеціло їх увагу до української справи та чи подбав, хоч в деяких випадках, про особисте познакомлення з ними, отак от, як нпр. тогочасні ляхи подбали ґрунтовно про використання симпатій до них славного данського письменника, Георга Брандеса, якого вони собі запросили аж до Галичини, щоб при допомозі бенкетів за українську кєрвавицю приєднати собі всеціло. Бо що вони варті були того, проте переконують нас майже всі їх відповіді на поставлене анкетною питання, між якими деякі заслужили на те, щоб ми їх і сьогодні зберігали в нашій свідомості, і не вдоволялись лише тим, що десь там в прогомонілих річниках «Ruthenische Revue» почивають вони собі тепер, уже як непотрібна нікому більш макулятура... Отак фан Еден писав нам тоді таке:

— «Сумне положення, яке Ви змальовуєте, є тільки частиною, хоч і страшною частиною російської деспотії, причім мушу сказати, що

¹⁰⁾ Яворський. Ibid. О. Г.

¹¹⁾ Еден (Eeden) добув європейського розголосу романом „Der kleine Johannes“ з його продовженням „Johannes Viator“. (1896). Крім того він знаменитий лірик, драматург та оповідач. О. Г.

¹²⁾ Анджелио де Губернатіс, — орієнталіст, історік культури і письменства, поет, драматург і оповідач. Особливо відома його драма „Ihre Aala“, а передусім його велика „Storia universale della letteratura“ (18 томів). О. Г.

¹³⁾ Маріо Ранісарді — проф. університету в Катанії (Сицилія), поет-історіософ в поемах „La Palingenesi“ та „Lucifero“, лірик і драматург („Manfred“). О. Г.

гноблення свободи духа я вважаю найтяжчим злочином, злочином, що його звать гріхом проти святого духа, бож це вже і справді глум з божих прав. І не потребую зазначувати, що я який я все моє життя присвятив боротьбі за оту свободу, відношуся до Ваших змагань із серdecними симпатіями».

А проф. де Губернатіс подає нам між іншим до відома, що в р. 1876 «стрінувся у **Вороблевичах** з українським мужиком з Галичини. Він говорив до мене по українськи, а я калічив по російськи. Та хоч і з бідю, то ми всетаки порозумілися. Не здогадуючись, що я латинець, той чоловік був готовий обіймити мене мов брата». І дуже цінний для нас осуд такого славного критика, як проф. де Губернатіс, коли він каже тут ще таке: «Я не знаю українців самих, тільки їх народню літературу, яку подивляю і люблю. Поетичний дух пробивається крізь усе життя цього ніжного душею народу, який був би щасливим під свободолюбним правлінням...»¹⁴⁾ Але цікаво було б нам знати притім, про які Вороблевичі думає тут італійський вчений, і що це за подорож, з приводу якої він стрінувся з українським селянином з Галичини? — А знову такий європейський слави вчений, як історик Анатоль Леруа-Боліє (**Leroy-Beaulieu**), автор клясичного в європейській історіографії твору про московський царат і москалів — «L'empire des Tsars et les Russes» (1881—1889) — відповів на нашу анкету, що свій погляд про положення українців, спричинене царським указом з р. 1876. він проголосив у журналі «L'Europeen», писав про це теж 1877. р. в найповажнішій журналі тодішньої Франції, «Revue des Deux Mondes» та взагалі «став речником негодування всього культурного світу проти того атентату на найсвятіше право народу, вживати свободно своєї мови».

А далі проф. Леруа-Боліє пригадує українцям, що спосіб, в який він в р. 1877. прийняв на себе оборону прав українського народу, був товчком до його знайомства з Драгомановим, який навідувався часто до його ермітажу у Веріфле. Так чи не варто було нам прослідити історію того знайомства з такою визначною науковою повагою, як Леруа-Боліє, а головни: чи не було б нашим культурним обов'язком уже давно перекласти на українську мову його великий твір про московський царизм і Москалів?

Але вертаймо тепер до епохи і діяльності полк. Коновальця знову.

Як я вже зазначив, він з признанням згадував пропаганду нашої справи на європейському форумі, якою Полковник цікавився вже як ученик вищої гімназії, а як слухач університету стежив пильно за всіма об'явами національної праці та активності, особливо ж у зв'язку з душливою політичною атмосферою в усій Європі, яка згодом і нашому громадянству веліла думати поважно про безпосередню небезпеку війни, а з цим і про необхідність ділової підготовки до неї. Отак ще як студент першого року прав Коновалець в р. 1910. був у Львові на рефераті Пилсудского «Organizacja strzelców», і з того часу питанням такої військової організації дуже цікавився, зазначаючи притім, що вже тоді в колах нашого молодого активу була думка створення чогось такого, як пізніше **Українське Січове Стрілецтво**, причім велику роль тут грав, як чітко підкреслював Полковник, студент Іван Чмола, незабаром

¹⁴⁾ Оба цитати за Яворським, *ibid.*, ст. 11/12 та 13. О. Г.

один з наших найактивніших військових діячів, зокрема ж відносно організації тої частини збройної сили України, що її створення і подвиги зв'язані на завжди з іменем та пам'яттю полк. Коновальця, а саме **армії Січових Стрільців**. В тих перших початках у Львові шло голов-но про добуття дозволу на збройні виправи нашого студентства. — «Бо разом з тим — казав мені Полковник — як у нас надії на Австрію в разі війни всетаки, наперекір ріжним політичним орієнтаціям та її дотеперішній політиці відносно нас, проступали все наново, то й військова думка вже кристалізувалася». Згадував він притім і про те, як тоді Д. Витовський, М. Цеглинський та В. Янович турбувалися за-проторенням Січинським, чин якого Полковник підзначував — як про це я вже споминав — при кожній нагоді як діло епохального значін-ня. А щодо справи військової організації студентства, то вона — як подає О. Думін ¹⁵⁾ — «зародилась в найгарячіших головах, бо в кру-гах середньо-шкільної молоді, в її явних, тайних, чи напів тайних пла-стових і освітніх гуртках десь коло 1909. р.» І якщо полк. Коновалець згадував притім особливо ролю І. Чмоли, то він мав мабуть на думці «Мазепинський курс мілітарний», тайний гурток у Львові, в якому крім Чмоли брали ще участь відомі опісля старшини УСС. В. Кучаб-ський та незабутньої пам'яті, Ф. Черник. Їх заходами появились і пер-ші військові підручники.

Бо подих грядучої війни був щораз гостріший і наше громадянство вже в р. 1912. не хотіло стріпнутись з нею без відповідної підготовки.

Отак ось дня 12. XII. 1912. р. наше жіноцтво, передбачуючи воєн-ну хуртовину, відбуває під проводом і за почином відомої діячки і ор-ганізаторки, покійної Марії Білецької († 1937. р.), ¹⁶⁾ довірочну нараду українських жінок, які виносять відповідні резолюції і пляни підготів-ки на час воєнної акції. Притім утворився Виконавчий Комітет з па-нею Білецькою як головою і негайно проголосив поклик до всього на-шого громадянства з зазивом складати датки на майбутні «Потреби України». Далі ж 15. XII. відбулися довірочні збори «Українського Студентського Союзу», де — як зазначає Думін — вирішено почати військо-ве навчання серед української молоді, а д. 16. XII. зібрався міжпартійний комітет із участю д-ра Л. Цегельського, д-ра С. Тома-шівського, проф. І. Воберського й відомої діячки Константиної Мали-цької — Віри Лебедової, — якого завданням було опрацювати статуту для «Українського Стрільцького Товариства».

— «Отак і з нашої, української сторони — казав Полковник — було протиставлено польським заходам щодо військового виховання молоді відповідні кроки в тому напрямі».

Правда — сьогодні ми знаємо, що та справа в нас далеко так лег-ко і самозрозуміло, як у поляків, не пішла, і що тут ми мали до побо-рення ряд труднощів і то не тільки чисто формального або технічного характеру. Бо як з одного боку польські влади в Галичині намагалися нам робити з цього погляду всякого роду труднощі і перешкоди, так з другої сторони політичні сфери українського громадянства ставилися

¹⁵⁾ І. с., ст. 14/15. О. Г.

¹⁶⁾ Про неї дивн статтю «Пам'яті великої громадянки» в журналі «Літ. Черв. Кал.», ч. II, 1938. р. О. Г.

до цього нового руху в народі байдужно і не давали йому зі своєї сторони ніякої підмоги. Особливо ж старше покоління нашої інтелігенції не могло ніяк погодитися з тою новою ідеєю в нас, саме в яскравім протиставленні до поляків, у яких зазиву Пільсудського стрічалися заздалегідь з горіючим одушевленням. Але воно може й не диво. Як же ж давно ось були за нами ті часи військової слави України, коли то старий запорожський дід, лаштуючи юнака в дорогу на Січ, зітхав, коли дивився на добуту щераз зброю батьків:

„... Зброя моя,
Зброя золота!
Літа мої молоді,
Сило молодая!
Послужи моя ти, зброя,
Молодій ще силі,
Послужи йому так щиро,
Як мені служила!“

— Шевченко („Невольник“).

Тому слушно писав тоді В. Темницький, порівнюючи з цього погляду підхід до військового діла в нас із таким же підходом у поляків:

Наше сучасне покоління треба би було щойно доцільною роботою виховати до того, щоб воно зі зброєю в руках могло стати до воєнної боротьби за волю України...»¹¹⁾

Як сказано:

В межах того часу, в якому ті рядки були написані, воно було так і справді, але якщо воно так, то хіба не чудуватися нам на ту просто казкову швидкість, з якою українська молодь, ведена і підбадьорувана до нової національної активності особливо з часу її завзятої боротьби за свій університет у Львові, упродовж найкоротшого, декількома місяцями визначуваного часу змогла з погляду на збройну бєздатність присвоїти собі те все, що в лядької молоді було здобутком цілої епохи? І вже в найближчій часі після вибуху війни була всилі смудувати світ усіми тими збройними подвигами, що їх довершило в першу чергу Українське Січове Стрілецтво на Маківках і Лисонях, а далі Січове Стрілецтво «залізного командира» Коновальця? Ми пригадаймо собі з цього погляду ось хочби пропам'ятне признание, уділене Усусусам з приводу героїської оборони Маківки — (я наведу його текст, коли буду говорити про військову службу Полковника) — генералом Фляйшманом, або добре відомі слова Винниченка про бєздатність нашого молодого Стрілецтва! Дійсно — які ж горді можемо ми, українці, бути на історію нашої останньої визвольної боротьби, від першої світової війни починаючи, і як дуже треба нам цінити й шанувати кожне і найдрібніше зусилля, що склалося з нашої сторони на неї, кожну кістку і кожну краплину крові, жертвувану на Вівтарі Всежертви нашими Героями, зокрема ж їх незабутніми Провідниками!

Бо хоч воно і так, що старше громадянство в нас, — вірне традиціям благородної лєояльності і здержаности ще з часів Литви і

¹¹⁾ У брошурі: „Українські Січові Стрільці. Думки й уваги з приводу українського мілітарного руху“. Відень 1915. Ст. 8/9. О. Г.

Польщі — не могло порозуміти й оцінити гаразд ваги військового вишколення молоді, а вже зовсім ні можливість потреби збройно боротися за батьківщину, то молодь, ота наша галицька гімназійна та академічна молодь у Львові, порозуміла й оцінила вагу того всього тим краще і зараз же і взялась за діло. Поки там ось наші батьки народу радили над проєктами організації Стрілецтва, поділені притім — бо як же ж інакше? — на два табори (радикальний і нац. дем.) — то юнаки, об'єднані дружньо у своїх тайних гуртках, бралися за працю і писали на гектографах військові журнали і підручники. Ось вам заголовна сторінка журналу «Відгуки» з 1913. р.: Відозва. І. Вихор: В передодні іспиту. Л. Житейський: В справі фізичного виховання. А. Сосняк: Під ювілей І. Франка. О. Степаненко: На тему військового образования. І дописі з Перемишля, зі Сокала та зі Львова, звіти, оцінки, хроніка і бібліографія. А от вам сторінка одної з книжечок Товариства «Січові Стрільці»: 5384/1. **Бібліотека Вічного Революціонера, ч. 1.** Вука. Кріс австрійського пішого війська. Часть І. Многострільний кріс В 90. Ціна 20 сот. ¹⁶⁾ А у просторих пивницях домівки при вул. Коперника 5. відбувалась наука стрільня.

І всі ми тямимо ще добре і тямитимемо на віки той чудово могутній аплявз, ні, не аплявз, а зрив, згоріння душ, що ним ми дня 28. VI. 1914. р. вітали на вулицях Львова наші перші стрілецькі ряди, що своїм виступом на майдані Сокола-Батька мали так блискучо зселічати пропам'ятний Здвиґ, та їх збройні вправи під проводом К. Гутковського, тоді команданта бориславського відділу.

Той прасвітлий здвиґ об'новлених сил українства в Галичині, якого понурим епільоґом, на жаль, була того ж дня вістка про вбивство архиєпископа пари в Сараєві.

І незабаром демон війни, велетенської, світової війни, видвигнув над Європою свої окрівавлені крила...

Воно нині вже відомо загально, якто тодішні великі держави Європи, зокремаж нецеситна ніколи Москва, ховаючись одна перед одною та прислонившись наверх масками івалтованих, невинних миротворців, не завагались ціною крові мільйонів та руїни пів світу лаштувати їх імперіялістичні інтереси при допомозі війни та коштом народів, що то їх заблаглось їм брати під ноги. І всі ми вже нині знаємо гаразд, якто тоді московська потвора, намагаючись знову раз диким івалтом здійснювати розбійницький заповіт Петра І., надіялася збирати тепер щедрі плоди з довоєнної москвофільської агітації Дудикевичів та Бендасюків у Галичині і за одним махом загарбати землю Данила у свої лабети, видвигнувши щераз на овид світу гасла брехливого панславізму.

— «Русини и Галичани! — бовтав тоді царський наїзник в одній із численних, кумедних мовою і правописом відозв, виданих пропаґандою царату до українського населення в Галичині — Слава Ісусу Христу! И слава Ему на вікі. Наші рідні по крові братія! Колись були рідні Ви і по вірі; но будете ще, Бог даст, ідним сердцем і ідиною вірою славить Бога зо всіми славянами і Россією в любові братські і жить будете з нами вкупі, як рідні братя рідного батька! Вспамятай-

¹⁶⁾ За малюнками в Думіна, І. с. ст. 16—17. О. Г.

тес! скільки рідної крові проляла Росія за всіх славян! І як в давнину так і тепер готова вона проляти море своєї крові за Вашу свободу і всіх славян: сербів, чехів, словаків, словенців і других. А хто був и єсть враг наш, враг Ваш і всіх славян? Німці, австріяки і турки. В сей історичний час зєдналися німці з австріяками и задумали погубити все славянство... Вони і тепер хотіли безнаказанно покорить сербів, черногорців, а потім пішли би на болгар і на других братів словен. Иа давня різали вони словен як мясо на кавалки, а словенські королевства забирали по ідици...» Затеж Москва — читаємо тут далі — то добрий ангел усієї Славянщини, отож: «покідайти до лиха австрійські ружа та ідіть до нас; ставайти в наші ряди війск, а селяни Ваши нхай встрічають нас як рідних своїх і допомагають нам витягнути Всіх вас з австрійського пекла...»¹⁹⁾

А знову начальний командир царських армій Микола Миколаєвич в маніфесті до галицьких москвофілів з д. 5.(18.) VIII. 1914. р.:

— «До руського народу! Братя! Творитьсє суд Божий! Терпеливо, повний християнської покорности мивсє руський нарід упродовж віків у чужинецькому ярмі, одначе ні ворожі хитроці ні гонення не були в силі зломити в ньому туги за свободою. Отак же от, як розбурханий потік продираєтьсє крізь каміння, щоб злитись водно з морем, отак і змагання народу до обєднання не зможе бути припинене ніякою силою. Хай же не буде більше поневоленої Русі! Добро Володимира Святого і земля Ярослава Осмомисла та князів Данила і Романа, скинувши ярмо, видвигнуть прапор єдиної, великої і нероздільної Росії! Хай же довершиться воля Божого Провєдіння, що благословило діло збирачів руської землі! А ти, страдниче велика, братя Русе, двигнись зустрічати руське військо...»²⁰⁾

Та, на щастя, національна свідомість українського народу була вже закріплена так сильно і так глибоко вкорінена, що оте прилизливе скавуління московських шакалів у сторону нашого галицького населення не увінчалось ніякими успіхами, а навпаки, — український нарід саме з вибухом війни був собі гаразд свідомий того, що тепер вирішуєтьсє питання його визволення, але не визволення зпід австрійського ярма, так як це думав Микола Миколаєвич, а навпаки — з довговічної темряви московської неволи, шляхом боротьби за власну державу. Нехай воно притім і факт, що українська наддніпрянська інтелігенція, під впливом московського терору, проголошенням відомої деклярації в журналі «Українська Жизнь», заявила за Росією.²¹⁾ Широкі маси українського народу по той бік Збруча, а саме її найсвідомішої, частини, певно думали тут так, як ті наші наддніпрянські інтелігенти, що не були під безпосереднім гнітом московського болвана, а працювали для справи батьківщини на еміграції, засновуючи тут з початком війни пропамятний «Союз визволення України» (1914—1918), в маніфесті якого читаємо:²²⁾

— «Українці добре розуміють, що в сій війні ходить головво про

¹⁹⁾ Д-р Л. Когут: „Україна і московський імперіялізм“. 1916. Ст. 105. О. Г.

²⁰⁾ І. Петрович: „Галичина під час російської окупації“. 1915. Ст. 12. О. Г.

²¹⁾ Думів, І. с., ст. 13. О. Г.

²²⁾ Темницький, І. с., ст. 38/39. О. Г.

їх долю, ходять про те, чи в результаті війни український Піємонт в Австрії буде знищений, чи українське національне життя розцвіте також по той бік Збруча, аж за Дніпро і над Чорне море, і тому не можуть zostавитися нікими свідками теперішніх подій, а голосно і рішучо підносять свої права на національну самостійність. Оцеж історична необхідність вимагає, щоб між Західною Європою і Московщиною повстала самостійна українська держава... І отак державна самостійність України є національно політичною платформою Союзу...»

Правда — австрійська влада, вірна своєму традиційному відношенню до українства аж до кінця свого існування, ще й тепер, коли ми, українці, були вже, сказати б, союзниками монархії в її боротьбі проти Росії, не спішилась іти нам в наших змаганнях на руку. Воно ж загально відомо, на які труднощі насакували ми про творенні легіону наших стрільців, і то завдяки нікчемним коварствам з польської сторони, ось так от, як це було за Франца Йосифа в кожен час його володіння. І ми знаємо теж, на які гонення з австрійської сторони був виставлений український нарід в Галичині з радії злочинних ляцьких наклепів про нас як нібито зрадників Австрії в користь та у службі Росії, яким то гоненням я присвячу в найближчій частині оцієї праці окреме місце. Та проте, як це я вже зазначив, українська молодь, згуртована в рядах Стрільцтва, довершує зараз же подвигів, що їх подивлялися навіть старі цісарські генерали. Отимто і наш молодий тоді діяч Євген Коновалець, що з вибухом війни був покликаний — як уже раніш асентерований — до військової служби при 19. п. п. у Львові, намагався спершу вступити до УСС. Та до того воно з огляду на труднощі, що були звязані тоді з таким переходом з рядів правильної армії в ряди нашого легіону, не прийшло, після чого Коновалець виїхав на карпатський фронт, де повнив службу до початку мая 1915. р., тобто до дня боротьби на горі Маківці, в якій як старшина при згаданім 19. п. піхоти брав участь і тут же понав у московський полон. Це та пропам'ятна боротьба, в якій наші юнаки — як я вже згадував — причинилися головним чином до перемоги над шалено наступаючими москалями, задля чого командуючий генерал 130-ою австрійською бригадою, до якої український баталіон 1. і 2. належав, дивізіонер Г. Фляйшман відзначив чин українських легіонерів окремим денним наказом, в яким читаємо таке:

Станиця, 2. мая 1915.

«Від ряду днів намагається ворог вибити пролім в наших становищах. Як раніше його наступи звернені були на Татарівку, так тепер його гасло: **«Маківка!»** Нехай коштує, що хоче, він мусить її здобути. Просто зі страшною перевагою, з нечуваною настійчивістю, з погордою смертю і невтомною тривалістю поновлює він в останніх днях свої напади. Отак лишена зовсім сама собі, без допомоги зовнішніх резерв, намагалася хоробра, але така мала числом залога, добуваючи вже надлюдських зусиль, відповісти своїй присязі, зберегти і збільшити славу армії, відперти ворога. Та надто великі були труднощі, надто могучий ворог, надто велике фізичне виснаження в наслідок ранішніх, цілі тижні триваючих трудів. І залога захиталася, — ворогові вдалося у двохтижневих боях здобути частинно становища нашого по геройськи

воюючого відділу. Та тут же, в найгрізнішу хвилю, явилися українці. Нехай коштує, що хоче, відвічний ворог мусить бути відпертий! Повні запалу, одушевлені справжнім патріотизмом, з розмахом мов шумна буря, якій опертися ніщо не всилі, кинулися молоді, хоробрі сини цієї країни, в обороні рідної землі на ворога, приневолюючи його відступити від того, що він уже вважав здобутим. Небезпеку було переможено, Українські Стрільці два рази рішили бій в нашу користь. Гордо можуть вони дивитися на свої подвиги, вічна лишиться в історії слава тих хоробрих діл, — золотий лавровий листок також в історії їх народу. Важка була боротьба і вимагала жертв...»

А при кінці кажесться:

«Українці! Повні гордості можете поглядати на Ваші найновіші геройські подвиги, кожний мусить величатися приналежністю до Вашого корпусу, Ви маєте право вважати себе вибраним відділом, і я певний, що в кожному небезпечнім положенні можна на Вас числити».

(Далі буде).

Др. МИКОЛА АНДРУСЯК
Львів

Гетьман Іван Мазепа як культурний діяч

Гетьман Іван Степанович Мазепа походив з шляхоцького православного роду Мазепів-Коледивських, до яких належало село Мазепинці коло Білої Церкви. В Мазепинцях народився наш гетьман дня 20. березня 1632. р., його мати Марина, що згодом під іменем Марії Магдалини була ігуменею Києво-Печерського Вознесенського дівичого монастиря, походила з шляхоцького роду Мокієвських. І Мазепи й Мокієвські служили в козацькому війську гетьмана Богдана Хмельницького. Майбутній гетьман Іван присвоював собі ідеї свого великого попередника в його сподвижника й найкращого наслідника гетьмана Петра Дорошенка, в 1669—74. рр. Опісля Мазепа опинився при лівобічному гетьманові Іванові Самійловичеві, при якому після упадку «Сонця Руїни» схоронився гурток видніших дорошенківців. Як крадці політики заняли вони визначні становища при цьому гетьмані, врешті після його упадку в 1687. р. один з них — Мазепа став гетьманом.

В українській історії записався Мазепа як керманіч протимосковського зриву. Цей зрив неувінчався успіхом; старий гетьман мусів утікати з своєї батьківщини; в Бендерах, в ночі з 2. на 3. жовтня 1709. р. він помер. Його тлінні останки мали перевести до Єрусалиму, але згодом занехано цей намір і похоронено в Галаці (в колишньому Малому Галичі) над Дунаєм. Хоч як політик Мазепа був невдачник, все таки в історичній традиції Мазепа політик закривав Мазепу — культурного діяча, дарма, що Мазепині культурні діла перетривали часи «анафемі» на нього з боку царського московського православ'я.

Хоча серед нащадків колишніх козацьких старшин в Україні була жива традиція про культурну діяльність Мазепи ще в першій половині XIX ст.,¹⁾ Костомарів у своїй великій монографії не присвячує їй окремого розділу й, не прикладаючи до неї більшої ваги, згадує, про неї тільки уривково.²⁾ Ні Федір Уманець,³⁾ якого книжку з ентузіазмом вітав «давній, інстинктовний і традиційний мазепинець», письменник Василь Горленко⁴⁾ (1853—1907), ні Ілько Борщак у нарисі про Мазепу як людину й історичного діяча⁵⁾ не пробували висвітлити цієї сторінки діяльності гетьмана; кілька рядків присвячує їй Дмитро Дорошенко.⁶⁾ Зате більше місця присвячують її дослідники української освіти й книги та окремих літературних творів з часів Мазепи. Саме в цій статті збираю до купи розкидані принагідно по різних працях цих дослідників вістки щодо культурної діяльності Мазепи.

I.

Присвята в наголовку драми Теофана Прокоповича «Владимір»⁷⁾ говорить, що Мазепа був «ктитором» (фундатором) «преславної Академії Могило-Мазеповіянської Київської».⁸⁾ І справді ця присвята не була голословною; завдяки заходам Мазепи стала Могилянська Колегія Академією. Вже літом 1691. р. з доручення київського митрополита Варлаама Ясинського та гетьмана Мазепи вислала київо-братська колегія до Москви свого префекта Сидуяна Озерського з трьома вчителями й трьома студентами з чолобитнею царям Іванові й Петрові. Описля в 1693. р., коли скінчився введений там у 1690. р. повний курс теології, ректор колегії Йосаф Кроковський за посередництвом митрополита й гетьмана просив «жалуваної грамоти на удержання й утвердження прежніх шкіл..., та на мирне навчання в них дітей російських жителів і всяких православної віри ревнителів...» У відповідь на це прохання царі Іван і Петро своєю грамотою з 21. січня 1694. р. дозволяли в заснованих митрополитом Петром Могилою школах при київському Братському монастирі православним префектам, професорам і вчителям навчати не тільки поезики й реторики, але й філософії та богословії слов'яно-руською, грецькою і латинською мовами, застерігаючи при тому, щоб навчання було в православному дусі. Грамота забезпечувала ректора, вчителів і учеників від кривд і утисків з боку царських військових людей всяких чинів з різних полків, полковників і козаків київського й інших полків та київського війта й міщан. На вдержання колегії було визначене постійне царське жалування щорічно по 50 рублів і по 50 чверток жита московської міри.⁹⁾ Проф. Ф. Тітов уважає, що тією грамотою київська колегія дістала академічні права і з того часу називано її навіть в урядових царських кругах Академією, яку то назву признала офіційально царська грамота з дня 7. жовтня 1701. р.¹⁰⁾ І справді в цій грамоті Петра I, що потверджує права київської Академії, надані їй грамотою з 1694. р., вживається назви «Академії» яко такої, що вже давніше була принята.¹¹⁾ Цей титул «Академії» вистарався гетьман Мазепа разом із Варлаамом Ясинським і Йосафом Кроковським.¹²⁾

Мазепа дбав також про матеріяльне забезпечення київської школи, що її вагу підкреслював у своїх грамотах. «Респектуючи на тот монастырь Братскій всей Малороссіи потребный, для того что в немъ цвѣченіе всякому зъ малороссійскихъ дѣтей хотячому учиться походить» — писав він при нагоді надання с. Більмачівки в Івангородській сотні Київсько-Братському монастиреві.¹²⁾ Коли деякі громадяни київського полку, головно мешканці Остра й Козельця, звернулися до гетьмана із супликою, щоб він не дарував села Виповзівки Братському монастиреві, він з обуренням писав: «дивуемся теды мы велцѣ тому вашему дерзновению, же такою своею прикрою супликою намъ докучати смѣете, хотячи нашу гетманскую взполную власть будущую по своей хотѣ уняти волю, а зась намъ не вольно учинити того, что указывает нашъ рейментарскій здоровый розсудокъ и респектъ: сами то признаете разумнии люде, же есть то рѣчь добрая и хвалебная, ижъ зъ давнихъ часовъ цари и князи и инніе земскіе владѣльцы и панове монастыри и мѣста святія наданнями своими ущедряли и убогочали, а для чегожъ бы теперь за рейменту нашего не мѣло тое дѣятися, що есть прилично и пожиточно не тилко до подпоры але и до разширєня хвалы Божой...»¹³⁾

Врешті дозволяючи Братському монастиреві заселити село Плісецьке, гетьман зазначував, що робить це, «мѣючи особливый нашъ на тую обитель святую Братскую кievскую (в которой многими трудами ко общой церкви Божіей и Малороссійской нашей отчизни пользѣ и потребѣ науки вызволеніе отправуются) респектъ и рейментарскую патронствующую прихильность...»¹⁴⁾ У 1703. р. дарував гетьман школі деякі садиби на київському Подолі. В 1707. р. затвердив Братському монастиреві право на посідання м. Стайок,¹⁵⁾ на прохання ректора й ігумена Христофора Чартутського з братією з огляду на те, що цей монастир є для всієї східної православної церкви благопотрібний і благохосенний.¹⁶⁾ Правдоподібно від часів гетьмана Мазепи з військового козацького скарбу йшло річно на Академію 200 карбованців.¹⁷⁾

Варлаам Ясинський величав зовсім слушно гетьмана «особливим обновителем промислинником і благодітелем братського монастиря», бо Мазепа подбав про те, щоб заступити дерев'яний храм київо-братського колегіяльного монастиря великою камінною Богоявленською церквою; розпочата в 1693. р. її будова була завершена коштом гетьмана в 1695. р. Тому що здвигнена митр. Петром Могилою будівля для приміщення школи не відповідала вже своєму призначенню наприкінці XVII. ст., задля своєї старости й тісноти, гетьман поклав восени 1703. р. фундамент під новий будинок. Розпочата з весною 1704. р. його будова була частино викінчена в недовгому часі: вид цього мазепинського академічного будинку представлений на сучасних гравюрах: одній, піднесений в 1701. р. ректорові цієї школи Прокопіві Колачинському, другій, піднесений в червні 1713. р. митрополитові Йоасафові Кроковському. Але планованої Мазепою будови більшого академічного дому не завершено задля його протимосковського зриву; щойно в 1740. р. виконав цей план Мазепи митрополит Рафаїл Заборовський.¹⁸⁾

У своєму записнику записав у 1811. р. Олекса Мартос, що Мазепа «збогатив Академію бібліотекою й рідкими рукописами».¹⁹⁾

II.

«Зримъ Кієво-Могилянскіє Афины» — пише єромонах Антоній Стаховський, що був у 1721—40. рр. тобольським і сибірським митрополитом, у надрукованому в друкарні Троїцького Іллінського монастиря в Чернігові 1705. р. «Зерцалі от писанія Божественного», — щедрою десницею Вашєю Панскою каменнымъ строєніем и правъ утвержденіємъ укрѣпленны». «Зерцало от писанія Божественного», з присвятою гетьманові Мазепі, вказує на нього, як на добродія-мецената чернігівської колегії. Крім присвяченого йому вірша-панегірика є в цьому виданні ще й присвячене йому риторично-панегіричне послання, підписане загаданим єромонахом Антонієм, у тому часі намісником чернігівської катедри й префектом колегії, «з труждающимися». В ньому прославляється Мазепа за збудування й прикрасу церков в Україні, за його допомогу Київській Академії, а зокрема за його добродійства для Чернігова.

В Іллінському монастирі прикрасив він «кіотомъ среброкованымъ» образ Матери Божої. В Борисоглібському монастирі, де була архiereйська катедра, збудував він величезну камінну дзвіницю з церквою св. Івана Предтечі; на цій дзвіниці був почеплений дзвін, вилитий коштом гетьмана, а в її приміщеннях містилася спершу основана в 1700. р. чернігівська колегія, доки її не перенесено коло 1705. р. в інше приміщення.

За допомогою Мазепи поставила чернігівська катедра папірню, що постачала папір для тогочасних українських видань.

Нарешті, в складеному на польській мові вірші - панегірику «Krzyż początek mądrości w herbowym klejnosie» (Мазепи), говорить про ролі гетьмана в організації чернігівської колегії; йому завдячувала чернігівська колегія свій розквіт. За те вихвалюють гетьмана три її класи, що існували в тому часі: *schola infima*, *grammatica* і *syntaxis*; це вихвалювання пристосоване до різних граматичних форм. У дальшій частині цього вірша чернігівські «неопети» вихвалюють мудрість і військові діла Мазепи, якого прикмет не в силі вихвалити навіть найдосвідченіший поет, але зате попід небо він іє його власний герб хрестоподібний Кольос, збудований на міцних підвалинах Паляди й Бельони. Кінчився вірш гіперболічними побажаннями гетьманові.

Після того містить «Зерцало» «лябіронт» на пошану Мазепи, де розміщено 961 літери так, що при читанні від середини в якому-будь напрямку виходить усе речення: «Іоан Мазепа гетман Малороской земли». При цьому — «лябіронті» вміщено латинським і словянським дво-віршом побажання, щоб гетьман стільки років був вождем, скільки помічається літер в яєному його імені.

При дереворитині з образом патрона Мазепи св. Івана Предтечі вмієна віршом молитва до святого за гетьмана; а далі мідоритина, що зображає дитячі літа цього святого.

Після цих ритин є передмова до читача. На її початку подана ієторична вієтка про заснування чернігівської колегії, якої завязки повстали при архiereйській катедрі завдяки архиепископові Лазареві Барановичеві; але щойно в 1705. р. за архиепископа Івана Максимовича при допомозі Мазепи, про якого «достоїно рещи древніє словеса: не быєть

прежде его, подобенъ ему, и по нем не будетъ», могла архiereйська катедра поширити школу та спорядити «училищъ каменныхъ шесть, за скудость мѣйства, подъ единымъ покровомъ». Як бачимо з оновідання в панегірику «Krzysz, początek mądrosi w herbowym klejnosie», до того часу були тільки три початкові кляси: інфіма, граматика й синтаксис. Тому, що побудовано в 1705. р. кам'яний будинок, висловлено в передмові надію: «Аще Богъ восхоцеть, и живи будемъ, в настоющій годъ риторичному ученію начало положенно буде».

Після передмови вміщений ще один вірш-панегірик гетьманові при відбитці деревориту Божої Матері на тлі Мазепиного гербу. Врешті згадується Мазепа з його всіма тогочасними титулами у віршованому літописі наприкінці книжки. Так достойно відлячилася чернігівська колегія своєю патронові за всі його добродійства.²³⁾

III.

Згадка єромонаха Антонія Стаховського в «Зеркалі от писанія Божественного про «розширення и новостроенія», «остѣненіе каменное» і «украшеніе церквий святыхъ» у Києві²⁴⁾ натякує про низку заслуг Мазепи при будуванні й прикрашуванні тамошніх церков у 1690-х рр. Коштом гетьмана була вибудована в 1690. р. велика камінна церква св. Николая в київському пустинному монастирі на Печерському, що стала згодом воєнним собором, та трапезна церква в цьому ж монастирі Покрови Пресв. Богородиці; келії для братії. (Ще до 1695. р. вибудовано його коштом камінний мур у Печерській Лаврі завдовжки 520 сажнів (2 сажні висоти й 4 грубости), позолочено верх та прибудовано бічні приділи з північного й південного боку великої лаврської церкви Успення Пресв. Богородиці з надбудованими над ними 5 банями (копулами).²⁵⁾ Далі в 1696—98. рр. відбудовано церкву Всіх Святих над Окономською Брамою Лаври, де іззовні був виставлений ліпної роботи герб Мазепи. Мабуть у тому ж часі розпочато на бажання і кошт гетьмана надбудовувати бічні приділи на нижніх папертях Київо-Софійського Собору, з 6 банями над ними, що дало цій катедрі той вигляд, який вона мала до недавніх часів;²⁷⁾ у цьому соборі зберігався подарований Мазепою сакос.²⁸⁾ До церкви Михайлівського монастиря справив Мазепа срібну домовину, в якій спершу переховувалися мощі св. Варвари, а згодом частина мощів різних святих; ця домовина була карбована рослинним орнаментом із розкішних китиць овочів і пишних вязанок квітів.²⁹⁾

На вдержання шпиталю при Київо-Печерському монастирі подарував гетьман села Остроч і Ядлівку в баришівському повіті, переяславського полку.³⁰⁾

З величавих церков, побудованих коштом Мазепи поза Києвом, згадаємо камінну соборну церкву Вознесення в Переяславі, вибудовану теж коло 1698. р.³¹⁾ Будову цієї катедрі розпочато в 1695. р. у звязку з увінчаними заходами гетьмана відновити переяславське єпископство, що існувало в княжих часах; єпископом став ігумен київського Золотоверхого Свято-Михайлівського монастиря о. Захарій Корнилович.³²⁾ Гетьман щедро обдарував переяславську катедрю; справ-

лений ним антиминос із написом, що «опустѣлый черезъ полтопяста престоль Переяславской отновленъ построенъ, наданъ и крашенъ всѣмъ коштомъ Ясене Вельможн. Е. М. пана Іоанна Мазепы гетьмана и кавалера войскъ Его Цар. пресвѣт. Вед. Запорожскихъ» бачив львівський крилошанин о. Антоній Петрушевич у бучацькій церкві св. Николая.²⁸⁾ До катедрального переяславського собору прислав Мазепа в 1701. р. рукописну пересопницьку євангелію, написану в 1556—61. рр. з поручення князя Януша Заславського і його матері княгині Гольшанської.²⁹⁾

Поміг Мазепа також запорожцям вибудувати нову церкву в Січі; він дав їм на те потрібні запаси й гроші та своїм немалим коштом справив до цієї церкви розмальований іконостас. Завів його на Січ господар гадяцького замку Степан Троцинський. Кошовий отаман і все низове військо прийняло радісно цю церковну прикрасу; написали гетьманові сердечну подяку за ту його до них любов, що він «до тієї їх церкви на хвалу Божого імені справив це іконне составлення».³⁰⁾ У своєму листі з Січі, дня 26. лютого 1693. р. писав кошовий Василь Кузьменко з товариством до гетьмана: «Истинный знакъ цѣломудрія велможности вашей въ томъ есть всему свѣту явный или всѣмъ, что Господу всѣхъ Творцу и Богу нашему благопріятно и всему християнскому роду пожиточно и благодарно то самовластіемъ благое дѣло душеполезное охотно велможность ваша исправляеть подъ ихъ державою пресвѣтлыхъ монарховъ нашихъ въ двухъ мѣстѣхъ святыхъ избилно сіяеть слава ваша, которую за щасливый свой regimentъ чрезъ украшеніе церковей божіихъ нескончаемые во вѣчныя роды себѣ одержали, истинну рекши, имянно во второмъ Іеросалимѣ въ богоспасаемомъ градѣ Кіевѣ въ святой чудотворной лаврѣ киевонечерской на главѣ дома Успенія Препоблагословенныя Дѣвы Маріи украшеніе во славу неизреченное яснозрителное отъ злата okazуется, потомъ же здѣсь у насъ славного войска запорожского низового в Сѣчѣ на благословенномъ и святомъ мѣстѣ также процвѣтаеть слава велможности вашей вѣчная, когда что належалъ ко хвалѣ божій по вашему обѣщанію намъ войску запорожскому чрезъ нарочного своего посланного Степана Троцинского прислали въ церковь Покрова Пресвятыя Богородицы святыню образы, полной олтарь и помощію божію на славу его святую у насъ въ Сѣчѣ построенную церковь украсивъ и въ ней славу предъ новыми иконами и честь достойную Господеві воздавъ и урадувався смотря на иконное украшеніе, за то все мы товариство запорожское низовое многократно купно милости вашей, благодарѣтелю нашему, зѣло благодарствуемъ...» При тому просили ще запорожці гетьмана, щоб прислав їм ще 500 золотих на заплату майстрам, що будували церкву, та «полуобьяри зеленой к царскимъ вратамъ на занавѣсъ».³⁰⁾

Ця при щедрій Мазепиній допомогі нововибудована січова церква Покрова Пресв. Богородиці не проіснувала довго. Вже в 1696. р. вона була спалена й тому кошовий Яків Мороз з січовим товариством звертався знову до гетьмана за допомогою при будованні нової церкви; цим разом просив кошовий тисячу золотих для заплачення ремісникам і борошна, «въ чомъ будетъ ласка велможности нашей, — читаємо в цьому запорозькому листі — дабы въ той, въ новосозданной церквѣ

такъ за пресвѣтлого монарху нашего его царское пресвѣтлое величество, яко и за велможность вашу, за насъ войско, и за все правовѣрное христiянство безкровная жертва отъ рода во роди была предложена». ³⁷⁾

Хоча не маємо джерельних вісток про те, як поставився гетьман до цього прохання запорожців, все таки можемо здогадуватися, що гетьман їм не відмовив, як узагалі він піклувався церквами. В доступних нам історичних джерелах маємо тільки вістки про фундування Мазепою церков по більших осередках України, але нема сумніву, що його дбальість сягала до різних закутін. Ось крил. Петрушевич бачив в архіві львівської митрополичої капітули «Синодик» якогось монастиря св. великомученика Димитрія (без означення місцевости), в якому була згадка: «о здоровіи родъ благочестивого Іоанна гетмана Мазепы войска ихъ царск. пресвѣтлого величества Запорозскаго достовѣрнаго хранителя православныя вѣри». ³⁸⁾

IV.

Завдяки цьому меценатству Мазепи розвинулося в Україні в добі його гетьманування мистецтво. Мистецтво Мазепиної доби відоме нам завдяки дослідям Федора Ернста, ³⁹⁾ Дмитра Антоновича ⁴⁰⁾ і Володимира Січинського. ⁴¹⁾

Ернст стверджує, що доба Мазепи характеризується незвичайним піднесенням у всіх галузях мистецтва; і в архітектурі, і в різьбі, і в малярстві, гравюрі, орнаментиці, прикладному мистецтві виявляється її особлива, своєрідна фізіономія. Дерев'яне будівництво в добі Мазепи припиняється майже зовсім, бо тогочасні меценати українського мистецтва — гетьман і козацька старшина — виявляють «великий хист до будування камінних церков — ніби просячи Бога простити їм не завжди чисті шляхи, якими вони здобули свої багатства. Колосальну кількість будівель вивів на свої кошти сам Мазепа». Гетьмана наслідувала генеральна і полкова старшина: Кочубей, Дунін-Борковський, Мокієвський, Коровченко, Мирович, Герцик, Лизогуби Сулими, Думитрашко й інші будували своїми коштами величаві храми і велили наліплювати на стінах своїх фундацій свої герби; малярі виконували портрети меценатів, що їх уміщувано на стінах будівель, штихарі вирізували величезні гравюри, що мали передати нащадкам пам'ять про всі видатні діла меценатів, яку то місію мали виконати й справді виконують присвяти меценатам у тогочасних літературних творах.

Найвидатнішим явищем мазепинської архітектури вважає Ернст будування великих «соборних» катедральних і монастирських церков. В їхній будові добачує цей дослідник ніби нове відродження старих візантійських традицій; їхнім зразком були не українські національні форми дерев'яних церков, тільки великі, старі церкви в Києві та в Чернігові — з довгим прямокутником у пляні, з шістьма стовпами, що ділили храм на 3 продовжні частини (нави), і п'ятьма банями — посередині і понад углами; часто на західньому фасаді цих церков були виділені два окремі виступи або башти, що нагадували київський Свято-Софійський Собор або західньо-європейські католицькі храми. Най-

Більш уваги присвячено оздобленню головного входу або порталу, де була помітна надзвичайна розкіш скульптурної орнаментациї, з декоративними щитами, розірваними фронтонами, хвилястими лініями волют (слимачниць), пілястрами та кольонами з розкішно оздобленими капітелями, завитки виноградної лози та листки аканту, дитячі фігурки ангелів, китиці квітів і овочів, яскраві краски та золота ікон, золочені орли та «сонця» з монограмами Христа й Діви Марії. Зразків таких церков завважив Ернст чимало в Україні; класичними їх зразками вважає він власне збудовані коштами самого Мазепи дві величезні, дуже подібні одна до одної церкви в Києві: в братському Бого-явленському й пустинному Свято-Миколаївському монастирях.

Поруч із тим стверджує Ернст у своїх дослідях і розквіт чисто українського церковного стилю в будівництві того часу; камінні церкви цього типу будовано по зразку старовинних дерев'яних, трьох- або п'ятизрубних церков. Гарним зразком цього типу вважає він вибудовану коштами Мазепи в 1696—98. рр. церкву Всіх Святих над Окономською Брамою київської Лаври, а далі пятибанні собори в Ніжені, Новгороді Сіверському, Прилуці, мазепинські церкви Воскресенського монастиря в Переяславі і Миколаївського в Батурині та Петра й Павла і Трійці в Густинському монастирі; за найкращу церкву поміж шістьма трьохбанними київськими церквами трьозрубної конструкції вважає Ернст св. Теодосія на Печерську. Яскравих ефектів досягло — на його думку — тогочасне українське церковне будівництво в церквах св. Катерини в Чернігові та св. Юрія на Видубицьких горах у Києві.

Антонович вважає, що зразком для п'яти церков, фундованих Мазепою у Києві, були західньо-європейські барокові базиліки, як це й представив на своїй гравюрі з 1706. р. Іларіон Мигура; відрізняється своїм пляном від них шоста церква, представлена на цьому рисунку — Всіх Святих у Києво-Печерській Лаврі над Окономською Брамою, виведена — як це признав уже Ернст — по зразку дерев'яної п'ятизрубної церкви. Антонович приймає в церковному будівництві мазепинської доби синтезу чужого західньо-європейського барокового мистецтва з українським народнім. Церковне муроване будівництво не могло розвиватися на виключному наслідуванні дерев'яного, бо тому була на перешкоді сама природа каменя. «Наслідування дерева — пише Антонович — виконало величезне завдання основної українізації барокових форм, але дальший природний шлях розвитку вів до поєднання форм базиліки мурованого барокко, яким воно прийшло в Україну, з тими формами, які барокко прийняло в Україні, наслідуючи дерев'яне будівництво. Таку синтетичну реформу церковного будівництва й було переведено в кінці XVII. в. головним чином церквами Мазепиною фундації... Церковне будівництво вернулося знову до того пляну, що був такий розповсюджений у стару князівську добу візантійсько-романського стилю. Розуміється той факт, що тих старих церков немало зоставалося ще в Україні — в Києві, Чернігові, Переяславі, Галичі та інших містах і їх українські будівничі XVII. в. мусіли часто реставрувати й відбудовувати, мусів мати рішачий вплив на ту форму, до якої врешті синтезувалася барокова українська церква. Цей тип церкви є верхом досягнення українського барокового будівництва під щедрою протекцією Мазепи».

Фундовану гетьманом Іваном Самоїловичем церкву Мгарського монастиря коло Лубень, будову якої докінчено щойно за Мазепи після 1701. р., вважає Антонович безпосередньою попередницею київських соборних церков Мазепиної фундації в братському Богоявленському й пустинному Свято-Миколаївському монастирях. Всі ці три церкви мали зпереду дві вежі, з порталом між ними й фронтоном на горі над порталом, та пишню розвинені побіч бічних стін базиліки фасади з ви-представлених на Мигуриній гравюрі, збудовано по зразку мурованої барокової п'ятиверхої базиліке.

Про будівничого-архітекта мазепинських церков маємо згадку в листуванні Мазепи з царями Іваном і Петром у 1693. р.; саме в цьому році 21. травня (мабуть по старому стилю) писав гетьман до царів, що в нього підрядився «москвичин, камінного діла майстер Осип Дмитрів, виставивши в Києві 2 церкви камінні: одну в монастирі братському св. Богоявлення та другу в монастирі пустинному св. Чудотворця». Царі ж повідомили дня 12. жовтня Мазепу, що вони наказали Осипові Старцеву вернутися з Москви в Україну й стати до розпорядимости гетьмана. На цій основі прийнято, що Осип Дмитрович звався в Москві Старцевом і будував з доручення гетьмана і наказу царів обидві ви-щеназвані київські церкви. Антонович не погоджується з тим, начебто москвин був будівничим київських церков; він здогадується, що або майстер Осип прозваний у Москві Старцевом, не був з походження москвином, тільки київським майстром Старченком, тим більше, що в тому часі були в Києві майстри, які так називалися, — або якщо майстер камінного діла Старцев був справді москвином, то він, не зважаючи на царський наказ, не будував названих церков. Участь московського майстра припускає Антонович у скульптурній орнаментациі побудованих коштами Мазепи двох лаврських церков, яких орнамент мав геометричні, різкі та гострі мотиви, подекуди неприємні для українського ока. Але в загальному виді і деталях церков Богоявлення і Св. Миколая добачує Антонович наскрізь український характер і твердить, що ці церкви не мали нічого спільного з московським будівництвом; навпаки саме в них добачує він кульмінаційну точку розвитку українського будівництва мазепинської доби т. зв. козацького барока.

Ернст приписує Старцеву будову бувшої трапезної біля військового Свято-Миколаївського собору з розкішними лиштвами вікон, галерією-аркадою круг вітара та трьома банями. Крім нього згадує цей дослідник ще іншого москвича Матвія Ефимовича, будівничого чудесної української трьохбанної церкви в глухівському Петропавловському монастирі, в якій тільки скульптурне оздоблення стін виказувало вихований на зразках московського барока смак його автора. Той факт, що московський майстер будував в українському стилі, вважає, Ернст яскравим свідомством того, що українські фундатори пильно стежили за роботою майстра, давали йому певні директиви, примушували його подавати їм проєкт, який або затверджували, або змінювали. Для зміцнення свого твердження покликається він на збережені до наших днів зразки письменних умов ктиторів церков з архітектами або «мурарськими майстрами», де були обговорені навіть подробиці в новій будові. З будівничих українців мазепинської доби називає Ернст Афанасія з Пирятина й Прокона Корнієвича, з поляків — Мартина Томашевського

і Яна Федровича, з німців — Адама Цернікава й Йоганна Баптисту, з французів — Лямота де Танція і Дерівера.

І Ернст і Антонович зазначають, що мазепинська доба в архітектурі не обмежується згаданими церковними будівлями. В цій добі повільно з'являються перші муровані дзвіниці на території Гетьманщини (одна з перших київського Св.-Софійського собору), численні фортифікаційні будови (стіни й башти Києво-Печерської Лаври та в Густині на Полтавщині) та партерові дома козацької старшини. Серед останніх згадують вони т. зв. дім Мазепи в Чернігові, вибудований — як здогадується Ернст — московською владою для вжитку свого гарнізону, дім Петра І. у Києві на Подолі, будинок друкарні Києво-Печерської Лаври і мазепинський будинок Київської Академії. Останній двоповерховий мав плян довгастого прямокутника з низкою аудиторій у ряд та галерею на стовпах здовж внутрішнього фасаду. Та цей т. зв. «Старий» або «Мазепин» корпус Академії протягом півстоліття дуже перебудовано, внаслідок чого його первісний вид можемо знати тільки з сучасних гравюр. Багато будівель мазепинської доби не збереглося зовсім до наших днів, як київська ратуша з 1697. р., муровані будинки з мазепинського замку в Батурині, київський будинок, де Мазепа мав розмову з Орликом, будинки в мазепинських маєтках — Дехтярівці і Поросючках коло Бахмача, як також будівлі Полуботка, Лизогуба й Скоропадського в Чернігові.

Ернст завважає, що в камінному будівництві Гетьманщини перших десятиліть після Мазепи були живі традиції його доби. Що ж до металевих виробів з цієї доби, то на численних пам'ятках козацької зброї, чарках, кухлях, мисках, кубках, блюдах, а далі церковних речах — хрестах, дискосах, дарохранительницях, канделябрах, окладах євангелій, шатах для образів, дзвонах, царських воротах, що іноді були із срібла, помічається розкішний бароковий орнамент, що проявився на цих виробах майже до кінця XVIII. ст.

Малярство мазепинської доби досягло — на думку Ернста — теж пишного розквіту та повного і яскравого виявлення своєї своєрідності. Серед збережених багатьох чудових зразків іконостасів, окремих ікон, розписів і портретів найкращими вважає цей знавець іконостаси Свято-Миколаївського військового собору в Києві. Як на зразок української ікони мазепинської доби вказує він на копію чудової ікони Покрова Пресв. Богородиці в переяславській церкві, збудованій Іваном Мировичем у перших роках XVIII. ст. Під Божою Матір'ю стоять з лівого боку Теофан Прокопович з духовенством, з правого боку — цар Петро І. з царицею Катериною, за ними — гетьман Мазепа, Мирович, козаки й придворні дами.⁴²⁾

В галузі штихарства мазепинської доби місце старого дерев'яного штиха заступила гравюра на міді. Розвиток граверства в Гетьманщині починається з 70-х рр. XVII. ст. й досягає свій апогей саме в добу Мазепи. З кінцем XVII. ст. були гравери в Чернігові, звідки їх запрошувано до Москви для видання портретів цариці Софії і царів Івана й Петра, в Новгороді Сіверському та найбільше в Києві, де плекали гравюру при лаврській друкарні, в малярській лаврській школі й Києво-Могилянській Академії. Особливого значіння набували в тому часі гравіровані академічні «тезиси» (ілюстровані програми врочистої диспути

в Київській Академії), з яких два зладив штихар Інокентій Щирський з Чернігова: 1) Обідовського з 1691. р. і 2) з 1701. р. з образом Атеї-Палляди, заступниці наук, над нею — фігури святих ззаду — проект двоповерхового мазепинського будинку київської Академії, поруч Атеї — велика юрба студентів у своїх тогочасних костюмах та з своїми зачісками. За кращих штихарів мазепинських часів уважає Ернст Леонтія Тарасевича, учня славних Кіліянів в Авсбурзі, та ігумена крупицько-батуринського монастиря, спершу архидіякона Києво-Печерської Лаври Іларіона Мигуру. Останній вславився своїми гравюрами-панегіриками в честь Мазепи, Скоропадського, Степана Яворського, Кочубея, Данила Апостола й інших різних високопоставлених осіб.

(Закінчення в черговому числі).

П Р І М І Т К И:

¹⁾ З приводу відвідин могили Мазепи в Галаці в 1811. р. Олекса Мартос (1790—1842) записав у своєму щоденнику між іншим таке: „Кромѣ другихъ добродѣтелей Мазепа былъ другъ наукъ: онъ увеличилъ в Києвѣ Академію въ Братскомъ монастырѣ, который имѣ возобновленъ и украшенъ, снабдилъ ее бібліотекою и рѣдкими манускриптами... основатель Академіи в многихъ церквей и человеколюбивыхъ заведеній... (Русскій Архивъ, Москва 1893, кн. 2, ст. 345; Д. Дорошенко: Огляд укр. історіографіі, Прага, 1923, ст. 77—78).

²⁾ Н. И. Костомаровъ: Собраніе сочиненій, историческія монографіи и изслѣдованія, кн. VI, т. XVI, С.-Петербургъ 1905, ст. 408—409, 426 и 480—481.

³⁾ Гетманъ Мазепа, С.-Петербургъ 1897.

⁴⁾ Е. Рудинська: Листъ Василя Горленка до Панаса Мирного, Київ 1928, ст. 49.

⁵⁾ Записки НТШ, т. CLII, вѣд. I, 1933.

⁶⁾ Hetmann Mazepa. Sein Leben und Wirken, Zeitschrift für osteuropäische Geschichte, Bd VI (N. F. Bd III) Heft 1. Königsberg-Berlin 1932, с. 59. Нарис, історіі України, т. II., Варшава 1933, ст. 113.

⁷⁾ Я. Гординський „Владиміръ“ Теофана Прокоповича. Записки НТШ CXXX, Л. 1920, ст. 19—71; CXXXI, 1921, ст. 65—122; CXXXII, 1922, ст. 65—134. В своїй розвідці автор використав усю дотогочасну літературу.

⁸⁾ Записки НТШ CXXXII, ст. 80. — Могило-Мазеповіянською звалася Академія від 1704. р. до Мазепиного зриву проти Москви (Д. Вишневскій: Киевская Академія в первой половинѣ XVIII ст., Київ 1903, ст. 59—69 і 132).

⁹⁾ Памятники, изд. Киевскою Коммисією для разбора древнихъ актовъ т. II., изд. 2-е, К. 1897, ст. 488—492, ч. XXXVI; — Н. И. Петровъ. Киевская Академія во второй половинѣ XVII в., К. 1895, ст. 51—52; — A. Jabłonowski: Akademia kijowsko-mohilańska, Krakів 1899—1900, ст. 178—179.

¹⁰⁾ Ф. Тітов: Стара вища освіта в київській Україні кінця XVI—поч. XIX. в. Київ 1924, ст. 105—112.

¹¹⁾ Памятники Киев. Ком. П. ст. 492—497, ч. XXXVII. — Яблоновський хибно пише: „І в цій новій грамоті цар не назвав колегій „академією“ (Akademia. kij.-moh., 207).

¹²⁾ Ф. И. Титовъ: Русская Православная Церковь въ польско-лит. гос. въ XVII—XVIII в. в. К. 1905, П, 462; Я. Гординський: „Владиміръ“ П. Прокоповича, Записки НТШ CXXXI, 74.

¹³⁾ Памятники Киев. Ком. П, ст. 472—3, ч. XXXIV, в Батурина, 7. 5. 1692.

¹⁴⁾ Акты Зап. Россіи, Петербург 1853, V, ст. 266, ч. 252 в Батурина, 7. VII. 1693.

¹⁵⁾ Пам. Киев. П, ст. 499—500, ч. XXIX, в Батурина, 9. VIII. 1702.

¹⁶⁾ Пам. Киев. Ком. П, ст. 500—502, ч. XE, в Київського Печерського 26. VII. 1707.

¹⁷⁾ Єромонах Макарій Булгаков: Історія Киевской Академіи, Санктпетербург 1843, ст. 110.

¹⁸⁾ Д. Вишневскій: Киевская Академія в первой пол. XVIII ст., Київ 1903, ст. 46.

¹⁹⁾ Тітов: Стара вища освіта в київ. Україні, ст. 131, 132, 142, 212—213, 214 і 310.

²⁰⁾ Русскій Архивъ, Москва 1893, кн. 2, ст. 345; — Дорошенко: Огляд укр. історіографіі, Прага 1923, ст. 78.

²²⁾ С. Маслов: Етюди в історії українських стародруків, Українська книга XVI—XVII—XVIII ст. (Труди Українського Наукового Інституту Книгознавства, т. I), (Київ) 1926, ст. 114—134.

²³⁾ Там же, ст. 121.

²⁴⁾ Костомаровъ: Собр. соч. Ист. мон. и изол. кн. VI. т. XVI, ст. 426; Титовъ: Русская Православная Церковь, II, ст. 440; Маслов, як вище, ст. 121.

²⁵⁾ А. Петрушевичъ: Дополненія ко Сводной Галицко-русской Лѣтописи съ 1600 по 1700 г., Львів 1891, ст. 744.

²⁶⁾ Костомаровъ: Собр. соч., кн. VI, т. XVI, с. 480—481; Маслов, як вище, стор. 121.

²⁷⁾ (Митр. Евгений Болховітін): Описаніе Кіево-Софійскаго Собора и Кіевской Іерархія, Київ 1826, с. 53; И. Шляпкинъ: Св. Дмитрій Ростовскій и его время (1651—1709 г.), Петербург 1891, с. 49.

²⁸⁾ Антонович: Скороченій курс іст. укр. мистецтва, с. 166.

²⁹⁾ Костомаровъ: Собр. соч., кн. XI, т. XVI, с. 408.

³⁰⁾ (Е. Болховітін): Опис. Кіево-Соф. Собора. Приб. № 30, с. 155. В царській грамоті до митр. Варлаама Ясинського в справі вибору переяславського єпископа в 21. березня 1698. р. згадується, що Мазепа „заложив“ у городі Переяславі для майбутнього єпископа каміну церкву Вознесення Господнього. — Пор. Костомаровъ: Собр. соч., кн. VI, т. XVI, с. 481.

³¹⁾ Описаніе Кіево-Софійскаго Собора и Кіев. Іерархія, Приб. № 31, стор. 156—160, царська грамота на потвердження Захарія Корниловича єпископом переяславським, Москва, 15. III. 1702.

³²⁾ А. Петрушевич: Сводная Галицко-русская лѣтопись съ 1700 до конца Августа 1772 г., Львів 1887, с. 9.

³³⁾ Г. Павлуцький: Історія укр. орнаменту, Київ 1927, с. 25.

³⁴⁾ Д. И. Эварницкій: Источники для истории запорожских казаков, т. I, Володимир 1903, с. 467, ч. LXXXIII, лист Мазепи до царів в Батуряна, 10. III. 1693.

³⁵⁾ Там же, с. 474—6, ч. LXXXIII.

³⁶⁾ Там же, с. 633—5, ч. CXXXII, лист кошового Мороза в товариством із Січі, 22. XI. 1696.

³⁷⁾ А. Петрушевичъ: Сводная Галицко-русская лѣтопись съ 1600 по 1700 г., Львів 1874, с. 271.

³⁸⁾ Українське мистецтво XVII—XVIII в., Київ 1919, с. 17—29 і 30 та Ілюстрації 20, 2Р, 22, 24, 25 і 37; — „Мазепин будинок“ у Чернігові, Чернігів і Північне Лівобережжя, Київ 1928, ст. 457—367.

³⁹⁾ Скороченій курс історії українського мистецтва, Прага 1923, с. 123, 126, 127—134, 144—146 і 160—161.

⁴⁰⁾ Графіка-гравєрство, Українська Загальна Енциклопедія, т. III, стор. 458.

⁴¹⁾ Про цю ікону пише також Д. Щербаківський. (Український портрет до кінця XVIII ст., Київ 1925, с. 10—11).

ОСИП ДУМІН
(Берлін)

Інтелігенція села Грушова

(Причинок до історії галицької землі на початку XX. ст.)

1. Децо про село Грушів.

Грушів, (в церковних урядових актах називається також — Грушова), — це найбільше село дрогобицького повіту. На основі заповідань «Skorowidz'a miejscowości R. P.», том XIII. з 1924. р. мало воно тоді 3023 мешканців (1459 мужчин і 1564 жінок). З них належало: 3002 до греко-кат., 2 до римо-кат. і 3 до інших християнських віроісповідань; крім того було 16 жидів. З національною приналежністю грушівців втяла польська статистика штуку, якої позавидував би їй навіть Мінхенгаузен. Отже згідно з цим «скоровідзом» мало бути в Гру-

шові в 1924. р. 875 осіб польської і 2145 «русинської» народности. Це — зловбий жарт, на який могла спромогтися тільки польська бюрократія.

В дійсності до кінця світової війни село Грушів належало до найчистіших українських сіл дрогобицького повіту. Так само, як в сусідньому Тинові і Літині, не було в Грушові буквально ні одного поляка, ні одного римо-католика. Аж десь в 1920. чи 1921. заволоділося до села двох польських пройдисвітів. Один «пристав» до якоїсь вдови, а другий ніби то шевцовав, а поправді пиячив, крав та шпіонував в селі для поліційного «постерунку» в Добрівлянах.

Ніхто ніколи — «як світ світом» — не признався в Грушові до польськості, а назву поляк уважали грушівці навіть за обиду. Всі грушівці з діда-прадіда українці і греко-католики.

Давнішої історії Грушова не доводилося мені ніде стрічати. Знаю тільки, що в 70-их роках XVII. століття проходив через нього якийсь татарський відділ. Память про турецькі й татарські напади залишилася в селі ще дотепер живою. Від моєї мами чув я оповідання про облогу татарами чи турками укріплень в Волоці і Рихтичах і про те, як люди ховалися підчас їхніх нападів.

Грушів складається з трьох частин: зі сходу від Малого Тинова, тягнеться Старе Село, далше 1 км на південь від Старого Села уступом, тобто 1 км на південь від західнього кінця Старого Села, зачинається східній кінець Калічої Гори і знову пів км, на південь від західнього кінця Калічої Гори, зачинається Красна, що також тягнеться зі сходу на захід. Ці три частини Грушова творять ніби сходи, яких нижню ступінку представляє Старе Село, середню Каліча Гора, вишню Красна. Найменшою з тих частин є Каліча Гора; Старе Село і Красна щодо величини є собі менше-більше рівні. Найстарша частина Грушова — це, як вказує сама назва, Старе Село. Воно складається з двох «кінців» — Шоловатця і Губочі. Шоловатець тягнеться від Малого Тинова до дороги, що веде до моста на ріці Бистриці, а Губіч від цієї дороги до західнього кінця Старого Села.

Здається, що колись Старе Село розпадалося на дві місцевості. Шоловатець, що є мабуть перекрученням назви «село Ватець», і на осаді над рікою Бистрицею, в тому місці, де вона творить закрут (кривулю), яка через те, що лежала на боці від села Ватця, дістала назву Убіч, а потім вже грушівці доченили до цієї назви «Г» і повстало «Губіч».

Мешканець Грушова, що відноситься до його фізичного вигляду, творить щось типічне, що відрізняє його від мешканців сусідніх сіл. Грушівець є звичайно середнього росту, має темне (а тільки рідко ясне) волосся, худощаве лице, вистаючі «вилиці» і короткий, на кінці дещо згрублений ніс. Зокрема худощаве лице, на якому виділяються замітно вилиці, надає фізіономії грушівців особливої риси, по якій їх легко відрізнити від інших селян дрогобицького повіту.

З духових прикмет характеризує мешканців Грушова консерватизм, що деколи доходить до назадняцтва, і своєрідний, на міру села пристосований «імперіялізм». Грушівець зберігає радо старину в звичаях, щоденному житті і в поглядах. Новаторство бувало — кажу про часи перед світовою війною — він зустрічає з клинами, або ворожо.

Консерватистами були передовсім мешканці Старого Села; мешканці Красної стали в останніх літах перед світовою війною навіть дуже поступові.

Давніше, тому 100—120 літ, верховодили грушівцями родини багатіїв зі Старого Села такі як: Луцеві, Маркові і Хоркавцеві. Під їхнім проводом грушівці просто анектували собі силою вільні простори землі, що колись було нічєю, а по справедливості повинні належати до сусідніх громад. За межі зводили грушівці з Ролевом, Волощею, Тиновом і Літинєю формальні бійки. На початку цього століття перевагу здобули красняни. Вони виступали все здисципліновано та одностайно при громадських виборах і вкінці досягли того, що уряд виїта, який від непамятних часів належав до Старого Села, перейшов на Красну.

З давен мав Грушів також дві церкви, матірну (парохіяльну) в Старім Селі, де жив парох, і дочерну на Красній, де мешкав сотрудник. В Грушові є ще третя церква (на Красній) з чудотворною Божою Матір'ю, але в ній відправляються Богослуження тільки — здається — раз у рік, підчас відпусту в день празника Матері Божої в останніх днях серпня. Грушівські парохі аж до приходу о. І. Сенечка в 1924. р. були все мало активні старики, а при тім завзяті русофіли.

Натомість на Красну на сотрудников приходили національно свідомі українці. Через це Старе Село дуже потерпіло духово через своїх нікудигідних русофільських парохів. Але принайменше це було добре, що вони не рвалися до пропаганди русофільства, а більше цікавилися своїми житейськими ділами.

2. Стара й середня генерація інтелігенції.

Інтелігенцію, що вийшла із селянської гущі Грушова, поділимо на стару, середню і молоду генерацію. Першим грушівцем, що пішов до шкіл і здобув собі звання інтелігента, був мій стрий Іван Думін, званий звичайно «старшим» для відрізнення від могого брата Івана, очевидно молодшого. Стрий народився 5. квітня 1844. р. Ходив найперше до гімназії в Дрогобичі, а потім до реальної школи в Стрию, вибрав собі звання народнього вчителя і пішов на пенсію як управитель школи в Медичах. Потім був він ще якийсь час директором школи оо. Василіян у Дрогобичі.

Після стрія пішли з Грушова, також зі Старого, до міських шкіл два Маркови: Осип і Дмитро. Перший з них уродився в 1849. р., другий — кілька літ пізніше. Оба ці брати сумно записались в історії української Галичини. Осип Марков — автор популярних москвофільських політичних брошур і редактор рептильок, активний пропагатор ідеї національного й політичного об'єднання Галичини з Москвою — відомий колись не менше, ніж посол Дмитро, що здобув собі сумну славу своїми російськими промовама в австрійському парламенті.

Про Дмитра Маркова склав був Трильовський пісню, в якій один стих звучав:

«Заговорив в парламенті по московськи тай на жаль,
Гей, гей, по московськи, тай на жаль.
Та ще сказав біснуватий, що він з Грушова москаль,
Гей, гей, що він з Грушова москаль».

Цю пісню принесли ми учні середніх шкіл потім до Грушова, навчили її співати місцеву молодь і вияснили їй роль Дмитра Маркова *) та його брата Осипа.

Дмитро Марків не показувався ніколи в Грушів, зате Осип приїжджав до брата Антона зі своєю сімєю кожного Великодня. Так в селі вже оповідали: «Осип приїхав зі Львова». Він цікавився Грушовом і підчас своїх відвідин все заходив до кількох знайомих господарів. Він, очевидно, агітував серед них. Ці господарі діставали від нього роками москвофільські часописи даром. Діставали вони зі Львова також цапунки книжок. Знаю прим., що роками діставав даром часописі і книжки від Маркова наш сусід Михайло Мاسяк, якийсь час громадський писар, діставав також Юрко, званий Кацюра, один з Харковцевих і ще двох селян, яких назвиська не можу собі пригадати.

Дарунки Осипа Маркова мали на старосільців вплив. Вони привикали до москвофільської преси, переймалися також голошеними в ній ідеями, а що найгірше — привикли дивитися на книжку і часопис, як на речі, що за них не треба платити ні сотика. Кожний письменний господар уважав, що інтелігент повинен йому вистаратися літературу і повинен бути вдоволений, що він її читає. З цим примітивним поглядом нам, молодій генерації, прийшло потім стрінутися і боротися — але про це буде даліше.

Мій стрий відразу пристав до «українофілів». Про це, хто намовив діда віддати стрія Івана до шкіл до міста, чи може він дійшов сам до цієї думки, і як стрий прилучився до українського руху — про це не маю відомости. Знаю, що стрий ходив — як тоді це було в моді серед шкільної молоді — в козацькій одежі і в ній приїхав він в 1863. р., підчас польського повстання домів на вакації. Війт Данило Іваніш, до речі також свідомий русофіл і посвоячений з Марковими, взяв козацький одяг за стрія польського повстанця, арештував стрія і відставив його до Мединич чи до Дрогобича до якоїсь власті.

До Грушова став стрий приїжджати частіше аж тоді, коли дістав посаду в Мединичах. Тоді, під його впливом, став і мій батько народовцем (так сам називав себе в 90-их роках мин. ст.). Перед тим батько, що був також в парохіяльній церкві дяком, найперше під впливом па-

*) Від п. ред. Ів. Проця довідується, що др Дмитро Марков приїздив в 1921. р. до Відня, до осідку тодішнього Галицького Уряду. На конференції у Президента Української Національної Ради, д-ра Е. Петрушевича, др Д. Марков заявив, що реальне життя переконало його, що українство, а не москвофільство є висловом народньої душі. При цьому др Марков висловив побажання, щоб у майбутньому українському університеті у Львові всеж така була катедра російської мови, бож — як він кавав — „наш нарід вложив у скарбницю цієї мови багато своїх цінностей“. Товаришив д-рові Д. Маркову на цій конференції др Вальницький — молодший брат відомого провідника кол. селяробівців д-ра К. Вальницького. Президент др Е. Петрушевич відповів д-рові Д. Маркову, що в українському університеті у Львові буде не тільки катедра московської мови, але катедра всіх інших словянських мов.

Прим. автора.

роха Івана Коростенського, а потім ще більш завзятого москвофіла пароха Єроніма Борковського, брата визначного українського діяча Олександра Борковського, приступив до Т-ва ім. Качковського.

На цих трьох, тобто на моєму стриєві й обох Маркових, закінчилася перша хвиля грушівської молоді, що пішла до міських шкіл, щоб звідтам пробивати собі дорогу до інтелігентських професій і множити ряди української інтелігенції. Треба було аж 20 літ, щоб піднялася друга хвиля; її започаткував в 1888. р. мій старший брат Іван. За ним пішли до міських шкіл два Луцеві, Яків і Степан з Красної, в чотири роки пізніше мій другий брат Яків, Михайло Пурій та Іван Грицай, а з Красної Гриць Кізин, а якимсь в рік чи два по їх пішли зі Старого Села Іван Мاسяк і Вартоломій Марків. Всі вони, за винятком двох останніх, покінчили учительський семінар в Самборі й учителювали в дрогобицькому повіті.

Зі семинаристів тільки Іван Грицай, під впливом грушівського управителя школи, Михайла Гандяка, став русофілом. Активності він ніколи не проявив, але москвофільства тримався консеквентно і аж революція в Росії в 1917. році, де він був в полоні і мав нагоду бачити величавість українського національного здвигу, мала, як я чув, відікувати його з засліплення.

Через згаданих семинаристів почала в село приходити українська література. Під впливом стрія і братів батько вступив у члени «Прогресу», діставав її видання, заперенумерував собі «Свободу» і «Гайдамаки» Петрицького, які — пригадую собі — приходили все з великими білими плямами. Часописи позичали від батька письменні сусіди. Багато було в селі «Житій Святих»; їх розпихав парох Борковський якого зять о. Гмитрик, катехит в самбірській гімназії, був саме автором тих «Житій». На Красній українські часописи і книжки «просував» Гриць Кізин. Для себе передплачував він «Діло» і «Літер. Наук. Вістник», а для свого батька і братів популярні українські часописи.

В той спосіб український національний рух в Галичині, що в своїх початках в 60-их роках XIX. стол. спирався тільки на нечисленну інтелігенцію, і то переважно духовного стану, здобув собі ширші основи. Він знаходив дорогу в українське село, викликав в ньому певний духово-моральний фермент, розворушував селянську масу, активізував її і знаходив серед неї одиниці, що, згодом, зуміли самі пропагувати українську ідею та підводити під неї організаційні підвалини.

На селі розпочалося розсловення на політичній лінії, кристалізування двох таборів, що, де слабше, де сильніше, зі собою змагалися. Український табір мав за собою відразу шанси на перемогу. По його боці діяла стихійна енергія з гущі народніх мас, велика сила ідеї й активність молоді інтелігенції, що стала її носієм.

В Грушові, як всюди спочатку по селах, «твердий табір» був далеко сильніший, ніж український. В Старім Селі входили до нього парох, управитель школи Гандяк, Маркові, вїйт Данило Іваніч, Михайло Масяк і ще кількох господарів. Український табір репрезентував власне тільки мій батько з другим моїм стриєм Дмитром, нашим сусідом. Сюди схилялися також їхні братаничі, Олекса і Яків Іваніші (Бориски). До антагонізму між цими двома таборами, коли можна так назвати ці дві групи, не доходило. Виникали непорозуміння тільки

між батьком і парохом Є. Борковським, що не міг стерпіти українського духа.

Тепер про обох гімназійних учнів Івана Мاسяка і Вартоломея Маркова. Зачну від другого, бо з першим — це довша історія. Вартоломій Марків, син Антона, брата обох москвофільських стовпів, Осипа і Дмитра Маркова. Покінчив гімназію в Самборі, по maturі осів у Львові, де дістав посаду в якійсь москвофільській інституції. Він був твердим «кацапом» і ми молодші учні українці дражнили його не раз до крайности. Русофільської праці в Старім Селі він не вів ніякої і авторитету між селянами не мав.

Іван Масяк — це фігура гідна ширшої згадки. Батько його був доволі заможним селянином і писарем в селі. Сина віддав до гімназії в Дрогобичі. В півроці дістав син двійку і батько мусів заплатити 15 корон. Платили тоді за двійку в той спосіб, що купували в податковому уряді 3 штемплі по 5 корон, наліплювали їх на відповіднім бланкеті і передавали це директорові гімназії.

Батько купив отже одного дня 3 штемплі по 5 корон, наліпив на бланкет і дав синові, щоб той передав на другий день директорові. Як тільки батько поїхав додів, Іван пішов зі штемплями до податкового уряду, з плачем оповів урядникові, що батько передумав і рішив відібрати його з гімназії та просив звернути 15 корон, заплачених за штемплі. Урядник взяв штемплі назад і віддав йому гроші. Ще цього самого дня пустився Масяк у широкий світ. З Дрогобича поїхав до Львова, де найнявся до готелю за «боя». Батько відшукав його і привіз додів. За два тижні Масяк втік до Золочева. Тепер привела його поліція до села. Небаром Іван опинився у Львові, потім поїхав до Росії, звідси до Німеччини і далі до Франції.

На життя заробляв він як готелевий бой, як помічник в пекарні, як кельнер і т. д. Але працювати над собою він не перестав, вчився пильно різних європейських мов і здавав з них іспити. Так минуло кілька літ. В 1911. р. він приїхав до Грушова вже як пан і власник готелю в якомусь французькому місті. Тоді привіз він родині багаті дарунки, а також багато французьких, англійських та російських книжок. З них деякі подарував мені мій товариш молодости, його брат Пилип.

Потім оповідав мені Пилип, що Іван виїхав до Канади і купив собі готель і є багатцем.

3. Молода генерація інтелігенції.

Третя, вже стала хвиля кандидатів на інтелігентів вийшла з Грушова до міських шкіл в 1903—04. рр. До неї належав я, Іван Куцин, Іван Харкавців та Іван Пурій — зі Старого Села, Кузь Огар — з Канчої Гори, Семен Стецюк і Василь Хрунь, який змінив пізніше своє назвико на Ортинецький, з Красної. До світової війни вислав Грушів у міські школи крім згаданих ще таких хлопців і дівчат: із Старого Села — Гната Харкавцева, Вартоломея Копача, Давида Грицяя (не свояк Івана Грицяя), Івана Маркова й Миколу Спанчака та Катерину Куцин; з Канчої Гори — Івана Скічнева, Гриня Огара й Фесю

Лабяк; із Красної — Івана Чаповського, Лучку Луцева, Михайла Стецюка й Василя Фрецака.

Одна частина нас, гімназійних учнів з Грушова, ходила до дрогобицької (польської) гімназії. Сюди належав я й товариші: Іван Чаповський, Лука Луців, Михайло Стецюк, Гнат Харкавців, Іван Марків і Василь Фецак. Цього останнього батьки, вже по році гімназійної науки, забрали додів. Всі вищенаведені, за винятком Гната Харкавцева, мешкали в гімназійній українській бурсі (Св. Івана Христителя). Друга частина ходила до гімназії в Стрию. До цієї групи входили Іван Пурий, Давид Грицай і Вартоломій Копач. Групу ж самбірських семінарстів становили: Семен Стецюк, Іван Хоркавців, Василь Ортинський, Іван Скічнів, Кузь Огар, Феся Лабяк і Микола Спанчак.

У слідуючих роках збиралося більш як 15 господарів з цілого Грушова віддати своїх синів до міських шкіл. Ми учні, за тим самі сильно агітували. Агітували також наші сільські учителі, свідомі українці. З цих учнів і учениць вже ні одна людина не признавалась до русофільського табору. Українство в селі, а першій мірі на Красній, де люди більш поступові, поширювалось чимраз більше.

В тім найбільша, можна сказати, виключна заслуга молоді генерации грушівської інтелігенції. Правда, ми вже працювали в іншій духовій атмосфері і об'єктивних умовах галицького національно-політичного життя, як інші попередники. Український рух, що до кінця XIX ст. стояв у відношенні до всіх своїх противників (поляків, русофілів, галицької влади й австр. правительства) на оборонному становищі і його провід радо вітав всяку можливість компромісу, набрав з часом самопевности й агресивности. Наша суспільна праця розпочалася під знаком атентату Мирослава Січинського (12 квітня 1908.) на намісника Галичини графа Потоцького. Цей стріл був боевим сигналом нового українства, може ще не зовсім свідомого своїх цілей, але готового до завзятої боротьби за ті цілі, які воно уважало в даній хвили найважнішими. Стріл Мирослава Січинського пролунав як крик глибокої обиди, відчуті цілим народом і дав у видимій формі вислів тим настроям, які нуртували вже в більшості суспільности, і тим тенденціям, які, відповідно покермовані, могли боротьбу українства в Галичині за національно-політичну рівноправність поставити на порядок дня австрійської політики і зробити великий пролом в дотеперішній системі правління Галичиною. Атентат Січинського відбився широким відгомном і на селі і став найкращим контраргументом проти москвофільських наклепів, що українці — «польські запродавці». А ці москвофільські теревені в деяких околицях загізджувалися сильно в несвідомих масах.

І не тільки атентат Січинського, але й дальші політичні події, загальні вибори до парламенту в травні 1907. і 1911. рр. вибори до союму в 1908. р. боротьба українського студентства за університет, обструкція українських послів в парламенті і соймі, загострили в українському суспільстві зацікавлення до політичних справ; це спричинило, що було легше втягнути громадянство до організаційних рамок.

Уже про атентат Січинського мусіли ми, учні, розказувати нашим знайомим господарям, читати їм часописи і пояснювати, на скільки

нам самим були відомі й ясні причинові зв'язки цього акту. При тім зацікавилися вони й іншими справами. Приїжджаючи на вакації додому, мали ми все гурток слухачів, в якому читали часописи, казки або поезії Франка й Шевченка. Більшість з нас приїжджала додому все з різного рода літературою.

Зимою читали ми в хатах, а літом на придорожних дубах, для гурту нерідко 25—35 чоловік. Я найрадше ходив читати з моїм свояком (сином мого вученого брата) Іваном Хоркавцевим. При читанні ми чергувалися. Окрім часописів «Свобода» і «Громадський Голос» читали ми селянам найбільше «Лиса Микиту», «Коваля Бассіма» й різні поезії І. Франка. Пильно слідили читачі за акцією Гоголевого «Тараса Бульби». Поезії Шевченка читали також, але тільки історичні.

Заходили ми читати до Івана Куцина, згл. його мами, Семена Спанчака (Галушки), Вартоломея Хоркавцева, а найбільше до Гриня Скічнева, молодого господаря, що перший дався нам зеднатися для українства зпоміж молодих господарів і активно допомагав нашій роботі. Крім нього «стали українцями» батьки й деякі свояки учнів. По тих наших перших виступах в селі наче щось пробудилося. Селяни, давніше байдужі до часописів (крім вісток про війну, чи який атентат), горнулися тепер біля нас, щоб послухати щось нового про українське життя й боротьбу в парламенті або соймі. Але казки належали таки до найулюбленішої літератури; їх були б слухали в безконечність. Послухати казок збиралося старе і мале. Найбільше хвалили «Лиса Микиту».

В 1910. р. ми гімназисти з Дрогобича рішили дати підчас Великодніх ферій в Грушові представлення «Настоящі». Тяжко нам це не прийшло, бо його давали вже бурсаки; я грав ролю Степана, чи Остапа, сина старого русофіла. Ми роздали між себе ролі, зробили кілька проб, Іван Чаповський розмалював велике різнокольорове оповіщення і з тим ми поїхали до Грушова. Вечером, чи скорше вночі з першого на другий день Великодня, зібрались ми всі учні з цілого Грушова разом і прибили оповістку про представлення на попівській брамі, що веде в поле, та усно рознесли по селі вістку, що на другий день в клуні Дмитра Хоркавцева, батька наших товаришів, відбудеться представлення.

В означений час зійшлося стільки публіки, що в клуні і половину її не можна було примістити. Перше представлення в Грушові стало незабутньою подією; грушівці ще довго про нього говорили. По війні, завдяки І. Чаповському, повстав у Грушові свій аматорський театр і представлення перестали бути якоюсь дивовижкою. А хор, організований Чаповським, славився на цілу околицю.

Від того часу зачали ми думати про заложення читальні «Прогреси» у Старім Селі. На Красні читальня вже була від двох чи трьох років. Там заложив її сотрудинок о. Савицький, а в нас не було кому про це потурбуватися. Парох о. Душкевич, русофіл, ізза свого еґотизму, здріствата й зарозумілості — в цілому селі зненавиджена особа, не спромігся навіть на відновлення читальні ім. Качковського, а що вже говорити про працю в українському дусі. В Старому Селі парох Є. Борковський заложив свого часу чит. Качковського, а Антін Марків продав, чи подарував їй із свого огорода зараз при церкві кусок

площі під будову читальняного будинку. Управа спромоглася купити будівельне дерево і вже вибудувала була зруб, але для докінчення будинку не стало енергії, зруб простояв щось десять літ, поки його хтось не купив собі на хату.

Тепер ми взялися за заснування читальні «Просвіти». Ніхто з селян не знав, як це робиться, як закладається читальню.

Я пішов тоді до лікаря д-ра Чапельського, що, здається, був тоді головою філії «Просвіти» в Дрогобичі, і просив його про допомогу. Д-р Чапельський розяснив мені, що треба робити, дав формуляр для зібрання підписів основників і обіцяв приїхати на оснування читальні, яке відбулося на третій день Великодніх Свят 1911. (тисяча дев'яносто одинадцятого) року.

Скільки треба було основників — не пригадую собі того, досить, що ми з Іваном Хоркавцевим ходили три дні у великому тяжкі по різних газдах, щоб зібрати відповідну кількість підписів. Першим підписався Семен Спанчак, батько нашого наймолодшого товариша, поважний і шанований господар; його при заснуванні читальні вибрано головою. Читальня примістилася в домі мого стрия Дмитра, що відступив для неї половину хати.

Про все інше постарались також ми учні; запенумеровали часописи, закупили дещо книжок, завели касову й бібліотечну книгу, попенумерували книжки і справили печатку. Книжки для читальні в Грушові збирали ми також поміж товаришами в Дрогобичі і то так енергійно, що наша збіркова акція стала «притчею во язиціх».

До Різдва стояла читальня фінансово досить слабо. Членські вкладки, а також наші добровільні датки не вистачали на покриття всіх видатків і на закуплення більшої кількості популярних книжок. Але Різдво допомгло. На перший день Різдвяних Свят зібрались ми всі учні з цілого Грушова, ваяли зі собою Гриня Скічнева і ще двох свідомих парубків, і пішли колядувати на читальню. Було нас разом щось біля 20 люда. Як гукнув наш хор вперше під селянськими вікнами «Бог Предвічний», то аж луна по селі пішла. За ніч заколядували ми на читальню біля 50 корон і відразу поставили касу на ноги.

Щоб привчити селян читати й купувати часописи, запенумерував я на вакації 20 примірників «Свободи» на своє ім'я і розпродував її в неділю по селі. Зпочатку половина часописів мені оставалася, але потім розходилися всі. Часопис купували молоді господарі, деякі з них потім запенумерували собі самі «Свободу».

Про нашу роботу в селі доніс хтось до дирекції гімназії в Дрогобичі. Директор, вправді, слідства в тій справі не робив ніякого, але поляки учителі відплатили нам зате, а в першій мірі мені.

Бібліотека читальні числила в 1913—14. р. біля 200 книжок. В 1913. р. перенеслася читальня до Морозової хати, який виїхав був до Америки на роботу. Підчас війни книжки перенесено до Гриня Скічнева. По світовій війні читальня була якийсь час нечинною, аж новий парох українець, о. Іван Сенечко, відновив її і закупив для неї з церковних збірок площу на середині Старого Села, де давніше стояла коршма. Старе Село стануло в ряд свідомих сіл, але, на жаль, українській роботі робив великі перешкоди Вартоломій Копач, що став потім ярим комуністом.

На закінчення подаю дещо з життєписів поодиноких грушівських інтелігентів.

Іван Думін, мій брат, був два чи три роки учителем в Грушові і в Тинові, потім дістав посаду в Дрогобичі. Підчас світової війни, як резервовий чотар австр. армії, був командантом сторожевого відділу при заліз. мості в Розвадові, а по занятті Галичини приділено його до команди корпусу Гофмана, де він аж до розпаду Австрії сповняв функції команданта станції. В 1914. р. сповняв він службу на лінії Мукачів—Верецьки. По розпаді австро-угорської монархії (тоді він був вже резервовим сотником) — став командантом м. Дрогобича. На Наддніпр. Україні був командантом збірної станції старшин.

Яків Думін, другий мій брат, 5 літ молодший від Івана, учителював довший час в Ластівках, потім став управителем школи в Літині. За української влади був управителем одної школи в Дрогобичі.

Гринь Кізін, син заможного господаря, якого в селі називали «боярином». Учителював він в кількох селах дрогибицького повіту, а перед війною став управителем школи таки в Грушові. Це була незвичайно товариська і весела людина, а для нас учнів — старший товариш. Ми сходилися до нього дуже часто то на читання «Діла» і «Літ. Наук. Вістника», то просто так на балачку. Підчас війни Кізін дослужився в австр. армії степені хорунжого і згинув на італійському фронті.

Луцеві Яків і Степан, учителювали оба десь в околицях Борислава. Я їх мало знав, бо до Грушова вони майже не показувалися.

Михайло Пурій, син бідної вдови із Старого Села, приятель мого брата Івана, учителював в якомусь гірському селі, чи не в Залікті. Хорував на ногу і від неї помер в дрогоб. шпиталі, здається, в 1910. р.

Іван Пурій, син Семена, також бідного селянина. Скінчив 4 класи гімназії в Стрию, а потім дістав посаду в якійсь фірмі в Бориславі. Належав до тамошньої «Січі». Два чи три роки перед війною вступив до війська, служив при 4. курені 77. п. п. в Тузлі (в Босні) в канцелярії. Після війни остався там і серби переняли його як урядовця до магістрату в Тузлі.

Іван Куцин скінчив виділову школу в Дрогобичі, а потім вступив до друкарні як складач. По війні вернувся до Грушова, де і оженився і став хазайнувати.

Семен Стецюк, брат Михайла, скінчив перед війною учит. семінар в Самборі. Згинув підчас війни, здається, як австр. підстаршина.

Кузь Огар скінчив перед війною самбірський учит. семінар. Був начитаний, інтелігентний і належав до моїх найкращих приятелів. На вакаціях ми майже не розлучалися. Він кермував нашим учнівським хором. Підчас війни в 1914. р. служили ми разом в запас. курені 77. п. п. В листопаді він відійшов як однорічний капраль на сербський фронт, де його поранено. Потім жив він якийсь час у Відні. Підчас української влади був чотаром УГА і командантом станції Дрогобич. Згинув від кулі одного підстаршини, який хотів прочистити свій револьвер і необережно з ним обходився. Інші оповідали, що це було планове убійство.

Іван Хорнавіц покінчив перед війною самбірський учит. семінар. Служив при 33. п. краєвої оборони. В 1915. р. попав в рос. полон і

якимсь чудом вдалося йому дістати документи «біженця». На цій основі дістав він посаду кондуктора трамваю в Харкові. Коли я попав в полон, він роздобув мою адресу і ми листувалися. Підчас революції вступив він до якоїсь гайдамацької формації. По війні вернув до Галичини і дістав посаду в одній нафтовій фірмі в Бориславі. З ним я приятелював так тісно, як і з Огаром. Помер Хоркавців 1927. або 1928. р. на удар серця.

Іван Скічнів, семінарист, найкращий співак серед нас. Веселій був і найскоріший до жартів. В часі війни зголосився до Леґіону УСС, в 1918. р. приїзжав до мене в Київ, помер в 1919. р. в Чотирокутнику смерті на тиф.

Іван Чоповський також служив як доброволець при УСС, потім в Корпусі СС. По війні вернувся в Грушів, zorganizував кооперативу в Красній і в Старому Селі, а попри це театральний гурток і знаменитий хор. Це був справжній самовідречений народній діяч. Завдяки Чаповському зникли в Грушові останки русофільства і село зробилося прикладом для інших. В останніх часах мав він відкрити в Дрогобичі крамницю паперових виробів. Згинув від руки енкаведистів літом 1941. року, при відступі большев. армії.

Лука Луців, син бідного селянина в Грушові. В гімназії належав до відзначаючих учнів. В часі світової війни служив добровольцем в Леґіоні УСС. По війні студював в Празі в Українському Вільному Університеті, де й одержав ступень доктора філософії. Оголосив ряд праць з історії української літератури в «Літ. Наук. Вістнику» і «Вістнику». Був сталим рецензентом «Вістника». По повероті до Галичини дістав посаду в котрійсь з приватних гімназій «Рідної Школи».

Михайло Стецюк, брат Семена. В часі війни служив добровольцем в УСС. Попав в рос. полон і, як говорили, став большевиком і залишився в Росії. Мав ніби то мати якусь посаду в Ленінграді.

Давид Грицай, учень стрийської гімназії. Згинув у великій війні десь в Албанії. Дуже гарний товариш.

Гнат Хоркавців, брат Івана. В нижчих класах гімназії загравав з русофілами, але тільки для ориґінальності. Читав дуже багато і від австр. війська викрутився. По війні студював в Празі хемію. Повернув до Галичини як інженер і оснував у Львові фабрику ірхи. (На спілку з інж. Савяком).

Віртоломій Копач, учень стрийської гімназії. Найменший ростом серед нас і найтихіший. Я його зустрів в Дойч-Габель в 1920. р., як хорунжого УГА, тоді він прихилився до комунізму і, як оповідали, потім став дуже активним большевицьким підпольщиком разом зі своїм братом чи братами. Вернувся до Галичини і занявся пропаґандою комунізму в Грушові.

Іван Марків не був кривим Маркових русофілів. Ми його прозивали «Проклятий Марко». Належав до добрих товаришів і готов був допомогти в кожному ділі. Підчас світової війни служив добровольцем в УСС. До війни скінчив він чотири або пять гімн. клас і вже по війні науки не продовжав ізза смерті родичів, а занявся хазяйством. В його хаті пропагувалося енерґійно українство.

Микола Спанчак, син Семена, першого голови чит. «Просвіти» на Старім Селі. До війни скінчив, здається, 1 рік уч. семінара в Самборі.

Чи він був в УСС не знаю, але був в рос. полоні і домів, здається мені, більше не вернувся.

Гринь Огар, брат Кузя. Скінчив «виділову» школу в Дрогобичі і по війні більше науки не продовжував, а хазяйнував дома.

Фещак, яке його ім'я, не можу собі пригадати. Він жив на Красній, недалеко Кізинів. Скінчив, здається, тільки дві класи гімназ. в Дрогобичі ще на чотири роки перед війною. Був в бурсі Св. Івана Христителя; належав до найслабших учнів і тому батько взяв його із школи.

Феська Лабяк, походила з Калічої Гори. Її батьки жили зараз напроти Огара. Русофіли Маркові із Старого Села були її свояками і вона спочатку нібито схилилася до них, але потім стала свідомою українкою. Чи через війну була вона вже в семінарі, не можу собі пригадати. В часі відступу москалів з Галичини в 1915. р. Феська, очевидно під впливом Маркова Вартоломія, виїхала до Росії і була в Ростові н/Доном. Чи повернула звідтам домів — не знаю.

Куцин Наська (Катарина), сестра Івана, ходила два роки в Дрогобичі до народньої школи.

Крім вище згаданих мав вийти з Грушова також якийсь Фещак-Василіянин. Я бачив його ще дитиною, коли він приходив раз до нас збирати на якусь церкву. Тоді батько, оскільки не помиляюся, згадував, що цей чернець родом з Красної.

ЖИГМОНТ ПРОЦИШИН

(Гент)

Професія, письменство й покликання

*Steure mutig, Segler!
Der Witz mag dich verhöhnen!..*

Шіллер.

*Те, що має жити вічно в пісні,
мусить загинути в житті!..*

Шіллер

— Я задумую видавати власну газету; мої противники переконуються, що я ще не „скінчений!..“ — Я радяв би Тобі не цорнати з головою в діло, яке забирає Тобі Твій час письменника! Тільки те, що йде на стрічу Твоєму покликанию, варте Твогого життя, все, що відтягав Тебе від нього, не в міру Твогого пера!

(З моїх розмов із Ю. К. в Парижі, у квітні 1938. р.)

— Я рішився вислати подання до Відня, щоб дістати стипендію на медичні студії. Буду мати 33 роки, коли скінчу медицину, думаю, що це ще не такий страшний вік!.. — Ви приїхали з Краю дипломованим правником і покінчили тут економічні студії краще, ніж хтонебудь із Ваших бельгійських товаришів. Ваші професори вважають Вас непересічно здібним і вже майже рік Ви в асистентом Інституту для Економічних дослідів, працюючи рівночасно над тезою. В думках я бачив уже Вас світочем на нашому вбогому небі. Тепер Ваша новина бв мене легко по голові!.. Я ніколи не сумнівався, що економічна ділянка, це Ваш вибраний шлях!.. — Вона не дає мені морального вдоволення і маю вже її досить!.. — Чи Ви відчуваєте, що медицина, це Ваше справжнє покликання?

— Я не відчуваю в собі ніякого окремого покликання. Я знаю тільки, що я досить здібний, щоб однаково добре виконувати кожне діло!..
(З моїх розмов із м-р. Б. Д. у Брюсселі, осінню 1940. р.)

Мої свідки ще спомини: Р. С., К. М., Л. О. і багато інших: золоту трачене в житті, у верстві пороку та ласця. Золото, що світить мені мрячним і невеселим блиском, тещер, коли слухаю громадянських закликів до студентів, згублених за матеріальними обставинами і хвилевою кон'юктурою доби, і до письменників, що „мовчать“.

Свідомість покликання — це нивоз до боротьби, кинутій життю. Доля видається нам обоятна і сліпа тільки тому, що ми не бачимо ва нею нашого покликання. Стільки покликаних і так мало вибраних!..

Тема, порушена в тій статті, не зовсім нова в західно-європейських літературі та пресі.¹⁾ Вона обмежена тільки до проблеми літературної творчості. Але ж коли я писав цю статтю, мої думки були весь час у „рідних сторонах“ і не тільки „в літературному вимірі“.

У своїй нещодавно виданій збірці есеїв „Шляхи письма“, що її літературна критика Франції стрінула одностайним признанням, відомий французький видавець і письменник, Бернар Грассе²⁾ пише:

„Кожному, хто проявляє охоту до писання, і зокрема, якщо він має в цьому напрямі здібності, я порадив би стати спершу мулярем!..“ („Мулярем“ у розумінні якогонебудь практичного звання — Ж. П.).

„Професія“ — продовжує цей автор — „це не тільки якийсь окреме знання, або засіб до життя; це таке знання людей та речей, що його дає тільки дана професія. Є це людський матеріал, що його треба мов глини для кожного духового творення. Це — вміння говорити способом, що є притаманний даній категорії взаємин із людьми і речами, способом, у якому проявляється вже певна письменницька індивідуальність, яку я навчав би „реальною“ тому, що товчком до неї є пережита подія. І коли у надмірі приходить дар із успіхом висловлювати свій досвід — це вже талант“.

(Виходить, що професія — Грассе розуміє під тим поняттям практичні звання — це своєрідна передумовина талану. Цікаво, в якій „професії“ дозрівав талант Шелера, Байрона, Шіллера, Мюссе? — Ця завага — на маргінесі теми).

Торкає тієї проблеми і Дюгамель у своїй книжці нарисів „Сповідь без покути“:³⁾ „Єдиний шлях до літератури — це досвід життя і досвід якогось звання. Письменник фатально валивається тим, чим був „при старті“: журналістом, професором, адвокатом, лікарем!..“

В іншому місці:

„Жан Жак Руссо знаменито висловлює те, що я сам завжди думав, коли радив молодим людям, яким усміхалася літературна творчість, придбати собі друге звання, яким вони заробляли б на життя. Руссо пише: Я завжди відчував, що письменницький стан настільки є гідний пошани, наскільки він не є званням. Надто важко благородно думати, коли всі думки є присвячені питанню життя та заробітку.“

В інтерпретації Грассе це „друге“ звання є звичайним непорозумінням:

„У нашій добі можна часто почути про „друге“ звання у розумінні фаху, який є потрібний письменникові, щоб заробляти на життя. В цьому значінні слова нема властиво „другого звання“, тому, що письменство не є званням. Існує взагалі звання і письменство в нього родяться. Щоб мати успіх у письменстві, треба виконувати якийсь авання, навіть коли б воно мало припіанити нашу появу в літературі. Справжні письменники не гляділи ніколи на літературну творчість, як на звання; вона була для них завжди потребою, а то й konieczністю!“ —

Про відношення між письменником і життям цей автор пише:

— „Нехай ніхто не говорить мені, що протиставлять свої ідеали життявам вимогам і що вони ворохобляться проти цих вимог. Я переконаний, що справжні мистці

¹⁾ У сутю літературній формі порушена вона в талановитому романі-хроніці Роже Мартен дю Гар: „Родина Тібо“ (Roger Martin du Gard: „Les Thibault“). Вісім томів цього роману появилися у видавництві Gallimard в pp. 1920—1940.

²⁾ Bernard Grasset: „Les chemins de l'écriture“, Ed. Grasset, Paris 1942.

³⁾ Georges Duhamel, de l'Acad. Franç.: „Les Confessions sans pénitence“, Ed. Plon, Paris 1941.

(бо ж усі твори духа не вичерпуються тільки писаними речами) були завжди сповнені найбільшою пошаною до життя (розуміти треба: до життя у його матеріально-цивілізаційному аспекті — Ж. П.), найпокірніше підчинені його законам. Бо і як можуть творці, відчуваючи потребу висловлення, як головну потребу його життя — протиставити засоби творення засобам життя?

У Дюгамеля — відгук сентиментальної доби Руссо (пасивне сприймання життєвих „конечностей“: нема ради, в житті треба тягнути таку саму сіру брочку матеріального обов'язку, як і інші; дешевий гуманізм: неможливо ввільнитися від недосконалостей життя, що об'єднують під немолвим знаменником усіх людей, від тенія до кретина включно!.); у Грассе — більш оригінальний, але ж у висновках неменш утилітарний підхід до проблеми.

Отже чим є письменницьке діяння, коли воно не є званням? „Література“ — пише Марсель Арлян, один із чільних письменників сучасної Франції — не є працею на хліб, таксамо, як вона не є розривкою; це одна з найбільш глибоких і патетичних проб життя!..“

І це окреслення, хоч іде значно далі, ніж окреслення дане письменником Грассе, не розв'язує ще на нашу думку проблеми.⁴⁾ Думаємо, що правильніше є вийти в тій дискусії із поняття покликання ніж із поняття професії. Поняття професії, не входячи в етимологічні виводи цього слова (таксамо: фах, звання⁵⁾) вижеться у звичайній мові із двома ідеями: ідеєю основного заняття та ідеєю гроша. Поняття покликання сягає значно глибше, є в ньому метафізичний первень; це проблема не тільки заняття, але взагалі нашого відношення до оточуючого нас світу, до людей, це проблема нашого обличчя в житті. Творити в письменстві чи мистецтві „другий фах“, або обмежувати їх до випадкової сили, що вроджується в кадрі нашого професійного життя (іде про „практичні“ професії), це значить — заперечувати покликання в літературі або мистецтві.

Покликання — це щось далеко більше, ніж звання. Це стріла, що пронизує істоту людини і вказує її життєвий шлях. Поняття професії залишаться завжди до певної міри матеріальним поняттям, вислідною обставин, виховання, тощо. На покликання впливають в невизначній мірі бажання батьків, виховний чинник і т. п. Покликання проявляється в природі людини мов зерно кинуте рукою Творця.

Покликання є незалежне від професії, зате ж звання, що не покривається своєю природою в покликанням, буде завжди ярмом, що його рідко коли людина двигав з успіхом і в якому вона ніколи не виявляє усіх своїх вартостей. Справжнє звання людини повинно носити печать її покликання; ідеальне — в суспільному, індивідуальному та метафізичному відношенні — звання, це звання, до якого кличуть нас наша вдача, наші духові первні, наші здібності, наше атавістичне надбання.

Райнер-Марія Рільке пише у своїх „Ластах до юного поета“, що всяке життя є творче в цьому значінні, що людина не може безкарно нехтувати законам природи, якві хоче, щоб кожне ество розвивалося і боронилося на свій лад і лишало в житті свій слід у єдиній притаманній собі формі, за всяку ціну і проти всіх перешкод!..⁶⁾

Грассе помиляється, коли твердить, що справжній письменник чи мистець не знає конфліктів із життям, признаючи інстинктивно потребу практичного звання, що дозволяє йому заробляти на життя оподалі муз. Організування життя в рамках двох занять кінчається швидше або пізніше „ввільненням“ заняття, що відповідає покликанню, коштом другого, неправильного. Життя майже всіх замітних літературних творців було більш або менш позначене драматичним первнем тих конфліктів.

Рабле вступив у священничий стан, але ж по довгих муках і ваганнях скинув одягу священника, був лікарем, але не довго, бо і це звання не було його покликанням. Ляфонтен пробував теж щастя в духовному стані, але недовго, пробував успіху на посаді, але мусів скоро валишити її, бо був неадапним урядовцем; Мольєр мусів на бажання батька готуватися до правничої кар'єри, тоді, як уся душа його горнула до театру; по кількох роках боротьби він ввборов собі нарешті право на здійснення

⁴⁾ Думаємо, що література може бути і працею на хліб і розривкою. Нам йде м. ін. про те, чим вона повинна бути.

⁵⁾ Здається нам, що поняття звання більш наближене до „покликання“, але ж розговорна мова уподібнює ті три слова.

⁶⁾ У Рільке: кожна творчість вимагає дань цілої людини. У Грассе письменницька творчість — це „joissance“, поняття, яке ми переклали б словом „вживання“, у розумінні любовної насолоди.

своїх намірів. Таксамо молодого Расіна намагалися пор-роялиські пустельники відтягнути від драматичної творчості. Бомарше пробує всіх звань, він стає на переміну годинником, придворним економом, музиком, купцем і кінчає на літературі, що була його справжнім покликанням. Сервантес знаходить своє покликання щойно на п'ядесятому році життя. Гете досягає ступінь доктора прав на шtrasбурацькому університеті, але тут же знайомство з Гердером уводить його на шлях його літературного покликання. Скільки трагічних відгомонів цього конфлікту, не тільки в житті світових, але і в житті цілої нивки наших письменників.⁷⁾ У мистецтві класичним прикладом цього конфлікту залишиться трагічне життя Ван Гога.

Людина, що під натиском обставин або в ім'я матеріального опортунізму посвячує своє життя ваянню, яке не відповідає її покликанню, ніколи не виявить в ньому всіх своїх творчих можливостей, своєї справжньої індивідуальності, того зерна, що в ній дімає.

Навіть духово слабозвинена людина має своє покликання, але ж часто вона не здає собі в нього справи і вперто, хоч в добрій волі, залишається на шляхах, чужих її творчим притаманностям. Пригадаймо тут засаду Монтеня: піанай самого себе.⁸⁾ Монтень увалужнював її від ступня інтелігенції, ми ж вбачаємо в ній також діло інстинкту. Скільки інтелігентних і здібних людей не відгадують його, або просто насилують його, вибираючи звання, подиктоване амбіцією, страхом перед зусиллям і жертвами, але врозумілим обов'язком і т. п.

Проте можна повднати одно або і більше ваянть в покликанням, якщо вони є повднані в тим останнім основними і цитовими для даної індивідуальності первинними творчості. Так нпр. журналістика може бути експресійним засобом, який доповнює тільки для автора ті можливості творчого вияву, що в притаманні його покликанню. Те саме можна сказати про мистецтво, музику, звання педагога, тощо. Кіплінг був через ціле своє життя і письменником і журналістом, таксамо Папіні; між сучасними французькими письменниками нема ні одного, який не займався б рівночасно журналісткою. Багато письменників учителює та професорує (У нас м. ін. Лелкий; Мальярме вчав черев ціле життя англійської мови та граматики по франц. ліцеях і тому мабуть ціла його творчість видається нам поетичним перелицьованням англійської складні!). Улюбленим ваянтям письменників була завжди літературна критика, яку, залежно від її якості, можна вачислити і до журналістики і до письменства.

Думаємо, що Грассе ванадто вузько і трохи тенденційно підходить до проблеми, коли пише:

„Кольсь Мольєр, Шекспір, Монтень і ін. не вимагали від літератури, щоб вона їх годувала“. Це правда, що Мольєр був театральним підприємцем, адміністратором, режисером, але ж бо ті практичні аспекти діяльності Мольєра органічно вязалися в його драматичним покликанням. Живлом Мольєра був театр і багато драматургів тієї доби були в більшій або меншій мірі театральними підприємцями. В шіснадцятому та сімнадцятому століттях західно-європейський театр був ще в целенах своєї технічної еволюції і те, що в модерному театрі в темою поділу функцій і творить зміст цілої нивки звань, творило ще нерозривний круг діяння драматургів.⁹⁾ Отже була це також конечність доби. Таксамо Шекспір був театральним підприємцем, режисером і адміністратором і хто знає чи в інших умовах, в умовнах несвоєї доби він був би залишив нам ту літературну спадщину, якою він придбав собі безсмертність. Була це, без сумніву, діяльність, в якій львина частина активного часу не йшла безпосередньо в перо, але ж у цілому творила вона кадр праці, на якому покликання радше авскало, ніж тратило. В тій добі драматург не відділювався ще від

⁷⁾ У своїому найзамітнішому, хоч понуро песимістичному творі „Стелльо“, Альфред де Вінї малює трагічне життя і смерть поетів Жільбера, Чаттертона і Шеньо, що впали передчасно жертвами реального життя. Згаданий твір — це палкий акт обвинувачення проти суспільності усіх історичних епох і всіх політичних режимів, що дав марно гинути своїм поетам. На думку автора, справжній літературний творець в органічно невдбний жити реальним, практичним життям; погляд, із яким ми не можемо ніяк погодитися. Літературний творець — це не теплярняна рослина, яку треба хоронити перед вітром і холодом!..

⁸⁾ Засада перейнята від грецьких філософів. Рільке пише: ввійдіть до себе і піддайте іспитові ваше покликання; навіть коли цей іспит скаже вам, що ви не створені на те, щоб бути письменником, він не буде даремний, бо ваше життя завдячуватиме йому свій правильний шлях!

⁹⁾ Не треба забувати, що під оглядом сценічної техніки театр Шекспіра стояв значно вище, ніж аматорський гурток у найдалнійшій закутні нашої провінції.

мандрівного актора. Таксамо письменники Ренесансу були часто видавцями і друкарями своїх творів, Браам із Роттердаму провів майже рік у друкарні Мануччі в Венеції, працюючи над своїми „Приквітками“.

Коли ж мова про Монтеня, то не треба забувати за прикладом Грассе, що творчість згаданого письменника в доби коли він виконував звання судді, не залишила ні сліду, ні спомину в історії французької літератури. Щойно коли Монтень кинув своє звання судді, до якого він не відчував найменшого замишування, та посвятився виключно літературі, створив він свої безсмертні „Нариси“.

Пригадаймо, що Бальзак, Дікенс жили виключно в літературній творчості і це не перешкодило їм бути великими письменниками. Джек Лондон заробляв на життя найбільш виснажуючою та різномірною працею, щоб дозволити собі за кілька місяців свободу літературної творчості і так на череміну, поки не добився свого першого літературного успіху. Від цього моменту він жив виключно в пера. Жили і заробляли тільки пером Альфонс Доде, Мюссе, Оскар Вайльд і багато інших письменників. Правда, не один визначний письменник заробляв на життя практичним званням. Василь Стефаник був медиком з освіти, але ж іде в його писаннях лікарське звання не залишило сліду, як джерело його літературної творчості.

Відомо, що не один письменник був адептом медицини. Також Дюгамель виконував ще під час мивулої Світової війни звання лікаря. Вистане вам, однак, глянути на його літературний доробок, щоб ствердити без порівняння більше місце літератури, ніж медицини, в його житті. Не знаю, чи Дюгамель виконує ще своє звання лікаря, але ж я ніколи не повірив би йому опіки над моїм здоров'ям, вважаючи, що його справжнім званням (званням, що йде впоряд з покликанням) є не медицина, а література. Можливо, що наше враження наївне, бо можна виконувати „звання не з покликання“ краще, ніж хтось, хто виконує його з покликання; це справа талану; талант не завжди є рівнозначний з покликанням. Існують виняткові люди, обдаровані неодним талантом, але ж, вдається мені, людина не може мати двох покликань!.. Молодий Паскаль мав майже геніальні здібності до математики, але ж покликання його було інше. Аксель Мунте дав нам непересічний твір „Книга св. Михаїла“, але ж із покликання залишився він лікарем. Таксамо Алексій Карель залишився не письменником, а лікарем і біологом, дарма, що його талановитий твір „Людина — невідома істота“ найшов такий широкий відгомін у західно-європейській літературі. Лямартін валивши по собі подвійну славу поета і політичного мужа, проте від початку до кінця своєї політичної кар'єри валившись поетом, хоч і старався він тоді усіма силами „не бути поетом, відчуваючи, що натура поета не йде в парі з ділом справжнього політика. Тому під час цілої своєї двадцятилітньої політичної діяльності не дасть він ні одного літературного твору, вертаючись до письменства, мов вовк до лісу, щойно по вірванню з політичною діяльністю. Іабріель Д'Анунціо держав у напруженні напротязі довгих місяців політичну Європу своєю фіюмівською епосею, але ж творив він її не як політик,¹⁹⁾ а як поет — романти і ціла його військово-політична кар'єра залишиться тільки окремим розділом у його літературній біографії. Таким самим романтичним епізодом залишаться в житті Байрона його політична діяльність. Політичним діячем більш прозаїчного стилю, хоч і непересічно талановитим, був Барес, але ж його політична активність відбилася найменш тривким слідом у його літературній спадщині. Політична й дипломатична кар'єра Шатобріана постійно заломлюється під тягарем Шатобріана-письменника. Із сучасних письменників одинюквій Кьодель об'єднував у довоєнній Франції кар'єру амбасадора із покликанням письменника, але таксамо як Шатобріан (не згадуючи вже Стендаля, для якого дипломатична служба була тільки синекурою) не створив він у дипломатичній історії Франції нічого помітного. Навпаки: Муссоліні має за собою низку літературних творів, але ж ніхто не назве геніального диктатора Італії письменником із покликання. Мало кому відомо, що геніально-талановитий політичний і громадський діяч націонал-соціалістичної Німеччини Гебельс почав був свій життєвий шлях, як письменник.

Думаємо, що контакт із життям у рамках практичних звань не є передумовою літературної творчості. (Дюгамель, Грассе). Кожне практичне чи мистецьке звання повинно мати одну провідну етичну засаду: вложити в працю найкращу частину свого „я“. Тому літературна творчість не може обмежуватися до „довілля“, „від-

¹⁹⁾ У політичній площині фіюмівська епосея покінчилася невдачею д'Анунція, який мусів капітулювати перед урядом і генералом Кавілія.

починку", „передпшкн".¹¹⁾ Без сумніву матеріальні обставини змушують часто, а може і надто часто, людей в письменницьким покликанням до заробітничання на життя таким або інакшим практичним званням, але ж у таких випадках інстинкт самооборони нашого покликання велить нам обмежити заробітне заняття до кінцевого мінімум, оскільки очевидно це можливо у кадрі даної заробітної професії. Воно буде званням тільки у повсякденному розумінні слова, але ніколи у тому етично - суспільному значінні, в якому ми розуміємо звання в покликання і в якому і літературна творчість заслужовує на наву самостійного звання.

Безсумнівним є однак факт, що контакт із життям у рамках практичного звання дав неодному письменникові і тематику і надхнення, „глину до творення", як пише Грассе. Роберт Бернс був би може ніколи не дав своїх балад і пісень, надиханих розумінням і заорудливою любов'ю природи, коли б не був провів свого життя за плугом. Джозеф Конрад не створив би може ніколи своїх величнів малюнків моря, коли б не був провів половини свого життя, як моряк і капітан торговельних кораблів. Велс, біолог і природник у заранні свої літературної творчості, найшов у цьому званні темативні ідеї до своїх перших творів. Коцюбинському дало не одну тему його звання („філоксера"), таксамо як і Черемшині. У свою „Оповідь про рід Форсайтів" Гелсворсі вложив свій життєвий досвід і методику правника. Але ж із біографії Конрада ми знаємо, що був він зовсім пересічним корабельним капітаном і ми думаємо, що вже досить часто томилн його мрії і надхнення письменника, передчуття його справжнього звання. По його смерті його дружина описуватиме, як підчас прогулюк яхтою він тратив голову і володіння над судном під невинною бурею. Бернс мусів бути кепським хліборобом, бо вупнявся в екстаівній роздумі над червачком, що падав жертвою леміша, Гелсворсі і Велс покинули досить скоро свої практичні звання, щоб посвятитися всеціло літературі. У своїй переписці із Д. Донцовом, опублікованій свого часу у „Вістнику", Черемшина оправдує свої літературні мовчанка тиграем професійної праці; тому так мало перлин залишилося нам по Черемшині.

Літературна творчість повинна бути зведичником і носієм життя. Літературний талан і письменницьке покликання — це не паспорт на те, щоб замякатися в чотирьох стінах із листком білого паперу і творити здалеку від життя.¹²⁾ Хай літературний творець шукає зустрічі в життям у всіх його виявах і формах, але хай ця зустріч із життям буде водночас і пробою його характеру та душевної сили: не клонити хребта у матеріальній данині життя, що часто проявляє свою деспотичну логіку, але мати завжди готові крила до алету, не піддаватися життю, але панувати над ним душевним вором, бути лицарем і боєм життя, але гострити зброю талану тільки в обороні цього, що єднає в ньому хвилеве в вічнім. (Вічна є краса, вічна є Нація і вічна буде маратон нації, вічне є геройство, вічний є напір людини на землю і на простір, вічна є боротьба Бога з людиною і боротьба Людина з Богом)! Пробиватися у життя творчям врывом аж до межі, поза якою воно творить із сплнца Божого — раба Божого!.. Бути по лицарськи вірним своїй музі, навіть коли б прийшлося гинути за неї голодною смертю на бруку!.. (Пригадується мені крик роввуки Самчука на сторінках „Вістника").

Тесати дошку, хоч би в найскромнішому званні, але ніколи довше, ніж цього вимагає покликання!.. Мандрувати крізь докв і поміж паруса життя й збирати основне та суттєве для синтези, до якої повинна стреміти кожна, справді літературна, творчість!.. Ити крізь життя передягнутим імператором духа!..

¹¹⁾ Не значить це, що історія літератури не знає першорядних творів, написаних у дозвіллі і далеко від літературних амбіцій. Коли мадам де Севінья писала свої листи, до доньки замужної ва губернатором Провансу, графом Гріньян, напевно не було в її голові гадки, що ті листи залишаться одним із найкращих пам'ятників французької літератури. Але ж поняття дозвілля в цьому випадку досить проблематичне, бо мадам де Севінья не мала іншого звання крім „звання матері" і ті листи були, як вона сама пише в одному з них, „найкращим амістом її життя і її одиноким заняттям", відколи її улюблена донька опинилася далеко від неї. Лавреатом однієї в минулорічних літературних нагород Франції є швець Марграву, що написав у хвиливах дозвілля свій твір: „Червона гадина".

¹²⁾ Література Пруста і його епітонів: хоробливий, сентиментальний гуманіам (Дюгамель), надмірна інтроспектива й безплідна психоаналіза (Жід, Жіроду) замість двамічного гуманіаму і творчої синтези.

Ми адаємо собі справу з цього, що ця наша праця — це радше нарис проблеми, ніж вичерпуюча студія (Чи взагалі можлива вичерпуюча студія над тією проблемою?) Життя таке многогранне і дів в ньому така безліч сил, а зокрема в житті письменника, який із своєї природи вразливіший на них, ніж загаль людей, що можна б найти неодня приклад, щоб „збентежити“ мою „тезу“ про покликання. Бо і справді, життя розторошує природні покликання тисячів, а може і мільйонів людей. Сотки „невреалізованих поетів“ умирають в житті смертю „несвідомого жовніра!..“

Проте, ми ніколи не скажемо, що життя є „сліпе“ у тому розумінні, в якому біологи звуть природу марнотратною. Волі природи, що сів тисячу зерен на те, щоб одно з них зійшло, ми протиставимо волю зерна: кільчити та рости хочби на камені.

Гент, у квітні 1942.

Поправки Франка у власному тексті

Іван Франко в 1881. році умістив у львівським журналі „Світ“ (1881. р. ч. ч. 8—9, 10, 11—12 та 1882. р. ч. 1) літературно-критичну студію „Причинки до оцінення поезії Тараса Шевченка. II. Темне Царство“.

В 1914. році Франко видав цю студію окремою книжкою —

Ів. Франко. Темне царство. Міжнародна бібліотека, ч. 14. Львів 1914.

У передмові до цієї книжки Франко зазначив:

„Передруковуючи цю студію по 33. роках, я поробив у тексті деякі, не дуже авачні язикові, стилістичні та річеві поправки“.

Незвичайно цікаве питання, які саме поправки зробив Франко у своїй власній праці по упливі 33. років освітлює п. П. К. у статті п. н. „Язикові та стилістичні поправки Ів. Франка в тексті літературно-критичної студії „Темне царство“, уміщеній на сторінках вже кілька років тому припиненого харківського журналу „Літературний Архів“ книга перша-друга за 1931. рік. (ст. 118—130). Поправки Франка в тексті студії „Темне царство“ виписав дбайливою рукою п. П. К. рядок ва рядком, сторінка за сторінкою.

Ці поправки Франкові мають першорядну вагу, бо власне таких поправок уперто не хоче робити наша преса та її редактори. Хоч в останніх роках у нас вже більше звертають увагу на мову, але й досі, на жаль, уживають багато перестарілих і помилкових форм. А тому слід уважно простежити, як Франко в 1914. році виправив власними руками свої власні помилки 1881. року.

З поправок, які на ст. 119—126 „Літературного Архіву“ подав п. П. К. вибираємо лише те, що має більшу практичну вартість — беремо переважно ті хиби, які найчастіше допускають ще й тепер.

Надруковано 1881 р. Виправлено 1914 р.

В його мислі
намітити той перелом

хоть
стоїть нагадати

високообразованих
але і в філософії і
прочих науках
висказувались

писателі
остатнє
писались або задумувались

переводились
замічаємо
намагання
виводів
в ділах політичних

в його думках
завначити той перелом

хоч
варто, треба нагадати

високоосвічених
але також у філософії та інших науках
висловлялись
письменники
остатнє

писав або задумував писати
перекладалися
завважуємо
змагання
висновків
в питаннях політичних

Надруковано 1881 р. Виправлено 1914 р.

тога
замічу
вічтожність
наболівшу
не дав захопитись
тієї великій хвилі

не диво за тим
котре мов грім
протівно
шукаючий ідеалу в
минушості

другі пісні
в котрих
то прецінь
боронять не гайдомаччави історичної, а тої
мвожество, много
обширний ставок

ця
заважу
нікчемність
наболілу
не мав захопитись
тою великою хвилею

тому не диво
шо мов грім
навпаки
шукання ідеалу в
минушині

інші пісні
в яких
то все таки, проте
боронить гайдомаччину не історичну, а ту
багато
широкий ставок

Надруковано 1881 р. Виправлено 1914 р.

угнетених
чуство
знакомим
звісна, звісно, звісна річ
посвячена
неправду, лежачу

вирізняється
Кавказ же
находить
вказана
іменно
доповнюється
в тім згляді
найслабша штука
описання подорожі,
в котрій картини
случайно чередуються
і міняються
занимається
о критиці, о природнім праві
висказує чуство
розраголення

заразом
прямо
висказуватися
найпаче
що діяти чоловікові,
живо чуєчому,
горячому і люб'ячому
старається
показує причини,
для чого він береться
їй помочи
прочих
виступавших
в цілій ширині
якою небудь
серьовним
бездушним а могутнім

пригноблених
почуття
звнйомим
відома, відомо
розуміється
присвячена
неправду, що лежить

відрізняється
натомісць Кавказ
знаходить
вказана
власне
доповнюють себе
з того погляду
найслабший твір
опис подорожі, де
картини припадково
чергуються та міняються
займається
про критику, про природне право
висловує почувань
вибухи (в інших випадках може бути
„балаканина“, примітка наша)

разом із тим
просто
висловлюється
особливо
що ж діяти чоловікові,
в якого чується
гаряче й серце
повне любові
силується
розкриває причини,
для яких він береться
помогти їй
інших
що виступали
в цілій повноті
якою будь
поважним
бездушним і могутнім

Надруковано 1881 р. Виправлено 1914 р.

безгранвчну
відтак
малюючи їх в таких
барвах
случаї
повдичих
повдичо
невтомимі
но
ровблискує
круг царя
не мож було
осміяти того холопства

помимо
представив
уловини
в її властивий спосіб
обвалювати
ту
молить
котрий, котра
спонукала його до
написання „Кавказу“
в правій обороні

узлом
обіцює їм
виступлення
на вні
фальш
хоч і становлять
огнива одного ланцюга

обіч
неограничений
іволюється і позбавлюється
сама своєї підстави
катастрофа настала

нічо
пливе
в більшій степені
для вдоволення

безмежну
потім
малюючи їх такими
барвами
випадки
поодиноких
поодинокі
невтомні
але
виблскує
довкола царя
не можна було
осміяти те холопство

не вважаючи
змалював
умови
властивим їй способом
валити
тут
молитов
що
спонукала його написати
„Кавказ“
в оправданій обороні

кузлом
прирікає їм
виступ
на зверх
облуда
хоч і творять
огнива одного ланцюга

обіч
необмежений
іволює себе і позбавляє
сама себе своєї підстави
катастрофа наступала

ніщо
пливе
в більшій мірі
для задоволення

п. П. К. у своїй праці наводить значно більше (аж 238) поправок тексту, які Франко зробив у тексті своєї невеликої книжечки (розміром в один друкований аркуш). Ці дуже численні явикові і стилістичні поправки свідчать про незвичайно велику дбайливість Франка, свідчать про те, що Франко свідомо змагався наблизити свою мову до загальноукраїнської літературної мови. Франко дбайливо виправив свої архаїзми й провінціалізми. На жаль, багато в тих помилках, які в своїй розвідці Франко ще в 1914. році трапляються раз у раз на сторінках нашої преси і тепер.

До хиб, яких ще й досі ми не перемогли, належить цілий ряд архаїзмів та москалізмів, що їх допускав у своїй мові й молодий Франко в 1881. р., але які такою певною рукою перекреслив він у р. 1914. і виправив їх на народні слова. Наприклад: стоїть нагадати на варт нагадати, високообразованих на високоосвічених, вискачувались на висловлювались, писателі на письменники, переводити на перекладати, прочі на другі та інші, замічаємо на зауважуємо, виводи на висновки, діло на пита-

ня, нічтожність на нікчемність, угнетених на пригноблених, знакомий на знайомий, знаходить на знаходить, чувство на почуття, займатися на займатися, найпаче на особливо, анказав на вислов, замічав на додав, сейчас на зараз, помочи на помогти, случай на пригода, навідворіт на навпаки, неограничений на необмежений, відтак на потім і т. д.

Таксамо в тексті своїй розвідки усунув Франко і галицькі провінціалізм. Заїменник нічо Франко всюди виправив на нічого, прецінь на все таки або на про те, хоть на хоч, ту на тут, о на про; виправляє сполучник но на але, прислівник мож на можна. В українській літературній мові нема форм тамтой, тамта, тота, тоті, сеса, сесі, в тільки та, ті, ця, ці. Франко всюди виправляє тота на ця.

Пасивну форму дієслів Франко виправляє на активну, писались або задумувались на писав або задумував писати. Франко робить також поправки щодо вживання дієприкметника шукаючий ідеалу він виправив на шукання ідеалу і т. д.

Булоб дуже добре, коли б панове редактори і коректори наших періодичних видань почали нарешті звертати більше уваги на мову своїх газет та журналів. Найім трохи придасться приклад Франка! Може кому з них доведеться побачити наведені вище таблиці Франкових виправлень: ми навели саме ті хви, що їх найчастіше (що дня!!!) можна зустріти на сторінках нашої поточної преси.

Рецензії

ВАСИЛЬ КАРХУТ: ПОЛУМЯНИЙ ВИХОР (Повість), Прага 1941, Видавництво „Колос“, стор. 128, 16^{с.} Обгортка Р. Лісовського.

Підчас війни появляється друком більше поезій, як епічних творів. Це явище загальне, не тільки українське. Його стрічаємо і в німецькій літературі, літературі того народу, що від 1939. р. живе патосом боротьби, яка на довгі століття вирішить долю Європи. Хоч німецькі письменники мають вже сьогодні крицеву ідейну основу, то все ж таки в німецькій мові немав тепер великих епічних полотен з сьогочасности. Автори мусять впадати в репортажний жанр, коли дотикаються пливкої, навіть для них, теперішности; інші ж, які задумують створити тривкіші твори, переносять читача в ті моменти минулого, що своєю динамікою нагадують бурхливу нашу епоху. Це могли б робити й наші письменники, якщо нервово напружена та серпанком невідомого прикрита наша пливка сучасність дозволила їм відорватися від наших днів та дала спроможність зануритися на довший час в нашому минулому, коли нераз рішалася вже доля нашого народу. На жаль досі тільки Б. Лепкий спромігся на історичну повість „Круги“; Іван Ле міг працювати над своїм великим задумом створити велику епопею під заголовком „Україна“ в умовах московської дійсности і тому його „Наливайко“ (I. часть трилогії, Київ, 1940, ст. 418) деколи стяг на „братню“, московську, ідейну основу. Та в нас не появилася досі майже нічого з творів репортажного характеру — і це вже можна б класти в вину нашам письменникам, що навіть не ревструють сьогоднішнього великого дня.

Повищі міркування влегшать нам оцінити повість про Волинь на передодні теперішньої війни, що її написав В. Кархут під заг. „Полумяний вихор“.

„Література випереджує життя! Коли ж в нації немав вождя, її вождями поети! Та чи проникли оті вожді вглиб? Де в нас у пісні, у народній пісні, прагнення героїчного? Здобувчого, не заховного? Немав почви для вшпекання героя, від коляски!“

Повищі слова автора треба б доповнити заввагою, що в часах Княжої і Козацької державности, а пізніше в творах Шевченка, Лесі Українки, Ольги Кобилянської та пововинних письменників бачимо не тільки „млосну“ героїку ратая, але й всенациональну, що етнографічну масу перетоплювала в національний моноліт.

Та повищі авторові слова викликала ціла низка постатей волинської інтелігенції, що то її вже У. Самчук не в ясных красках амальював у своїх творах. В Кархута село, як „пень народу“, вдорове, а інтелігенція яндсь „покручі — не раса“. Між нею не бачив автор майже ні одного позитивного типу. Всі ті Ангеловичі, Михайловичі, Арсени, Зміновіхенки — це „справжні земноводні сотворіння“, — що і зявами дихають і легені на всякий випадок мають“, бо... ану ж „болото висохне“. Вони чекають ще на дійсно українського Гоголя, щоб бичем своєї сатири показав нам їх у правдивому дзеркалі. Бо Кархут у своєму репортажному стилі малює їх і яскраво — то вже ж таки тільки прихавцем, кількома плямами свого письменницького мазаль-

ника. Л. Бурачівська в передмові до повісті думає, що ті постаті, той світ „вже за нами“, що „Полум'яний вихор“ — це „пам'ятник минулому“. Та хто читає дописи з усіх вишних земель, знає, що воно, на жаль, не завжди так! Оті „хруні“, чи „холуї“, ще не перевелися, вони, ті наші мімікрі, як тільки можуть, шкодять українському народові, і наші письменники на їхньому тлі мусять нам змальовувати позитивні органічні українські типи, що будують, а не живогіють; провідників, що дійсно ведуть, а не тільки біжать за воєм історії, та ще й варікують, що часто той віз розторошує їх задніми колесами.

Читач не знає, чи твір Кархута — це щоденник, хроніка, репортаж, чи монтаж українського життя за 5 літ перед вибухом війни. Дія відбувається в Крем'янці на Волині — та автор крім лікаря Гордія немов в сочці згуртував не тільки все українське життя на тлі тогочасної дряхливої польської „моцарствової“ держави, але й відбув і події на південь від Карпат з ніччю на 16-те березня 1939. р. включно. То ж нема дива, що життя це бачимо в мініатюрних, згущених рисах, що можна б їх у всіх напрямках розширювати, щоб дістати повну картину, а не тільки, хоч і плевнерні, шкідливі.

Бурачівська аве книжку Кархута „національно-політичною“ повістю. Ми б назвали її безсюжетним твором, в якому бракує головного героя, бо навіть особа Гордія з трудом лучить 36 розділів оповідання, що не дає повної картини волинського життя за 5 літ. Цього не міг би зробити навіть письменник з більшим літературним досвідом, якщо б мав до диспозиції 120 сторінок малого формату.

Та не сам тільки розмір твору не дозволяє нам ввати „Полум'яний вихор“ повістю. Вже з повмщого можна пізнати ідею автора в цьому творі. Та пишучи її репортажним способом — не мав автор ясного основного плану, а без нього ніхто не в силі написати дійсної повісті. Основний план твору був би одночасно предестинував те, що має бути панівним елементом твору: сюжетність (фабула), характеря, національні, чи політичні проблеми, чи щось інше. В зв'язку з позицим стоїть і форма оповідання. Автор користується об'єктивним способом розгортання твору: він увесь розповіджений ніби в третій особі. Та в дійсності все розказується зі становища лікаря Гордія — це бачить навіть той читач, що не знає нічого про взаємини Гордія з автором твору.

Несуцільна й сама постава автора до окремих місць в своєму творі: поруч захоплення стрічаємо також іронію та сатиричні місця закропльовані місцями й дидактизмом, а то й комізмом.

Про стилістичні засоби нехай говорять оцей уривок:

„Гордія тут не потрібно. Рішається вернутись домі. Отже: розгром поставленний! На землю! Знов події підуть понад нами, без нас, без можности боротьби бодай так, як Карпатська Україна... Просто з весільної вечери, сердитий на увесь цей балаган сів на поїзд і поїхав домі. Це останній поїзд. На другий день вибухла війна“.

Кархут узяв як мотто уривок з Майка Йогансена про подорож доктора Леонарда по Слобожанській Швайцарії. Своєчасно читали ми той твір на сторінках „Літературного Ярмарку“ та подивлялись автора за його оригінальний тон, який вносив в наше письменство. Автор „Полум'яного вихру“ хотів забагато сказати в малому творі; він з різною чуттєвою поставою підходить до своїх героїв, не давши при тім чіткішої їхньої характеристики. Це бачить і гадувана вже Бурачівська, пишучи, що „важко це вловити в щось одне, бо воно розбігається на всі боки, як оте проміння кришталу“.

Гадаємо, що автор забагато стін вишліфував на тому кришталі і безліч промінчиків розприскує на всі сторони відблиски, не даючи суцільного одного, але ясного відблиску.

Та й ми певні в тому, що й ті всі промінчики не відбили вірно волинської дійсности з тих часів. Там напевно було більше світла, як це бачимо в Кархутовім творі, бо інакше але було б з нашим майбутнім. Існують у нас ще й інші позитивні постаті крім лікаря Гордія... Існували вони напевно й на Волині, а навіть і в самому Крем'янці, що з таким аусвляєм боронив свою гімназію перед польським наступом. Тому гадаємо, що легковажний, а то й насмішливий тон з усіх починань крем'янецьких волинців — не завжди оправданий.

Та й це одне. Навіть постать самого Гордія виходить досить таки паперова, бо читач мусить вірити в його ващість над волинцями тільки на основі того, що йому автор до вірування подає. Гордієві ж діла, крім боротьби з червінкою — того не говорять...

Порада: менше Гордівої самопевності та більше творчого зусилля! Авторам передмов до нововидаваних творів: Пишіть про попередні авторові твори, а друкований твір нехай сам говорить про себе!

Л. Гранічка.

ДР. ЯРОСЛАВ РУДНИЦЬКИЙ: ЯК ГОВОРИТИ ПО ЛІТЕРАТУРНОМУ?, Самоосвітня Бібліотека ч. 5, Українське Видавництво „Проблем“, Прага 1941, 16^с, стор. 103.

Українське нормативне мовознавство мав за собою вже великий і гарно пройдений шлях, коли брати під увагу праці Сімовича, Огієнка, Свнявського, Куралової, Смеречинського й ін. А проте нова праця Рудницького в цій ділянці, не тільки, що нова в самому підході до справи, але теж цікава й оригінальна з уваги на своєрідний спосіб опрацювання теми. Автора (й читача) цікавлять у ході міркувань передусім мовні помилки й від них починається розгляд поодиноких питань з ділянки звучні, словотворення, складні й слівні української мови. Це перша в нас книжечка типу французьких „граматик помилок“. Автор обстоює в ній всеукраїнський принцип у мовних явищах. Досі нпр. було загально поширене твердження, що тільки т. зв. галичани „псували мову й що тільки т. зв. „великоукраїнці“, зміли по літературному говорити й вона єдині були покликані нормувати нашу мову. Тимчасом на основі помічень Рудницького показується, що так і на заході як і на сході українського мовного простору є в нації інтелігентській мові багато квіток, що їх треба виколувати. Не говоримо тут про мовні недостачі еміграції.

От нпр. таке прикре для українського уха калічення народньої звучної твоя „взяф“, „Шефченко написаф Кобзаря“, що її деякі українці внесли із російської школи й навіть у виступах на сцені не можуть його позбутися (не говорячи вже про розмовірну мову!), підносить автор як один із основних промахів проти літературної ортоєпії. А побіч цього несприродне якшення приголосівок перед „е“: література, факультет, університет й інші театри, чи вислова типу „буде зроблено“ що проти них зовсім слушно автор виступав, роблять книжечку необхідним довідником як для наддніпрянця, так і для галичанина. Не може без неї обійтися ніхто, хто має до діла з говореною мовою на сцені, вборах, у школі, в церкві й т. п. Це одне, що треба піднести в цій книжечці.

А друга справа, це її тон. Нікуди правди діти, це перша українська граматика помилок, писана „весело“. В Європі знані такі веселі підручники чужих і своїх мов віддавна. Вистарчить згадати про французький підручник чужих мов А. І. Шереля (перекладений на багато інших мов), чи німецькі книжки типу: I. Vuxbaum: Lustiges Alltagsdeutsch (München-Berlin), або: H. Roseman: Lerne lachend richtig sprechen! Ein fröhlicher Wegweiser zu gutem Deutsch (Minden), чи теж Dr. F. Lerrman 1000 Worte Deutsch (Berlin), попри найновішу появу на цьому полі E. Koelwel: Wegweiser zum richtigen Deutsch (Berlin). Ці книжки читаються не як якісь нормативні граматика, але скоро і легко як ариятну лектуру, без напружування уваги й так втомленої цілоденною працею. Граматика стає тоді книжечкою розваги, й то дуже корисної розваги. Для нас має книжечка Рудницького саме завдяки своєму приступному й погідному тонові окрему вагу. В нас більше як деінде не любить інтелігенція „граматики“, винесши що нехить зі школи, де це слово було символом сухости й вудности шкільного навчання. Отже веселій тон цієї книжечки дозволить нам перебороти нехить до чистої мовознавчої лектури, даючи в висліді те саме, що й вона.

В цілому треба ствердити, що книжечка Рудницького „Як говорити по літературному?“ невичайно важна й цінна поява в нашій популярно-мовознавчій літературі й декілька коректурних недоглядів ніяк не обнижують її вартости. Було б дуже вказано, щоб автор і видавництво подбали в наступних виданнях (які — думаємо — будуть скоро появлятися) про кілька веселих ілюстрацій на мовні теми так, як це мають деякі чужинцеві книжки цього типу. Воно вийшло б у користь не тільки, книжечці але самим читачам, вагострюючи їхній мовний смак та підсвідуючи чи розвиваючи відчуття цього великого й важного скарбу, що нас назверх обєднює від віків — української мови.

Ганна Наконечна, Берлін.

1. **МАЗЕПА: УКРАЇНА В ОГНІ Й БУРІ РЕВОЛЮЦІЇ 1917—1921.** І. Центральна Рада — Гетьманщина — Директорія. Українське Видавництво „Пробоем“, Прага 1942. 8°, 210+(2) стор.

Спогади Ісаака Мазепа, 6. прем'єра міністрів при Директорії УНР в останній фазі її справжніх незалежних від чужих чинників змагань, є без сумніву цінним вкладом до української мемуаристики в великих 1917—21. рр. Проте перецінює автор у передмові свій „об'єктивізм“, коли пише, що „багато в наших визначних діячів тієї доби, — на його думку, — в своїх спогадах дають оцінку революційних подій тих часів на підставі занадто суб'єктивного, не історичного підходу до справи“. Хай шановний 6. прем'єр УНР буде скромніший й признає себе тільки суб'єктивним мемуаристом, якого спогади вже будуть аналізувати історики, що оцінять наскільки об'єктивні, чи суб'єктивні є спогади Дмитра Дорошенка, Євгена Коновальця, Михайла Омеляновича-Павленка, В. Кедровського, Осипа Назарука, Олександра Доценка, Ісаака Мазепа й інших визначних діячів славетних 1917—21. рр. Бо ж не холодною об'єктивізмом, тільки пристрастним суб'єктивізмом віє в книжці І. Мазепа, коли в ній натякається про „правих“ галичан, полк. Болбачана, хоч не має підстав заперечувати самих голих фактів, поданих автором про роль цього останнього. Але попри ці суб'єктивні натяки знайде історик в цих спогадах і цінний матеріал для характеристики чільних діячів українських державних змагань у 1917—21. рр., як от до характеристики В. Винниченка (відомні риси) та Е. Коновальця (позитивні риси). При писанні ж історії України в добу Директорії спогади Мазепа ніяк не можна поминути; вони видають світло на складні проблеми тогочасної української державної політики. Перші місяці революції 1917. р., добу Центральної Ради й гетьманату автор обговорює побіжно та посилається на інших мемуаристів, що є цілком зрозуміле, бо автор у тому часі не працював у центральному українському уряді; все ж таки цікаві його помічання про тогочасні настрої в Катеринославщині. Добу ж Директорії доводить Мазепа в цій частині до переходу Галицької Армії через Збруч, заповідаючи появу спогадів про дальші збройні змагання УНР по листопад 1921. р. у двох частинах. Сподіємося, що ці частини принесуть рівнож цікавий мемуарний матеріал.

Микола Андрусак, Львів.

Х р о н і к а

— У видавництві „Пробоем“, Прага, появилася черговий випуск „Народньої Бібліотеки Наступ“: Інж. М. Сціборський — „Сталінізм“ (2-ге вид.) та коротка історія Січових Стрільців п. в. „Січові Стрільці — Військо Соборної України“.

— В „Релігійній бібліотечі“ в-ва „Пробоем“ появилася молитвенка „Св. Іосиф“, складена о. А. Волошином, та його ж перерібка драми з часів перших християн „Фабіола“.

— „Українське Видавництво“ у Львові видало нове повне видання творів Василя Стефаника.

— З нагоди століття народження композитора М. Лисенка у цьому ж видавництві вийшла книжка В. Андрієвського „Микола Лисенко“.

— У Празі накладом в-ва Ю. Тищенка виходить історична повість Панаса Феденка „Гомоніла Україна“ з часів Богдана Хмельницького, відзначена на кон-

курсі літературно-наукової комісії в Ярославі другою нагородою.

— З нагоди ювілею Лисенка Спідка Образотворчих Мистців у Львові випустила на ринок медальйони праці Павлося. Має бути також випущений медальйон св. Юрія праці Мухина.

— „Українське Видавництво“ у Львові видало „Пять казок“ (Франко: Лис і дрозд, Андерсен: Погане каченя, Дроворуб і ведмідь, Царевич Яків, Бр. Грім: Як шестеро пройшло через увесь світ) в іл. М. Білинського.

— В Букарешті появилася відбиткою із журналу „Батава“ перша частина праці д-ра Юрія Русова „Матеріали до націонал-державництва“.

— Заходом редакції „Давону“ в Кривому Розі видруковано наприкінці мин. року збірник патріотичних пісень п. в. „Тризуб“.

— Видавництво „Журавлі“ (Рогатин) видало рідвяну песку Р. Коратка „Бог

Предвічний", драматичні образи Миколи Угрива-Безгрішного „Великі Роковини“ (на основі творів Івана Франка), комедію Конст. Сьоми „Голова Сільради“, казку Ярослава Вільшенка „Дика рожечка“ та історичну сценку К. Данченка „Малі Козаки“ (ці дві останні речі видані разом), драму Ярослава Боринського „За честь, за славу, за народ“, драму М. У.-Безгрішного з життя УСС „Софія Галечко“, його ж спогади з перед р. 1914. п. н. „Львів-Київ-Харків“, де наведено чимало старих листів Христі Алчевської та ін. редакторів до автора спогадів.

— В-во „Журавлі“ в Рогатині видало правила, як поводитися між людьми п. в. „Культурна поведінка“ Івана Вербяного, де м. і. в. й розділ п. н. „Культура мови“ — дуже актуальний в наших сучасних обставинах певної мовної неповторності. Ціна 23 л. 20 гр.

— У в-ві Юрія Тищенка (Прага) вийшла другим виданням без змін коротка „Історія України“ д-ра М. Антоновича (томик I).

— В Раєвім Селі в Хорватії продовжує виходити щомісячник „Думка“, присвячений мистецтву й літературі, за редакцією о. Миколи Бучка.

— В-во Отто Гаррасовіц (Ляйпціг) випустило німецькою мовою працю доц. Б. Круницького „Гетьман Іван Мазепа та його доба“ з портретом гетьмана та знімками двох старих мап України.

— В цьому ж видавництві вийшли новими виданнями: „Німецько-Український кишеньковий словник“ Ганни Наконечної (III. вид.), „Кишеньковий українсько-німецький словничок“ Яр. Рудницького (III. вид.), та його ж „Підручник української мови для німців“ (II. вид.).

— В-во Essener Verlagsanstalt в Ессені видало другим виданням спомина німецького офіцера про 1918. рік в Україні п. в. „Krieg in der Ukraine“, автором яких є Ганс Тінруд.

— В ревальській часопису Revaler Zgt від 14. квітня вміщений вірш про українське село за большевиків.

— Великий німецький ілюстрований тижневик Signal в лютому місяці вмістив великий фоторепортаж в Харкова.

— Французький спеціальний будівельний тижневик le Génie Civil ві 7. лютого містить велику добре удокументова-

ну статтю С. Д. „Господарське значіння України“.

— Мілявський тижневик Libro e Moschetto від 21. березня містить великий допис Флямінія Кости „Школи в Україні“.

— В Італії вийшла інформаційна книжка Бондіолі про Україну п. н. „Україна земля хлібу“.

— Про Україну в фінській пресі в лютому місяці появилися чотири великі статті Б. Кентржинського в гельсінфорському щоденнику „Уусі Суомі“. В ілюстрованім тижневику „Суомен Кувалетті“ в листопаді м. р. переклад оповідання Стефаніка „Мати“, пізніше там була вміщена інформаційна стаття про Україну. Відомий фінський географ Іварі Левіске умістив в щоденнику „Аамулетті“ (Тампере) статтю про Україну. „Свенск Ботен“ умістив статтю Кентржинського „Україна і Фінляндія“.

— В грудні м. р. проф. Герман Гуммерус улаштував у Гельсінках три реферати про Україну. 25. січня ц. р. Географічне Товариство Фінляндії улаштувало реферат Б. Кентржинського про Україну. Дня 12. лютого відбувся другий виступ цього ж прелегента. Черговий виклад передбачається в шведському університеті в Турку (Або).

— У Кракові 12. квітня відбувся відчит д-ра Е. Ю. Пеленського „Знайомі Тараса Шевченка“.

— У Варшаві 19. квітня відкрилася вистава українського мистецтва, де виставлено понад 130 експонатів (Нат. Тищенко, П. Холодного-мол., Н. Хасевича, Гр. Павюка, Ол. Шатівського, покійного Ів. Труша).

— Інститут Народньої Творчости у Львові оголосив конкурс на кращу театральну пьесу для аматорських гуртків. Найкращі надіслані пьеси будуть нагороджені.

— Спілка Українських Образотворчих Мистців у Львові улаштує під кінець травня ц. р. у власних виставових залах виставу чотирьох українських великих мистців: Олекси Новаківського, Івана Труша, Петра Холодного та Павла Ковжува.

— Від дня 15. квітня ц. р. відкрита вже домівка Літературно-Мистецького Клубу при УЦК. призначена тільки для членів.

— Львівська Радіостанція передала 17. квітня ц. р. концерт із творів Анатолія Вахнянина.

— 18. квітня ц. р. в залі Літературно-Мистецького Клубу відбувся Літературний Суд над мистецьким керівником Львівського Оперного Театру, Володимиром Блавацьким, за виставу пєси В. Гупала „Тріумф прокурора Дальського“. Позов піддержував, як прокурор, голова Спілки Українських Письменників Григорій Лужницький. Розправу провадив, у ролі предсідника д-р. М. Брилинський. Лаву присяжних вибрали із правних на залі. Після наради суддів присяжних предсідник проголосив звільнення підсудного від вини й карі.

— 22. квітня ц. р. відбувся в залі Літературно-Мистецького Клубу у Львові дискусійний вечір на тему сучасного стану української літератури. З доповідями виступали: ред. Осип Боднарівич, секретар Спілки Українських Письменників ред. Левицький, мистецький керівник Львівського Оперного Театру реж. В. Блавацький і ін.

— Історик української літератури проф. Михайло Возняк почав від 22. квітня ц. р. поміщувати на сторінках „Львівських Вістей“ свою працю п. н. „Франко про „Тополю“ Шевченка“.

— 24. квітня ц. р. Львівська Радіовисильня передала весняну передачу для дітей з виступами п'яністки Галі Левицької, артистки Лєсі Кривіцької та оперного співака Льва Рейнарівича. Акомпанювала Маряна Лисенко.

— 24. квітня ц. р. відбувся в залі Львівського Оперного Театру Ювілейний Концерт з нагоди 100-х роковин від дня народження Миколи Лисенка. Концерт був повторений у неділю 26. квітня. Цього ж дня відбулося святочне відкриття вистави з нагоди тих же роковин. Виставу відкрито у виставових залах Спілки Українських Образотворчих Мистців у Львові.

— 25. квітня ц. р. відбувся заходом Літературно-Мистецького Клубу у Львові другий авторський вечір поета Тогося Осьмачки. В програмі вечора прочитано епосею „Чичка Свирид“. Цей твір,

один із кращих цього автора, готується до друку.

— Літ.-Мист. Клуб у Львові улаштував 9. травня авторський вечір київського поета Олексі Гай-Головня та львівського поета Богана Нижанківського.

— В Літературно-Мист. Клубі у Львові виступив дня 14. травня драм. артист і режисер Осип Гірняк зі своїми споминами про життя в Україні від 1918. Дня 16. травня виступали зі своїми творами Святослав Гординський і Василь Софронів-Левицький. Вечір 23. травня був присвячений пам'яті Івана Франка.

— 27. квітня ц. р. Львівська Радіовисильня передала концерт української камерної музики. Виконано фортеп'яновий квартет Миколи Лисенка.

— Молодий відомий п'яніст Северин Ярослав Сапун виїздить у травні та червні ц. р. з концертами до більших міст генерального Губернаторства.

— При Інституті Народної Творчості (відділі культурної праці УЦК) організовано трьохрічну Вільну Студію Образотворчого Мистецтва. До професорського складу приєднано визначних українських мистців і вчених. Навчання розпочалося 4. травня ц. р.

— Український Окружний Театр у Коломиї виставляв у квітні ц. р. оперу на 3 дії „Катерина“ за Шевченком, музика М. Аркаса.

— Коломийський УОК має небаром приступити до організування курсів для ініціаторів самодіяльних гуртків; в тій цілі переводить необхідну реєстрацію всіх гуртків Народної Творчості.

— В Золочівському повіті провадиться культурно-освітня праця в 63 існуючих читальнях, що об'єднують покищо 6.229 членів. В кожному селі повіту є власна бібліотека.

— Станиславівський хор „Думка“, під проводом проф. Миколи Лисенка, дав при кінці квітня концерт у Коломиї, а 3. травня ц. р. концерт у Львові. Обидва концерти пройшли з пересічним успіхом.

(Н. К. С.)